Ваня Георгиева

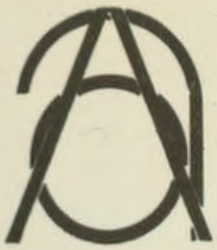
Павел Матев

III
25763

Литературни анкети

Български писател

Литературната анкета с Павел Матев има за цел да проследи неговия житейски и творчески път. Тя е автентично свидетелство за отношението му към политически и литературни събития, към вечните въпроси на изкуството и човешкия живот. В книгата се разказва за неизвестни и малко познати страни от живота на писателя — родно място, родословна история, ученически години в Оризово и Чирпан, студентски години в София, първи вълнения и мечти за творчество, първи публикации.

Разгледани са възможно най-пълно и характерни страни от творческия процес на поета Павел Матев, историята на негови замисли и книги, трудното съзряване и оформяне на поетическата му дарба.

Името на този творец години наред предизвиква силен интерес и голяма доза любопитство, завидна е неговата популярност у нас и в чужбина. Книгата е и опит да се проследи хронологично историята и причините на тази популярност, да разкаже за интересната човешка съдба на поета, да се разбулят някои „тайни“ в неговата лична и творческа биография.

Към анкетата са приложени и бележки, които уточняват отделни факти, събития и имена, разкази на негови приятели и близки и допринасят за по-дълбокото и всестранно разкриване на Павел Матев като личност, общественик и творец.

Павел Матев

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

Литературни анкети

Редакционна колегия на поредицата:

Акад. ГЕОРГИ ЦАНЕВ, проф. СТОЯН КАРОЛЕВ, проф. ТОНЧО ЖЕЧЕВ,
ст. н. с. ИВАН ЦВЕТКОВ, ст. н. с. ИВАН САРАНДЕВ

Ш 25763

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

Ваня Георгиева

Павел Матев

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

София • 1985
БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

Ш5(1)7-4 Маев Я. 13

Тн 25763

Б 13 97/86

БИБЛИОТЕКА
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
СОФИЯ

© Ваня Георгиева, 1985
c/o Jusautor, Sofia

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

УВОДНИ ДУМИ

Историята на тази анкета е малко странна. Началото ѝ бе един разговор за списание „Съвременник“. Срещите и разговорите ми с Павел Матев започнаха през януари 1981 година в неговия дом на булевард „Патриарх Евтимий“. Просторен дом, изпълнен със скулптури, с платна на едни от най-големите ни художници, с мекота и сияние на стари български икони. Безспорно един достоен фон за поет като Павел Матев. Кабинетът му бе препълнен с книги и винаги задимен от цигарите, които той припалва една от друга почти. Зад прозорците угасваха студените зимни дни. Разговорите бяха интересни и напрегнати. Трябва да подчертая, че дотогава не познавах Павел Матев като човек, не знаех в детайли и тънкости поезията му и, да си призная, не бях имала особени предпочитания към стиховете му. Разбирах, че е един от известните български поети, и това, струва ми се, бе достатъчно за един начален професионален интерес. Липсата на предварителна пристрастеност ми помогна да бъда по-обективна, но изискваше още по-добросъвестно, задълбочено и с една изострена наблюдателност да се пристъпи към тази задача. Неща, които костват изтощително напрежение и огромен труд от анкетьора. Колкото повече време минаваше в съвместната ни работа, толкова повече се уверявах, че името Павел Матев поставя много сложни и нелеки за разрешаване въпроси от гледна точка на литературната наука и оформянето му като определен тип творец. Отминаха първите два-три месеца на 1981 година, дешифрирах разговорите и се изненадах — те бяха доста страници. Списание „Съвременник“[1] публикува петдесет, останалите щяха да потънат в архива ми, когато в началото на 1982 година у Павел Матев се оформи решението за една цялостна анкета от поредицата, която организира Институтът за литература към БАН. През пролетта на същата година започнаха вече и срещите ни и съвместната работа за настоящата книга.

Разговорите протекоха на няколко етапа с постоянни пре-

късвания. Павел Матев е човек, който очевидно не се уморява да пътешествува из близки и далечни страни и континенти. Името му предизвиква интерес и голяма доза любопитство, затова срещите и пътуванията му в България също са многобройни. Животът му е пълен със събития, обществени дела, напрегнати мисли, упорит труд и мъчително търсене на стиха. Умее да разказва увлекателно, дълго и красиво. Не му липсва чувство и усет за определена роля и присъствие в духовната атмосфера на днешна България. Спомените му са придружени от неприкрито вълнение: болката, разочарованието, амбицията, възторгът или отчаянието се долавят дори толкова години след събитието, за което разказва. В разговорите за анкетата Павел Матев се разкриваше повече като монологичен тип. Често, увлечен в собствения си разказ, той просто не можеше да възприеме поредния ми въпрос. Но след като веднъж същността на въпроса достигнеше до съзнанието му, се стараеше да отговори максимално точно, откровено и изчерпателно. Естествено, имаше и въпроси, които не му бяха особено приятни, но не се забелязваше стремеж за „изплъзване“ от тях. По време на беседите ме впечатли и една негова твърде съществена особеност: колкото и развълнувано, искрено и приятелски да разказва Павел Матев, все пак остава някак отделен и дистанциран от своя събеседник. Чувство на самотност и изолираност, черта на характера, особеност в начина на живот и дейност или резултат от високи обществени постове? Трудно е да се определи кое точно. А може би всичко това заедно? Но зад своеобразния артистичен магнетизъм и човешко очарование стои това силно внушение за отдалеченост между неговия свят и света на другите.

През тези месеци и години, докато се осъществяваха нашите разговори за бъдещата анкета, имах възможност да видя Павел Матев в различни житейски ситуации и психически състояния: в добро настроение и усмихнат, разгневен от нещо или потиснат и сърдит, болен или бодър и здрав, нежен и загрижен за дъщеря си, щастлив от очакваното с толкова трепети малко същество, взело неговото име. Или разтревожен и притеснен, когато някой в семейството е болен. Имах възможност да наблюдавам Павел Матев в моменти на творческа треска, дълбок размисъл и жестоки съмнения или изпълнен с увереност и надежди за смисъла на своето литературно дело. И винаги ме поразяваше неговата работоспособност, свежестта на възприятията, съдбовното чувство към България, привързаността към родния му чирпански край. През тези години имах

възможност да разбера и как се раждат неговите стихове, да надникна в по-нататъшния процес на обработване и усъвършенстване на вече написаното, да се учудвам на безкрайното търпение на твореца и десетките редакции понякога.

Случваше се в нашите разговори да засягаме една и съща тема по няколко пъти. Правеше впечатление, че отношението на Павел Матев бе почти винаги едно и също, дори интонацията и изразите се повтаряха. Мисленето му е доста традиционно, настрани, бих казала, от модерните превъплъщения и търсения, паметта подробна, емоционална и с подчертан усет към цветовете. Особености, които в една или друга степен са отразени и в поезията му. Малцина може би знаят, че в обикновения живот Павел Матев е човек с интересно чувство за хумор. Това чувство обаче не намира никакво отражение в творчеството му. И като че ли по-същностно състояние е усетът му за драматичност и трагичност, естествено и в пълна сила отразени и в стиховете му.

Всички разговори за тази анкета бяха проведени с помощта на магнетофон. Павел Матев никога не знаеше предварително въпросите за поредната ни беседа. Стараех се да избегна каквато и да е подготовка от негова страна или насочване на мисълта му. Бях забелязала, че има съществена разлика между написаното му и изречено слово.[2] Предпочитах да запазя автентичността и ритъма на неговата разговорна реч, изникнала спонтанно веднага след зададения въпрос. От стотиците записани страници за трите години (1981—1984) се опитах да взема най-интересното и най-характерното за неговия жизнен и творчески път. Поправките, които Павел Матев направи върху окончателния текст на анкетата, бяха незначителни — главно в уточняване на факти, дати, имена, търсене на по-точната дума, съкращаване на някои подробни епизоди.

Животът на Павел Матев и неговият път в изкуството звучат като интригуващ и талантливо написан роман. За съжаление една подобна анкета дава непълна представа за цялото това богатство. Надявам се все пак, че тя ще бъде интересен материал за размисли и наблюдения върху характера, творчеството и човешкия път на поета Павел Матев.

ПРИ ВЪЛШЕБНИЯ СВЯТ НА ДЕТСТВОТО

„Безсмъртна наша възраст, детство наше,
о, колко кратък беше твоя ден!...

— Много от стиховете ви, другарю Матев, излъчват копнеж и благослов към детството. Може би ще ви бъде приятно да повикате сенките на онези далечни години?

— Да... Спомням си например редовете: „Остарявам. И ранните дни /много често се връщат при мене...“ И повярвайте, понякога остават за дълго... Аз съм роден в едно чирпанско село, което се казва Оризово. Родил съм се на шести декември 1924 година.

— Знаете ли нещо за името на вашето село Оризово?

— Старо турско название. Казвало се е навремето Чалтъкчии, което значи Оризово.

— Има ли нещо общо с отглеждането на ориз по тези места, или названието е чиста случайност?

— Сега го отглеждат, но през моето детство нямаше никакъв ориз. Някога навярно е имало оризища... Това е тракийско село с хубава земя. Нашето семейство е сравнително бедно. Имахме около трийсет декара ниви. И за тези ниви ставаха немалко кавги. Двама от чичовците ми бяха умрели и те имаха наследници. Спомням си, че тати много страдаше, защото веднъж в годината те идваха да си искат паричните наследства. Повече клоняхме към бедните семейства в село. Баща ми си е кореняк там. Той е един от четиримата синове на моя дядо Матьо, който е бил воденичар. През Оризово минаваше една малка река, но постоянна. Сега тя е хваната в язовир, но тогава си течеше спокойно и от нейните води си поливахме градините. И досега има руини от тази воденица. Тя е недалеч от дома. Но него, дядо ми, не го помня, той е умрял преди моето раждане. Забравих да ви кажа, че воденицата не е била негова. Тя по всяка вероятност е била на някой селски чорбаджия или общоселска. Той просто е бил мелничар там.

— Имаше ли интересни личности във вашето семейство, които са дали искрици в духовното ви оформяне?

— Ще ви разкажа. Както казах, трима чичовци съм имал.

Тяхното потомство не е толкова малобройно. Имам много братовчеди, и то не само по бащина линия. Мама е родена в съседното село. Тогава се наричаше Голобрадово, а сега е Гранит. Тя има четири сестри и един природен брат. Така че можете да си представите колко братовчеди могат да се придобият от трима братя на тати, четири сестри на мама и един вуйчо[3]... Аз по-малко зная близките и родните на тати, по-малко ги познавам. От тях само един чичо помня — чичо Златан, който живееше до нас. Той беше интересен човек, уж прост селянин, но буден, мислещ, настроен твърде критично и към живота, и към обществения строй. Той до края на живота си остана консерватор по убеждения. Беше англофил и пред всичко английско се прекланяше до земята. Като слушаше немските самолети да летят над селото в годините 1940—1941, той казваше, че те дрънчели като тенекия, а пък английските, като минавали, звучели като лира. Ние, разбира се, не бяхме чували английски самолети, за да правим сравнение. Над нас тогава летяха само немски самолети. Та само тоя чичо знаех аз, който малко ми се учудваше, че аз още от малък можех да чета много лесно и много хубаво. Молеше ме да му чета вестника, но смяташе, че го лъжа. Казваше, че така бързо не може да се чете... Чичо Златан беше наистина твърде интересен човек, твърде себичен, далеч по-богат, отколкото нашето семейство. Той трупаше нива след нива, но накрая неговото семейство почти се разпадна. Защо стана така, кой знае!... Та както ви казах, моят баща си беше оризовец... Много интересен човек беше и бащата на мама. На него съм кръстен. Дядо Павел беше безкрайно колоритна личност, едър човек, голям, изключително работлив. За неговата работливост се носеха пословици из оня край. Веднъж дори се хванали на бас, че ще го изпреварят, но когато отишли, той вече обръщал воловете на новата бразда. Той всяка заран ставал някъде към два и половина и отивал да оре. Дядо ми Павел живя много дълго, около сто и шест години. Близо до неговия дом имаше една могила и когато той остаря, почти всеки залез отиваше на тази могила. Качваше се на нея и гледаше света оттам. Какво е виждал, той си знаеше. В действителност е виждал една поляна, ниви и къщи, като се погледне към селото. Но тази могила е свързана с него, защото тя и досега се нарича Дядопавловата могила.

— Близко ли бяха двете села?

— Много близо бяха. По-малко от пет километра ги дели.

— Имахте ли възможност често да се срещате с него.

— Често се срещахме. Много обичах да разговарям с него. И

той обичаше, защото носех неговото име. Викаше ми: „Ела сега, адаш, да си поприказваме с тебе."

— Още тогава ли ви беше интересен, или по-късно разбрахте, че всъщност дядо ви Павел е бил една оригинална, богата личност?

— Още тогава, защото аз като дете все към него се стремях. Той винаги много интересно разказваше. Спомням си, че от тази могила е видял смъртта на един от партизаните, който е бил предаден. Дядо ми така предаваше тази случка: „Той беше гимназист и с ученическа шинела. И като го подгониха, той хукна да бяга по поляната. Подир него полицаите викат, както се вика подир диво животно. Той бягаше колкото сила имаше. Гърмяха след него и най-подир го пронизаха. И той падна. И като падаше, разпери ръце, шинелът му се простря и падна като орел . . ." Моят дядо Павел наистина беше много колоритна личност. Той е бил почти ерген, когато става Освобождението и идват руснаците. Той не казваше „когато Русия дойде", а „когато Русия слезе". И въобще забелязал съм, че когато става въпрос за Север, по моя край казват „слиза отнякъде". Следователно слиза отгоре на земята . . . И той ми разказваше, че когато слязла Русия, той бил почти ерген. Тогава турците, които са били немалко в селото, уплашени от настъпването на руснаците, хукнали да бягат с отстъпващата армия. Но те са вършели и много зверства при това отстъпление. Като влизат в дядовото семейство например, те изкопават дълбок трап до една черница, наклаждат вътре голям огън, връзват дядо ми за тази черница и изгарят майка му и баща му.

— И той със собствените си очи е гледал това!?

— Със собствените си очи. Само е гледал и нищо не могъл да стори, за да им помогне . . . У него беше заседнала една огромна болка. И много често разказваше този случай. Разбира се, разказваше го, за да стигне до великия разказ за руснаците. Как идвали те, високи и едри като балкани, на едни големи-големи коне . . .

— А самият той, както казахте, е бил едър човек?

— Да, голям българин беше. . . Но са му изглеждали още по-големи. И тогава той за пръв път стрелял. Един от руснаците го накарал: „Я стреляй, момко, да видя сега можеш ли да стреляш!" Спомняше си как един от техните коне започнал да куца и те трябвало да го убият, защото в армията куци коне не държат, а той плакал за този кон . . . Като говорим за русофили в нашата история, трябва да си призная, че аз винаги си представям моя дядо. Той не беше фанатик, не това е думата,

той беше от непоклатимите поклонници на руското начало и на Русия. Чувство, което с нищо не можеше да бъде избито от главата и от сърцето му най-вече. Спомням си, че по време на съпротивата, когато неведнъж съм отивал при него с надеждата, че полицията няма най-напред там да ме потърси, ако реши да ме търси, водехме разговори с моя дядо Павел за войната и Източния фронт. Колкото и парадоксално да звучи, той не вярваше на военните комюникета, че са паднали Минск, Киев, Ростов и много други градове. Но когато потвърждавах тези тежки новини, той тогава си имаше една друга мисъл и непоклатима опора, че това може и да е вярно, но виждаш ли, казваше той, аз тука и на селяните викам, че Русия е една мечка и немецът трябва да я бие, бие, бие и като я събуди, тя ще го изяде... Това си му беше неговата философия. Навремето като студент разказвах тази история на Ивайло Петров и той в един от своите разкази в първата си книга използва този случай. Не точно за дядо ми. Става въпрос, че той го използва като...

— Като образ и случка ли?

— Да, като образ, като прийом и като случка... Та и дядо ми Павел казваше тогава, че не обича да ходи в кафенето, защото, като го знаят какъв поклонник е на Русия, селяните все гледали да го дразнят и да си правят майтап с него. Все някой се намирал да каже: „Отиде Русия, загина!“ А дядо ми Павел казваше: „Не мога да ги трая и ми идва да им хвърля в сурата кафето и затова не ходя там.“ А времената хич не бяха за такива демонстрации. Той толкова вярваше на Русия, че приемаше безусловно всяко нещо, което тя е направила... Той беше сравнително богат човек. Имаше около стотина декара ниви, а това в Тракия е вече богатство. Само един син, дъщерите му женени настрани. И неговият син беше придобил една твърде подчертана собственическа психика. Спомням си, че през 1948 година един ден, възседнал магарето, дядо пристига при мама в Оризово и казва: „Злато, аз идвам да живея при тебе!“ Естествено мама го посреща: „Заповядай, тате. Ма защо? Ти скара ли се с Костадин?“ Костадин се казваше вуйчо ми. И дядо ми казва: „Не ща да живея при него. Той не вярва на Русия!“ Оказва се, че в това време в село Голобрадово се изгражда ТКЗС. Дядо е съгласен да влязат, а вуйчо не ще. Дядо вече е на преклонна възраст, но в знак на протест казва: „Аз те напускам, сине! Когато влезеш в стопанството, тогава ще се върна!“

— А би трябвало да се очаква обратното, че дядо ви Павел

по-трудно ще се раздели с тези ниви, които сам е спечелил, орал...

— Оказа се обаче, че вуйчо ми е с по-консервативни възгледи. И откъде идваше тази вяра и това решение. Дядо ми знаеше, че в Русия земята е обща, и това му беше достатъчно, за да не се колебае. Разбира се, след седем-осем месеца вуйчо влезе в стопанството и дядо се завърна. Но през цялото това време живя у нас... Много интересни бяха и моите лели, на мама сестрите. И все с красиви български имена — леля Нанка, леля Кина, леля Еленка и леля Калинка. А майка ми — Злата. Красиви имена. Особено бях привързан към най-младата сестра на мама — леля Кина. Беше много красива жена. Живееше в Скобелево, а не в Голобрадово. Те бяха едно до друго и понеже оттам загина един партизанин, който беше свързан и с двете села, те се обединиха и го нарекоха Гранит. Гранит беше партизанското име на този другар, който загина по време на съпротивата. Спомням си, че тази моя леля беше такава красавица, каквато аз винаги съм си представял, че трябва да бъде българката. Румена, млада, засмяна, все с една китка над ухото. Беше винаги весела и много играеше с мен. Навярно и затова съм я запомнил най-добре. Тя умря много млада. Не искала да има второ дете, защото били много бедни, отишла при една баба знахарка и така нелепо умря съвсем млада... Това може би беше първата смърт, която срещнах в живота си и която ме засегна... Не казвам, че съм я съзнавал много добре.

Тя се беше омъжила за един момък, Георги Генов, като нея весел и хубав. Той беше дърводелец, и то добър майстор. Правеше маси, столове, канапета. Той също обичаше да играе с мен и веднъж ми каза, че може да направи една чудотворна маса, която сама ходи. И каквото и да скриеш от нея, тя го намира. Разбира се, аз гледах на това като измен. Но наистина един ден той донесе малка кръгла маса. Тя вероятно и досега е някъде из селския ни дом, защото и брат ми, и сестра ми си живеят на село... Та донесе той масичката и веднахме всички около нея. Те сигурно са си правели шега хората, но ми казаха: „Ето ти един лев. Скрий го, където искаш." Скрих го под едното кьоше на хасъра, рогозката. Сложиха си те ръцете на масата, за да я стоплят, и по едно време масата започна да се движи. И наистина отиде там, където аз си бях скрил лева. За мене това беше първото чудотворно нещо, което аз виждах в живота си. Иначе всичко, което влизаше в духовното ни богатство тогава, бяха приказките, песните, намеците за вампири,

разкази за духовете на мъртвите, които се разкарват по тъмното из улиците. Плашеха ни, за да не закъсняваме. То беше едно тъмно село.

— Но вие, изглежда, сам сте проявявали склонност към необикновеното, затова и те са ви ги разказвали. Ето например и тази история с „чудотворната маса“ ...

— Вероятно, вероятно... Иначе това беше наистина едно тъмно село, в което се извършваха всичките жестокости на един тъмен бит. Тогава братя се убиваха за ниви, синове убиваха бащите си и т. н. И досега си спомням как в една съседна улица син уби баща си. След това най-малко десет години аз се страхувах да мина по тази улица. Особено вечер. Боже, всякакви чудовища ми се привиждаха ...

— Притежавали сте наистина въображение и чувствителност, които са били поразявани точно от такива впечатления.

— Сигурно е било така, защото, разправяха ми, а и аз си спомням, че като сме ровели в боклуците, минал някакъв човек и попитал: Какво правите тука? И аз съм отвърнал: Ами събираме си цветни джамове. И кой знае защо, човекът казал: Ама вие не знаете ли? Който събира джамове, майка му умира! Аз като съм се разплакал, като търча веднага у дома да видя мама да не е умряла ... Те се смееха, но все едно, аз очевидно съм се плашел от смъртта.

— Какви бяха отношенията, атмосферата във вашия дом?

— Много хубава атмосфера имаше у дома. Не помня да съм слушал някога кавга между моите родители. Не помня. По-категоричен и разпоредителен характер носеха обикновено разговори като: Нахрани ли кравата? Утре заранта тръгваме в толкова и толкова! Такава обич съществуваше и между нас, децата' — брат ми, сестра ми и мене. Аз бях най-малкият в семейството.

— Каква е разликата в годините ви?

— Ние сме родени точно през пет години. Брат ми е в 1914 година, сестра ми в 1919, а аз в 1924 година. Бил съм нежеланото дете, защото мама тогава се е смятала за възрастна жена. Като правех сметка по-късно, излизаше, че е била само на тридесет и три години. Те се оженват някъде дванайсета година, водят се една година и тати го вземат войник. Връща се за кратко през четиринайсета и отново го вземат. Изкарал е цялата първа война. Той ми разправяше за боевете при Завоя на Черна. Баща ми беше широк социалист. Той и до смъртта си не можа да проумее обстоятелството, че и двамата му сина са комунисти. Твърдеше, че ние се стремим към един и същи

идеал, само че ние чрез оръжие, а те чрез еволюция. Но накрая, разбира се, се примири и каза, че щом ние сме победили, значи, явно правдата е била на наша страна... Както казах, мама твърдеше, че не ме е искала, защото била стара. Когато покъсно на смях съм ѝ казвал, че не съм бил нейното желано дете, тя не разбираше шегата и заплакваше...

— Имате ли някакъв по-ярък спомен от най-ранните ви дни?

— Спомням си двадесет и осма година, когато в Чирпан стана голямото земетресение.

— На четири години! Оттогава ли е първият ви съзнателен спомен?

— На четири години. И досега твърдя, че ясно си спомням всичко. Някои смятат, че помня разказите на другите, но не е така. Мама ми разправяше, че по това време съм бил на дръвника и с една малка брадвичка съм сякъл дърва, защото съм гледал, че баща ми прави същото. Това вече е разказ. Не си го спомням съвсем добре. Когато се залюляла земята, мама се затичала да ме хване. Другите са можели сами да се спасяват. Все пак аз съм само на четири години... Спомням си, че по това време в село се изграждаше училище с часовникова кула и часовник. Току-що го бяха довършили, но от земетресението то се срути до основи. Изчезна водата в селото, беше изчезнала и меричлерската минерална вода, водата в Чирпан и т. н. Тогава влаковете стояха дълго време на нашата гара, за да вземат вода. Това беше прочутата гара Оризово. Изчезналата вода се яви след три дни. И си спомням, че пристигна с влак царят. И това ми е направило впечатление тогава, затова съм го и запомнил. Училището не беше далече от гарата. Вървеше царят, след него цялата свита. Не зная кои са били, не съм правил и справка, за да разбера, защото в тогавашните вестници сигурно е отразено. Спомням си как селянките сваляха престилките си и ги постилаха по улицата, за да мине той. Все пак цар! В оная тъмна България всичко беше възможно. Тръгна той към училището и ние децата също след него. И досега усещам как краченцата ми се обелиха от тухлите. Те бяха с хоросан, а ние, селските деца, бяхме боси... И досега усещам как тези тухли обелват краката ми. Следователно това е първият ми истински спомен, защото това чувство не се ражда от разказ, а от лично усещане... Впрочем друго и не помня... Не, и друг спомен имам от същата година. И трите деца заболяхме от скарлатина ли, от дифтерит ли. Чирпанската болница беше сринатa до основи и ни настаниха в едни палатки.

— Имаше ли нещо общо между земетресението и болестта? Понякога след такива бедствия се появяват и епидемии...

— Едва ли. Впрочем не зная, може и да е имало някаква връзка. Спомням си, че ни настаниха в една палатка сред едни стърнища, близо до Чирпан. Задължителна изолация. Ние тримата и мама. Но аз почти не съм бил болен или много леко съм изкарал. Но си спомням, че брат ми заболя много тежко, защото онемя и в продължение на няколко месеца не можеше да говори... Спомням си дори как лекарите идваха, аз бягах от тях по стърнищата, а те ме закачаха и се смееха... От съвсем малък помня и събиранията на селяните у дома. Баща ми се казваше Христо и на Коледа се празнуваше. Брат ми се казва Димитър и още от Димитровден се почваха празненствата в село. Мен ме кръстили Павел. Моят имен ден е някъде по средата на лятото и никой не го празнуваше.

— Това причиняваше ли ви болка?

— О, това беше нещо, което ми причиняваше огромни страдания. Смятах, че моето име нищо не значи, затова и не се празнува. Аз им казвах: „Днес е моят имен ден!“ — а те се смееха и това много ме обиждаше.

— На вас ви се иска да празнувате този ден, а те не ви обръщат внимание?

— Да, никой не ми обръщаше внимание и аз ги упреквах: „А вие се събирате, нали?“... Баща ми беше цигулар и певец. И това е вече цяла страница. Цигулар — самоук, или самодеец, както сега го казват.

— Самоук по-добре звучи, по-красива дума е.

— Да, къде по-хубава дума е самоук от самодеец... И по всичко личи, че той е бил много даровит цигулар, защото всяка събота и неделя през периода, когато ставаха сватбите, той винаги ходеше да свири на тях. Те образуваха една музика, на която тогава викаха банда. Вижте италианската дума как е влязла при нас.

— Но не с пейоративно значение?

— Не, не. Със значение на група, състав... Спомням си, че имаше и един друг цигулар от нашето село, казваше се Рашков. Но селяните, пък и другите музиканти смятаха, че Рашков къде по-слабо свири от тати. Слушал съм го това. Затова и предпочитаха тати.

— А майка ви как реагираше на тези пътешествия по сватби и веселби?

— Тя знаеше, че той трябва да свири. Тя не можеше да го спре. И не съм чул никога да изрази недоволство или да каже

къде отива сега, защо отива и т. н. Дори си спомням, че по това време имаше един знаменит кларнетист, това име и много покъсно го чувах. Рамадан Лолов. И като свиреше по нашия край, все искаше с тати да свири. Ходеха на богати сватби в Пловдив.

— Обичаше ли баща ви да разказва за своите пътувания?

— Обичаше да разказва и аз мисля, че винаги с удоволствие правеше това. Тати ми е разправял как веднъж след венчавката те вървят по Джумаята в Пловдив, след тях сватбата. Вървят те, свирят и по едно време кларнето млъкнало. Обръщам се, казва тати, няма го Рамадан Лолов. А той да вземе да падне в една отворена шахта. Че доде го извадим, казва тате, зор видяхме... Те се събираха обикновено вкъщи и парите, които бяха изкарали, си ги деляха. Тогава не се пазаряха, както сега. Отиваха, свиреха и хората им плащаха по тяхна преценка. И като се върнеха в понеделника, разделяха си припечеленото. Спомням си тази делба, защото винаги оставаше един лев и за мене. Все около тях се въртях, беше ми интересно, пък и бях най-малкият, изтърсакът вкъщи... Бях ви заразказвал за Коледа. Имахме една ниска дълга къща с много дълъг сайвант. Селяните не се събираха в стаите, защото те бяха само две стаи и два хамбара. А идваха много хора. Тогава слагаха едни ниски дълги софри и сядаха навън под сайванта. Ей в такъв дълбок сняг, какъвто е сега. Седят навън, празнуват си, пият си чирпанско вино и ще им е студено. Виното изнасяха в бакъри и всеки си гребеше с една пръстена паница. Тати свиреше и пееше. Тези именни дни продължаваха много дълго. Тати си пийваше повече, а хората искаха пак да им изпее нещо. Тогава ми казваше: „Павле, ще забравя песнята. Седни до мен да ми подсказваш!“ Сядах до него и чаках. Като ме побутнеше, значи е забравил как е по-нататък и аз му подсказвах. Знаех всичките му песни наизуст, а те не бяха една и две. Покрай песенната слама, която придружава всяка епоха, имаше истински бисери на нашето народно творчество.

— А след това срещахте ли същите песни и в народните сборници?

— Някои съм срещал, но други никъде не съм откривал. По онова време много се пееше „Дойчо шилета пасеше“. Това е една гениална песен. Пееха се и лирични, и героични, и исторически песни. Много интересна беше и „Атмаджа дума Страхилу“...

— Вие неведнъж споменавате, че и днес, като чуете тази песен, настръхвате...

БАН Институт за литература БИБЛИОТЕКА

— Никога не мога да остана спокоен. Може би като говоря за моето поетично начало, ако у мен има такова начало, трябва да кажа, че то е от народната песен. Най-напред там съм усетил тази магия.

— Тя наистина е магия, щом толкова наши поети са закърмени с нея.

— Да си призная, прехласвах се в тези песни. Второто начало е пак песенно, но вече от личното творчество на творци като Ботев и Яворов.

— Баща ви и такива песни ли изпълняваше?

— Да, особено „Моята молитва". По-будните селяни искаха тази песен, настояваха за нея, а той свиреше и пееше.

— Хубав глас ли имаше баща ви?

— Хубав глас имаше тати. Брат ми също пееше много добре. Аз нищо не можех — ни да свиря, ни да пея. Тати все викаше: „Какви хубави пръсти имаш, Павле, само за цигулка са. Дълги, тънки, как пък нищо не наследи?! Метнал си се на майка си!" Тати беше песенното начало в рода ни.

— Като че ли по-силно влияние е имал върху вас баща ви?

— Не, ще ви разкажа и други някои неща, па вие отсъдете дали може да се твърди това. Аз го твърдях категорично до седемдесетте години.

— Да ви призная, винаги са ме шокирали вашите твърдения, защото не е възможно майката да остане дотолкова в сянка. Може би са по-неуловими там нещата?

— Права сте. Но по-късно открих, че съм бил, изглежда, несправедлив към нея. Наистина мама беше организираното начало, стожерът на семейството.

— По неволя е трябвало да бъде стожер, животът го е изисквал.

— Ами да, тя остава съвсем млада сама, с невръстна рожба на ръце, както се пее в народната песен. Сама е орала нивите, копала, сяла. Трябвало е да жъне, гроздето да прибира, царевицата да бели. Условията тогава са налагали жените с всичко да се справят. Тя си спомняше, че и свекърва ѝ била ербап жена, твърде строга към всичките си снахи. Дори посягала да ги бие. Мама, най-младата от снахите, като видела да взема точилката, бягала. А пък другите не бягали, не смеели и тя ги побийвала. Те все викали: „А, ти не биеш Злата, защото ти е най-младата." На което баба ми отвръщала: „Вижте какво, момичета, тя Стоянова майка плаче, а не Бежанова." Така че и баба ми очевидно е била интересен човек, но нея не я пом-

ня... Та мама беше тази, която стоеше в центъра на семейството и беше поела тежкото му бреме.

— Мислите ли, че у баща ви се е проявявала една артистичност с бохемски наклонности, която винаги го е отдалечавала малко от семейството?

— Не бих казал, че го отдалечаваше от семейството, но...

— Не като липса на грижа за семейство и дом, а в този смисъл, че той е чувствувал някаква непреодолима вътрешна потребност да свири и пее...

— Тази артистична наклонност той наистина я имаше. Спомням си вече от по-късно време, че започнах да чета идилиите на Петко Тодоров и в „Гусларева майка" нали има „Цигулар къща не гледа, /цигулар свои не храни!"... Тати все казваше: „Този не е прав, ще ти кажа!"... Имаше у него артистична черта... Мама беше земната сила. Малко като птица беше той...

— Да попее, да полети на воля и красота...

— Да попее, да полети, да пийне с хората, да се отпусне. Той имаше едно много красиво пиянство. Аз не съм го виждал пиян-залян. Никога! Правеше го пак така артистично. Като се прибереше у дома, мама веднага познаваше, че си е пийнал, и му вика: Христо, ти пак си пийнал? А той: Хайде сега, пийнал съм! — и се смееше. След малко вече разказва как отишъл в кръчмата, че как дошъл попът и го почерпил една ракия, пък как я изпили и той не може да остане назад, трябвало да почерпи и той, та поръчал втора и т. н., и т. н. Но както казах, това беше едно щастливо, едно весело пиянство. И повече го избиваше на песен. Не търсеше непременно публика, за да пее.

— Струва ми се, че у него това е било вътрешна потребност, без която той не е можел да живее..

— Така, изглежда, беше, защото с голямо удоволствие пееше на себе си и за себе си. Тогава трябва да ви кажа, че и на българската нива много се пееше. Спомням си по време на жътва как пееха хората. Жънем, да речем, ние на нашата нива, а някъде отдалече чак може да долети глас. Запее някоя българка, зазвънти гласът ѝ, понесе се над полето и хората казват: пее еди-коя си. Те познаваха гласовете... Много хубаво пееха на полето. В едно от най-ранните ми стихотворения имам нещо за това. Една от най-популярните песни на жътварите беше „Замръкнала ѝ Неда": „Замръкнала ѝ Неда на голяма нива, на широка поста..." и т. н. Не е от най-добрите ми стихотворения. Но в тъмнината на живота ни тогава песента беше една светлина, която заливаше душите на хората. Това

исках да ви кажа... Не съм успял да го изразя добре в сти
хотворението...

— От разговора досега някой може би ще остане с впечат
ление, че цигулката и песните са единствените занимания на ба
ща ви?

— О, не. Тати беше като всички селяни, трябваше да се
грижи за ниви, добитък и т. н. Но той имаше и някои доста
странни интереси, които малко го отделяха от другите селяни.
Не знам аз споменавал ли съм ви, че тати беше голям мерак
лия по петлите.

— Не, не е ставало дума за това.

— Той искаше петел, който да пее. И обикновено неговите
петли пееха най-хубаво в цялото село. Дори петлите бяха ка-
то една приказка за мене, защото, като остарее някой петел,
тати трябва да го подмени. Обаче в село той не вижда по-до-
бър. И тогава натовари два чувала жито, качи се на колата и
тръгне към балкана. Към Средна гора тръгваше да търси. Наи-
стина докарваше от тия села петли, с едни гребени като пла-
мък. Тези петли трябваше да пеят дълго, на няколко колена.
Той не обичаше да каже само „кукуригу“ и да спре. В такива
случаи тати казваше: този трябва да се заколи. И на нас хем
ни беше жал за петела, хем пък ни се искаше да го заколят,
защото сме гладни и ни се ще месце да си хапнем. А мама ви-
каше: и пак ще тръгнеш да търсиш петел от не знам къде си.

— Петлите негова постоянна страст ли бяха, или временни
увлечения?

— Петелът беше негова постоянна страст. Цялото село слу-
шаше песните на тези петли. Като кажат: Петелът на Христо
Матев пее! Много хубави песни бяха, много хубави песни!

— Навярно и сега обичате да слушате песента на петлите?

— Обичам, но много рядко ми се случва. Интересна рабо-
та... Не че не ходя на село. Но такива петли няма... То няма
и мерак за такова чудо според мене. А то си е и дарба да го
забележиш. Но той беше музикант, имаше слух за тази рабо-
та... Друго животно, което съм запомнил, бяха ловните куче-
та. Тате беше ловец, може би някога съм ви споменал, не зная.

— Баща ви е бил роден за всичко друго, но не и за земе-
делска работа?

— Не, вършеше я, разбира се, но според мен стихията му
беше в друго.

— Вършил е земеделската работа, защото е трябвало да ви
изхранва, от немай-къде, така да се каже.

— Не му е била много по сърце, но наистина нямаше как

Пет гърла сме били все пак... Но исках да ви кажа, че той беше ловец и сам си отглеждаше своите ловни кучета. Имаше по едно куче, но го вземаше съвсем малко. И докато старото все още можеше да ходи на лов, той започва да дресира новото. И аз съм наблюдавал тъкмо тая дресировка, ученето на малкото куче на лов. По нашия край стреляха зайци и патици. Това беше ловът! Едър дивеч нямаше. И те не ходеха всяка неделя, само когато е разрешен ловът и когато тате сметне, че е подходящо време за лов. Аз много исках той да ме води на лов. И веднъж ме взе, обаче аз се уплаших от една лисица и той вика: вече с мене няма да идваш. Но все едно — бях все с него и кучето му.

— Но защо се изплашихте? Преди това не бяхте ли виждали лисица?

— Бях виждал, защото тате беше убивал не една. Лисицата е хитро животно и той по гончето разбира накъде върви тя. И казва: тя ще мине оттука, ти ще застанеш ей там, аз ще остана тука и когато я видиш, ако я видиш преди мене, само ще кажеш „шът" и аз ще стрелям. Обаче аз видях лисицата и не му казах, защото ме беше страх, че ще гръмне над мене... Той затова се и разсърди. А иначе си имах много реални представи, защото той убиваше доста лисици, одираше ги, а кожите сушеше и продаваше. Има си тертип за тази работа. То е много сложна работа, кожата се разпъваше. Първо, голямо умение се изисква да се одере лисицата. Дори си спомням, че той понякога се ядосваше: защо пък тука съм я ударил! Тати искаше да я улучва в главата, та да не се повреждa кожата... Но защо започнах това да ви разказвам...

— Нещо за кучетата на баща ви искахте да разкажете.

— Ах, да. Обикновено тези ловни кучета биваха най-различни. Аз си спомням, че съм преживял две-три. Вие знаете, че кучетата живеят по-малко. А тати обикновено ги избираше рижи. Но какво ми е правело на мен впечатление в онези дни? Кучето винаги познаваше кога тате иска да тръгне на лов. Винаги. По какви признаци познаваше, че предстои лов, не зная. Баща ми току-що е станал, никакви приготовления не е започнал, но то все едно разбираше. Тогава то започваше да се хвърля на него, да го целува, да се закача, тати също го закача. Не зная това, което ще последва, интересно ли е, но понеже съм живял там, затова си позволявам да го разкажа... Селското погребение е много тежко погребение. Те слагат ковчега в колата, качват се най-близките жени, оплакват го по пътя и т. н. При това оплакването става на висок глас.

— Звучи доста зловещо.

— Зловещо е наистина, но такива са обичаите. Нареждане то казват. Много зловещ е писъкът, който от време на време се разнася. А иначе нареждането не е нищо друго освен разказ за живота и историята на този човек. Този разказ не можеш да го замениш с нищо. Илия Волен ми разказваше веднъж какво е говорила сестра му на гроба на сина си. И той казваше: тя изричаше такива думи, които мен ме поразяваха, така говорят героите на Шекспир. Така че случаят с удавения син на сестра му е удавеният син от „Йов". Дори аз го помолих да опише как е написал „Йов". Но не зная точно този момент дали е отразен там. Важното е, че това просто ме порази. Волен ми разправяше, че когато синът на сестра му се удавил, той бил болен в София и не е могъл да отиде на погребението. Но, казва той, на четиридесетте отидох. И добавя: лошо племе сме ние, писателите, защото, като отидохме на гроба, сестра ми като започна да нарежда, аз извадих тефтер и започнах да записвам какво казва сестра ми. А тя казваше следното: сине, сине, като дойде този пусти четвъртък, пламъци тръгват из устата ми. Баща ти ходи по горния кат на къщата, въздиша и къщата се тресе...

— Е, това не може човек да го измисли, ако не го е чул при такива обстоятелства.

— И той точно това ми обясняваше: записвам го, защото зная, че не мога да го измисля. И затова казваше, че тя говорела като Шекспиров герой... Та да се върна на това... Погребваме тате. Той почина на 58 години. Роден е в 1890 година, а майка ми в 1891. Така и не разбрахме от какво почина тате, но мисля, че от бъбреци... Трябва да ви кажа, че аз предчувствувах, че си заминаваше, а и той самият си усещаше. Извикаха ме два дни, преди да умре. Сварих го жив. Дори в тези последни мигове той много се тревожеше за мене, но това не промени моята съдба, защото две години откакто се беше залежал болен, аз не получавах вече никаква издръжка. Затова постъпих на работа, преди да съм завършил. Тъкмо постъпих, и тате умря... Тръгна погребението за гробищата. Жените се качиха на колата, за да оплакват мъртвия. Кучето скочи в колата, просна се върху ковчега, чато че ли го прегърна, така легна върху му. Погребахме тати, свърши погребението, прибрахме се вкъщи, както си е редно... Кучето остана на гроба. Аз стоях още един ден на село, кучето не си дойде вкъщи. После брат ми разказваше, че три-четири дена кучето го няма. Отивам, казва, то на гроба. Вързах го, докарах го у дома, давам му да

яде — нищо. Ни яде, ни пие. И по едно време чудя се какво да правя, а жените се разкрякаха: пусни го това животно, то му е мъчно и т. н. И аз го пуснах, казва, а то отиде на гроба. След четири дена отидох, то умряло там, на самия гроб. Вижте сега, йовковско ли е това!

— Но той нали ги е взел от живота всички тези неща.

— Абсолютно! Аз затова го и обичам този писател. Когато чета Йовков, имам чувството, че той пише за нашия край, че нас описва. И това е твърде вероятно, защото добруджанци са повече тракийци. Сега усещам, че езикът на Ивайло Петров е езикът на нашия край, а той е от Добруджа също. Аз дълго време бях народен представител в Силистренски окръг и съм споделял тези неща. Те също твърдят, че са повечето тракийци, затова е такъв еднакъв и езикът...

— Сега, когато ви споходят спомени от детството, представяте ли си родната ви къща, хората в нея, вечерите и дните?

— Представям си ги много ясно, представям си много неща... Нашата къща беше на около триста метра от тогавашния център на селото, от главния мегдан. Сега центърът се измести по-нагоре, но все едно къщата беше близо до средата на селото. Както ви казах, това беше едноетажна продълговата постройка, която имаше две стаи, два хамбара и един дълъг сайвант. Аз казвам „един", защото в село викат сайвана. Често съм се питал защо в женски род, но не зная защо е така. Запомнил съм съвсем ясно и хармана, защото това беше една от най-тежките работи. Тя продължаваше цял месец и аз обикновено заставах на веялката. На ръчката винаги трябваше мъж, тъй като тежко се върти...е Спомням си, че по едно време имахме волове. Имахме два вола, единият беше бял, а другият — черен.

— Един бял и един черен. Звучи малко като в приказките. А и дали дните, останали толкова далеч от вас не са също една приказка?

— Приказка са навярно... Разбира се, че се превръщат в приказка... Но аз ги пасях тия волове и много се гордеех с тях, защото никой не можеше да ги надвие. Знаете ли, че воловете се борят?

— Насърчавахте ли ги по някакъв начин?

— Не, те сами започваха. Просто искаха да си премерват силите. Черният беше дори по-висок, малко по-едър и по-представителен. Но по-красив беше белият, с едно красиво силно чело. Белият винаги побеждаваше. И това беше моята велика юношеска гордост. Защото ние понякога се събирахме само за

да се бият воловете. След това тати продаде воловете. Купихме крави. Кравите са доста по-слаби животни в селската работа, но селяните с по-малко земя ги предпочитат, защото могат да обработват земята, а и мляко дават. После отелват се, теленцето става даначе. Ако е женско, могат да го оставят, ако е мъжко пък, го продават. Продажбите ставаха на пазара в Чирпан. Там именно аз съм наблюдавал как селяните се разделят с добитъка... Но у дома пет-шест овце имаше. По едно време бяха повече, след това тате пак ги продаде. Очевидно не издържаше. Кокошки по двора имаше. Много рядко обаче хапвахме кокоше месо, защото те носеха, а яйцата ни служеха за размяна. С тях се купуваше газ, сол, цигари на бати, на тати. Сложат ми две яйца в джоба и отивам за цигари... В нашия дом бяха запазени малко тия патриархални обичаи, каквито Вазов описва в „Под игото", когато говори за семейството на чорбаджи Марко... Ние всички ядяхме от една паница. Гониш там някакво бобено зърно... Разбира се, мама и тате ядяха най-малко, за да има за нас. Любопитно беше, че аз дълго време не ядях пилешко. Въобще не го обичах. Години минаваха, брат ми и сестра ми все се шегуваха: слава богу, че той не яде, за да има за нас. Но по едно време проядох и те се смееха: добре си бяхме досега, че не ядеше, а сега вече трябва на три да делим... Какво да се прави, рядко виждахме пилешко. Повече картофена чорба, постна, разбира се. Мама много често я правеше и аз много я обичах... Така вървеше нашият живот, лапад готвеше мама, таратор, но той е само от чесън, сол и вода, която се пени. Не винаги имаше и краставица дори.

— Мляко не употребявахте ли?

— Помня повечето си години без мляко. А фасулът беше основното ястие, разбира се. И ще ви кажа защо беше основното. Защото в понеделник мама готви фасул и го ядем на чорба. Ама тя готви в един голям бакър. На втория ден тя прави фасул яхния. На третия ден вече, каквото остане, го прави със зеле. Да ви кажа, че и досега обичам фасул чорба и фасул яхния, но фасул със зеле не мога да вкуся. Омръзна ми завинаги... Сутрин обикновено ни хранеха с попара.

— Попара с хляб и мляко ли?

— А, мляко! Откъде мляко! Хляб и топла вода, малко шекер и ето ти попарата. Трябва да кажа, че много често вместо топла вода в попарата се слагаше вино.

— И закусвахте попара с вино?!

— И то твърде често. Да видиш настиват ли тия чирпански деца! Сипват върху надробения хляб чаша вино, изяждаш си

попарката и тръгваш на школото. Нито настивахме, нито се разболявахме . . .

— И пияници не станахте?

— И пияници не станахме. Все пак станахме хора. Любопитна работа . . . Но аз, разбира се, ви говоря за домашно вино, което тате си правеше. Това му беше другото хоби пък, да си прави вино. От трийсетина декара ниви да заделиш два и половина за лозя! Това беше голяма работа. Не помня друга култура да се е гледала с такава обич и такова внимание, както лозето. А копането на лозето, трябва да знаете, е най-тежката работа. Първо то се копае много дълбоко. След туй, не дай си боже, да откриеш троскот. Троскот знаете какво е, една жилава трева, която влиза на един метър под земята. Коленчата трева, с бели корени. И тогава копаем до кръста, за да извадим всичките корени. След това ме пращат да ги хвърлям чак на пътя. . . Спомням си как му потъмняваше погледът на тати, когато грееше слънце и падаше дъжд. Страх го беше от маната. На другия ден веднага тръгвахме пак да ръсим . . . Но пък съм запаметил гроздобера като един от най-големите празници. Не помня тате да е продал една чепка грозде. Всичко ставаше на вино и ракия. Всичко. Беше си направил една циментена огромна каца. Трудно ми е да кажа колко събираше, но той й викаше бомбата. И тя се пълнеше цялата с грозде. Колко съм тъпкал гроздето в тази каца! Спомням си как мама ме къпеше ,а после ме носеше да ме пусне там, сакън да не влезе прах. При добри години правехме 400 литра вино и 150 литра ракия. И всичко това се изпиваше до края на януари. Като се почне от осми ноември, от Димитровден. След това тати пита: кога го изпихте бе! А пък като дойдеха хора, веднага заповядваше: иди наточи! . . . Но като стана въпрос за ядене и пиене, да кажа още едно нещо, което закусвахме — трахана. Траханата е най-простото ядене. Надробеният като за попара хляб се залива с малко квас. Става доста вкусно, леко киселичко. Качамак също правеше мама, но най-големият деликатес бяха катмите. Мама забъркваше брашното с вода, ставаше едно рядко тесто и ги печеше на сача. Сачът е по-плитък от подницата и пак е от пръст направен. Намазва се с мас, сипва се тестото и се пече. Мама ги правеше с голяма радост, защото снахата, буля ми, много обичаше тия катми. И като идем на село, тя рече: мамо, направи катми за драгинко. Мама се радваше на това. Но катмите бяха деликатесът, макар че и те, като погледне човек от какво са се правели . . . Сега жена ми, ако ги прави, ще сложи мляко, и яйца, и орехи, и не знам какво си. . . Ко-

тато ми омръзваше фасулът, аз правех някакви ревливи физиономии и мама ме срязваше: ти какво бе, мед и масло ли искаш да ядеш? А аз не можех да си представя какво е това. Мед и масло ядох за пръв път в четиридесет и осма година... Не можех да си представя и баклавата като какво нещо е. Нямам слабост към сладкото, но и досега не устоявам на баклава и крем карамел. Много са вкусни.

— С какви скъпи образи и аромати живее в сърцето ви времето на вашето детство! Макар бедно и трудно, но волно и неповторимо.

— Знаете ли, наистина бедно, а пък толкова скъпо. Защо?! Дали, като остарявам, започвам да гледам носталгично на тези неща.. . Но наистина мисля, че то беше много свободно, волно детство. Свързано с природата, с нормалното, с естественото.

— Днешните деца като че ли са ограбени и ощетени в това отношение. Особено в големите градове.

— И аз мисля, че са ограбени. Непохватни са. Аз и сега мога да върша всякаква селска работа.

Познавам и знам как се отглеждат всички култури. Понякога ми дотежава, че дъщеря ми не може да различи овеса от житото, да не говорим за ечемика от ръжта. Пита как растат фъстъците или как се берат картофите.

— Все ми се струва, че целият този пъстър и многообразен свят, за който разказвате, е свързан постоянно с образа на баща ви? С неговата цигулка, с разказите и песните му. Те сякаш звучат в думите ви.

— Така е. Аз дори и сега като говоря, все него си представям... Тате беше дребен човек, малък, тънък. Русолява коса имаше. Разбира се, аз помня повече, когато тя побеля вече, но русолява коса имаше... Беше безкрайно чист и спретнат човек. Не помня да съм го виждал да ходи окалян или раздърпан. Разбира се, виждал съм го окалян, като се върне от нивата, но след това се измиваше и се стягаше много хубаво... Имаше светлозелени очи и мустачки, които старателно подстригваше. Имаше хубава усмивка и въобще беше човек, който разполага, защото и очите му бяха открити и лицето му беше такова откровено. Носеше славата на сладкодумец, обичаха да го слушат, когато разказваше. Разбира се, най-много обичаха да им пее, да свири и да пее, но обичаха и да им разказва. Преобладаваха случки от неговите пътувания по сватби, селяните слушаха и се смееха...

— Навярно е имал усет и към смешното в живота?

— Той беше хитър, умееше да иронизира, но така тънко, че мнозина дори не разбираха. Той разказва, те го гледат, а той се усмихва под мустак. Беше много добър. Дори ми казваха, че по едно време му викали Божа кравичка. Знаете ли божа кравичка какво е? То е малко по-голямо от калинката, също такова малко, шарено и много безобидно. Тати беше приятел с много хора, е, сигурно е имал и врагове. Но в такива случаи си спомням думите на един Молиеров герой, който казва: Аз не съм толкова подъл, та да нямам врагове. Добра реплика, добра реплика. Казвал съм я и на обществени места . . . Но вие правилно сте доловили, че този богат свят от детството ми е свързан с образа на тати . . . Той ме запознаваше с птиците и животните. Казваше ми: слушай как пее гугутката. Виж по какво се различава гугутката от гривека. Но аз така и не станах ловец, а брат ми стана. Повечето от внуците на тати също станаха ловци. Само аз не можах да стана.

— Не сте роден да убивате, щом смъртта на един гълъб може да ви направи такова впечатление.[5]

— Може би затова не съм станал. Баща ми познаваше животинския свят много добре, но от мене ловец не можа да направи . . . Сега си спомням, че едно време по вършитба, на хармана лястовиците политаха на облаци. Те приличаха на черно-бели стрели, когато се спускаха да си вземат зрънца. Огромно ято лястовици. Ами гнездата им!

— Как мислите, защо ни вълнува едно лястовиче гнездо?

— И аз не мога да си обясня, но и досега, като видя гнездо на лястовичка, трепвам. То изпипано, изработено, изваяно като че ли. Какъв красив дом си правят лястовичките!

— Обичахте ли да вървите сам из полето?

— От ходенето по полето, изглежда, ми е останала тази любов към равнината . . . Удивително! Всички говорят, че планината е много по-интересна, че е много по-разнообразна. А аз обичам до безумие равнината.

— Може би и морето като символ на простора?

— И морето донякъде, но не толкова, колкото равнината. Спомням си полето през май или в началото на юни. Ами то са багри, какви ли не тонове се преливат, то вятър шумоли, то музика се ражда, то птици пеят . . . Чудо! Ония ми ти чучулиги като се захласнат горе. Застава чучулигата срещу вятъра и пее. И стои на едно място! Благословено небе! Обичам до болка полските пътеки. Едно време имаше такива пътеки между нивите. Сега и тези пътища почти изчезнаха, защото направихме големи блокове. Пък и хора не ходят, а машини. Имаше

тогава коларски пътища, но освен тях имаше и прости, преки човешки пътеки. Като вървях по тях, особено в края на май, и като гледах ония класили жита, оная цъфнала ръж. Боже, всичко това те удря в гърдите. И каква красота, какво удоволствие! И тогава, понеже вече бях чел Йовков, си обясних защо художникът в „Жътварят“ рисува Христос сред житните нивя. И съм си мислил, че той го слага там, защото е красиво, защото под него е земята, а до него хлябът ... Тези пътеки са за мене една от големите ми човешки радости, които, разбира се, сега са само спомени. Това са едни от най-хубавите ми спомени ... Много ги обичах тия пътеки. Пък като излезеш от пътеката на пътя, току някой лалугер се изправи на лапички, погле-е-е-да те учудено и се шмугне пак вътре ... Зайци пресичат пътя ти ... А умира този свят. Всеки ден умира. Понеже и хората умират, той ще изчезне и като спомен ... Понякога ми се струва, че тези високи класове, които са ме докосвали по ръцете, по гърдите, са ме благославяли ... Тате ме водеше на Бостанлъка, това е една местност с белезникава и пръхкава пръст. Тази земя наричаха комсал. Защо комсал, не зная, но в нашето землище земята се делеше на два вида — комсал и чернозем. И там, в Бостанлъка, растяха най-вкусните и най-сладките карпузи и кауни, т. е. дини и пъпеши. И най-хубавият фасул ставаше там ... Спомням си, че ходехме и към Имелика, гъста полска кория с много дивеч. Наблизо беше Делииванова могила. Сега не зная каква би ми се сторила, но тогава я виждах грамадна. Разправяха, че вътре в тази могила имало камбани, които биели само по Коледа и по Великден. А може и имане да е имало. Но тя беше една голяма могила за нашите полски представи. Току зад могилата вървеше Друмът — старият римски път. Римляните са знаели да строят пътища, огромни четвъртити камъни, които не са мръднали от времето на тяхното поставяне. Е, избива между тях трева, но все едно — беше хубав път, широк, удобен. И точно по този друм и край тези места, за които разказвам сега, ще се срещнат двете магистрали — „Тракия“, която ще продължава към Бургас, и другата, която ще води в Свиленград. Така че моето село ще се прочуе и с това ...

— А какъв бяхте като дете?

— Чакайте да ви кажа нещо смешно. Веднъж с тате отидохме да загърляме царевица. Царевицата се загърля, когато, аха-аха, стигне човешки бой ... Та като отидохме там, тати ме прати да ида с бъкела за вода при кантона. Наблизо имаше един кантон, където имаше и бунар. Можех да мина през Бо-

залъка, голяма и хубава ливада. Аз взех бъкела, но не минах оттам, а ударих през царевиците. Вървя и си свирукам. Разстоянието е около километър. Наливам вода и тръгвам да се връщам, влизам отново в царевиците и се заблудих. Загубих се. Ами те едни едри стъбла, а аз бях дребно дете. Много дребничко детенце бях. Когато се записах в гимназията, бях последният по ръст в цялото училище... Така... Вървя из царевицата и не зная откъде да изляза. Викам „тате, тате". Кой ти чува! Шумнали ония листа „като саби в сънувани битки", както пише Радевски, аз мършав и дребен. Наоколо глушина. Наоколо нищо не се вижда, всичко зелено и само един потаен шум. Уплаших се. Гледам нагоре само едно голо небе. Да имаше поне облак, та по него да се поведа, макар че кой може да запомни облака. Уплашен, хуквам на една страна, после свърна обратно. Да видите какво значи паника! Накрая заплаках... Най-подире излязох на открито и се оправих. Отидох при тате още хълцащ, той ме погледна мило: Браво, юнак! Нали юнакът от нищо не се бои!... Пък той вижда, че аз плача, изкарал съм си акъла. „Ба", изломотих аз, защото ние викахме „ба", вместо „да". Мъчех се, разбира се, да скрия онова, което беше очевидно.

— Виждам, че ви е приятно да се реете из тези дни, затова бих искала да ви попитам какво беше Марица за вас? Толкова често е в стиховете ви.

— Много обичахме да ходим на Марица и затова в моята поезия тази река така често я споменавам. Къпехме се до стария мост. Останките му и досега се виждат близо до новия. Той е точно на това място, където се разделят Старозагорски и Пловдивски окръг... Хубава и пълна река беше Марица. И малко страшна, особено в подмолите... Тя беше винаги пълноводна. Не помня нейната вода да е изчезвала. Къпехме се до изнемога и след това излизахме мътни, с изрусели коси. Защо ли през лятото косите ни ставаха златни?

— А естественият цвят на косата ви какъв беше тогава?

— Кестеняв, но биеше към черно. Косите на нашия джинс бързо побеляват. Аз в гимназията бях попрошарен, а тука в университета първите две години имах почти бяла коса. Двама бяхме с такива коси, аз и един млад белетрист Димчо Маринов, който почина. Работеше като редактор, пишеше разкази, печаташе. С бели коси бяхме и двамата. После косата ми взе, та почерня. Интересна работа! Сега вече не се надявам да почернее, но тогава де да зная как стана така, но си възвърна цвета. На тате косата рано побеля, на брат ми също. Джинсът

ни е такъв. Имах една такава щръкнала коса. Нещо, което ми създаваше ужасни главоболия, защото като станах момче, бая големичко, исках да си правя алаброс. А тя стърчи, вечер преди лягане я обличах в един чорап, мажех я, какво ли не измислях... А пък да ви кажа, веднъж тате натовари колата със слънчоглед и ме взе на маслобойна... Но ще се върна още малко на Марица... Хубавото беше, че там си къпехме и кравите. Вкараме ги във водата, вземем сапун, парцали, четки. Не можете да си представите как изглеждат кравите или воловете, когато току-що сме ги изкъпали...

— Вие и сега се вълнувате, като си спомняте, и сякаш ги виждате. Дори очите ви стават едни такива разширени и учудени като на дете!

— Наистина се вълнувам... Ама как! Ония бели добитъци! Хубавци невиждани! Интересна работа! А и те с удоволствие стояха. Много рядко някое добиче ще се дърпа и няма да иска в реката да влезе... Тогава и разбрах, че в песните се възпяват конкретни истини. Имаше една песен на тати за Марица, за един чобан, който трябвало да си поведе стадото през реката. Знаете ли, че овцете плуват. Те плуват добре, но в началото много се страхуват от водата, докато някоя се осмели и ги поведе. И в песента се разказваше как чобанът тръгва със стадото си да мине Марица. Обаче продал Ваклушата, която му водила дотогава стадото. И няма кой да го преведе. Тогава той се обръща към нейната рожба, но агънцето отказва. Той му обещава: рогцата ще ти позлатя, копитцата ще ти посребря, само ми стадо преведи... И си помислих: виждаш ли какво трябва да влиза в песните. Онова, което познаваме, което ни заобикаля. Твърде съществена истина. Сетне тя ме сепна и в петдесет и трета година, когато за първи път отидох в Съветския съюз и бях в Ясна поляна. Разглеждахме дома, разглеждахме парка, показваха ни къде Толстой пише „Ана Каренина". Връщаме се след това от гроба на Толстой, минаваме през гората, това е паркът на имението, големи и редки дървета. И тогава секретарят му, който ни водеше, каза: „Спомняте ли си този дъб? Той е описан в „Ана Каренина". Тука, когато избухва бурята, Левин и семейството му се подслоняват..." Това е същият дъб, който гледа и отчаяният, объркан Андрей Болконски, когато си мисли, че всички дървета са се разлистили, а този дъб, изглежда, никога няма да се събуди. А то е, защото дъбът най-късно се разлиства, но и най-късно пада шумата му. Навярно знаете, че това е и най-здравата шума. Но истината за мен беше повторена: човек описва или рисува онова, което

познава, което е около него. Това беше още един урок за мен. Това бяха уроците по реализъм може би. Но тази истина, която открих в дома на Толстой, беше само като потвърждение за мен, защото съм я забелязал още в народната песен.

— Кога забелязахте тази особеност на народната песен?

— А, в прогимназията още. Изведнъж тогава осъзнах, че това, което се пее в песните, излиза от живота на хората... Затова съм и казвал понякога, че не вярвам в командировките за опознаване на живота. Гледайте живота, гледайте живота!... То така не става. Защото Омир е бил сляп, нали?! Трябва да се живее, а не да се гледа. Прозрението не е в очевидното... Но за какво бях почнал да разказвам?...

— Започнахте да разказвате как сте ходили на маслобойна с баща ви.

— Така. На слънчогледовото масло ние викахме шарлан. Маслобойната беше в село Папазли, сега село Поповица. Шарланът се използваше за готвене, а кюспето давахме на добитъка през зимата. То е много хранително и така го подхранвахме. Особено на конете като го даваш, след една-две седмици вече не можеш да го вържеш този кон, заглажда косъма, става силен, просто неудържим... По пътя за маслобойната все питах тати: чия е тая нива, чия е тая бахча, чия е тази гора? Той до някое време ми отговаряше, после ми се сопна: отде да знам, това е вече друго село, други местности!... Но това, което ме впечатли тогава, беше, че като минахме Марица, реките започнаха да текат обратно. Затова и започнах да ви разказвам за тази маслобойна. При нас реките течаха на юг, а сега ги гледах, че текат обратно. Много се зачудих и казвам: тате, ама тая река тече обратно. Беше се получило някакво обратно впечатление. Нещо като в „Огледало за обратно виждане“ на Марко Ганчев.

— А баща ви как реагира?

— Смя се. Обясни ми, разбира се, но много се смя. Дори малко се сконфузих. Той нарежда: не виждаш ли, че там са други планини и са по-високи, накъде ще тече водата, няма да тече срещу тях. Аз и малък съм бил, но какво друго знаех освен нашето село... При това пътуване направих още едно откритие. От моето село познавахме кога точно е обед по един купест връх на Родопите. Заспи ли слънцето над него, значи е точно дванайсет часът. А в Папазли не е дванайсет. Така че и погледът от моето село беше по-хубав, по-точен. И досега като си ида на село, в дванайсет часа гледам как слънцето застава точно над този връх... Сякаш нищо не се е измени-

ло... Много обичах да ходя с тати на воденица. То какви разстояния са сега, но тогава ми се виждаше накрай света. А водениците бяха в съседни села. Тръгвахме на мръкване, за да стигнем към десет часа вечерта и да си запазим ред. Сядах на чувалите. По-хубава седалка от чувалите със зърно няма. Завият ме с едно чердже и тъка-тъка, та на воденицата. А наоколо едни ранни есенни нощи, лунни и потайни. Топли още. Някое куче току прекоси пътя, птица изпърхори, а като навлезем в гората, какви ли шумове нямаше. Над нас едни звезди като въглени, треперят и току падне някоя. Изпуснала времето през август и се сетила за това чак през октомври... Тате ме учеше да разпознавам Вечерницата, Зорницата, Ралицата, Голямата и Малката мечка. Най-много ми харесваше белезникавата диря на Млечния път и приказката за нея. Как един селянин карал слама и тя се изсипвала по небето, защото той лошо я бил натоварил... Сякаш и сега виждам мливарите, които чакат реда си край нощните огньове. Разправят едни страшни приказки, а самите те едри, тъмни и мустакати хора. Тогава този свят ми се струваше потаен и опасен, но ме привличаше. Па току мелничарят извика: Ганьо Проданов да насипва! И един мливар бързо-бързо напусне огнището и сладките приказки. Тати ме отвлече към колата, завие ме, рече ми лека нощ и се върне при мливарите. Опитвам се да гледам звездите, но те ме заслепяват и притварят клепачите ми.

— Човек трябва да ви чуе как разказвате за детството си, да наблюдава жестовете, погледа ви, за да си обясни тази страстна молба в стиховете: „Мой живот, остави ми поне/на детинството светлото блюдо:/ там пасяха нощни коне—/най-голямото селско чудо."

— Много обичах конете...

— И колко често образът им се среща в поезията ви. Понякога си мисля, че те са и едни от най-силните ви творби. Трудно могат да се забравят стихове като „Черен кон, не умирай/ върху белия сняг!", или да речем: „От голямата нощна трева/ лунен кон се яви и изцвили..."

— Мене особено ме вълнуваха малките кончета. Не случайно имам и стихотворения „Млади кончета пият вода..." Те бяха и са според мен едни от най-красивите създания. Само веднъж се бяхме сдобили с една кобила за една-две години. Тя роди малко конче. Аз го гледах прехласнат... Когато представяха на Иван Радоев пиесата, той казваше, че за разлика от другите, които харесват конете, той много обича биволите. Радоев е силен лирик и малко ме изненада. За мен биволът е бав-

но животно, почти без рефлекси. Все ми се е струвало, че биволът е някак неутрално, незаинтересовано животно. Конят, конят за мен е образец на съвършенство, на движение и хармония. В сравнение с него кравите, воловете, биволите, пък да не говорим за овцете и магаретата, ми се виждаха мързеливи. У коня всеки мускул трепти, той е като опъната тетива и притежава една от най-хубавите пропорции на природата. Той като че ли всеки миг се готви за полет. Имам такова чувство...

— Какъв бяхте като дете? Чувствителен навярно, като се съди по това какви неща са ви правели впечатление?

— Как да ви кажа... Бях свито дете, кротко. Затова пък брат ми беше най-буйният в селото, много безстрашен. И аз бях безкрайно горд с него. Когато ме биеха момчетата, аз ги плашех с него. Помня, че името му значеше нещо за тях, защото ги сковаваше и усмиряваше. Беше толкова буен, че тази му буйност струва доста и на него, и на цялото семейство, и на баща ми. Сега навярно го виждам в една романтична рамка, но наистина беше хубав ерген, с бели копринени ризи ходеше по Великден. Много го харесваха момите. А беше начело при всяка разпра, побой или щуротия. Откраднал булки за трима-четирима свои другари. Свити момци, те не могат да признаят на момите, че ги обичат, или пък момите не са съгласни да им пристанат. В онова време имаше доста пристануши. И брат ми им ги крадеше. Отиде на нивата, където момата работи с майка си, и я открадва. Майката хвърля сърпа по него, ще го заколи. Но той грабне момата и я занася в Беглишката кория. Оттатък Марица имаше една дива гора...

— Малко хайтовска атмосфера...

— Времената бяха такива. А тези работи не ставаха само по Родопите... Та там, в корията, го чака момъкът. Той му я дава и му казва в кое село да отиде, у кого да преспи с нея и кога да се върне. После бащата не можеше да си я вземе...

—Жестоки нрави все пак...

— Но ставаше така, че повечето от тези бракове не само се осъществяваха, но и бяха твърде сполучливи. Само един май не се получи... Но какво биваше пък на другия ден! Бащите се обаждаха в полицията, оплакваха се и тръгваше чирпанската полиция да търси брат ми. А той като Тарзан, по дъбовете се криеше. По едно време заболя от туберкулоза. По онуй време това беше нещо страшно. Ако в някое семейство имаше туберкулозен, на него гледаха вече като на прокажено.

— Като дамгосани са били от тази болест?

БАН
Институт за
БИБЛИОТЕКА

— Точно така, като дамгосани. Нашите, за да не признаят, че е туберкулозен, казваха, че е болен от затъмнение на белите дробове. Но да видите какво значи беднотията. Като заболя брат ми, усетих голямата тревога и мъка у дома. Скоро беше минал дифтеритът. Дифтерит беше след земетресението, не скарлатина, сега си спомням. Но току-що беше минал дифтеритът, той, немият, проговори, и ето ти нова беда: заболя от туберкулоза. Неговото здраве не беше от най-добрите... Тати какво да прави, трябва да си лекува сина и продаде една нива. По съвета на лекаря купиха десетина овце, та брат ми да ги пасе, да диша чист въздух, да не работи тежка работа и да пие постоянно мляко. И да му купуват кебапчета и дробчета от гарата, поръчал докторът. В Оризово на гарата се продаваха най-прочутите дробчета и кебапчета в цяла България. Започнаха да му купуват. Какво им е струвало, това е друг въпрос. Сигурно много нещо при това безпаричие и беднотия. Но аз, малкият, така молех бога да се разболея, та да ми купуват и на мен дробчета и кебапчета. Колко му завиждах за тях! Много съм разбирал чунким от какво е болен. Защото тя коварна болест, той си ходеше и аз само съм чул, че брат ми е малко болен. Не беше на легло, за да ме тревожи и да ме безпокои. Господи, как исках и как се молех и аз да се разболея...

— Поукроти ли се брат ви, като се разболя?

— Ами! Тъкмо пооздравя и придоби малко чобанска психика и взе, та завъди едно много хубаво куче. В село имаше един доктор, който често ходеше на лов из кориите. Един ден докторът се връща от поредния си лов. А наблизо брат ми си пасе овцете, кучето до него. Кучетата се залайват, някой от бричката стреля и убива нашето. Брат ми вади пистолета, защо е имал оръжие, не ми е ясно, стреля и ранява един от хората в бричката.

— Харамийски характер е имал брат ви!

— Ама какво ни струваше това харамийство да видите! Колко се моли тати на този човек да не го дава под съд. Ранил го беше някъде в бедрото, човекът отива в Пловдив да му извадят куршума и да освидетелствуват случая. Брат ми го осъдиха на шест години и осем месеца. Аз все си мислех, че докторът е бил ранен и че именно той въпреки молбите на тати е дал брат ми под съд. Но след като публикувахме анкетата в списание „Съвременник", същият този доктор прочел откъса и ми написал едно писмо, в което изяснява изцяло случая. Оказа се, че този „доктор", за когото аз съм слушал да се говори,

но не съм знаел името му, е известният професор д-р Иван Вапцаров от Пловдив. Та професор д-р Вапцаров е бил приятел с тати, дори лекувал брат ми безплатно и не само че не го е давал под съд, но дори е помогнал по един твърде любопитен начин присъдата да бъде по-снизходителна и по-малка. Разказвайки събитията от онова време така, както са се съхранили в моята емоционална памет, аз, без да искам, съм огорчил професор Иван Вапцаров.[6] Но вие ще прочетете неговото писмо и моя отговор до него, за да разберете по-подробно как стоят нещата.

— На колко години беше брат ви, беше ли пълнолетен?

— Бил е на седемнадесет или на осемнадесет. Хайде на нашата беднотия тати пак продаде нива, да подкупи полицаите, за да не го бият. Щяха да му доразсипят здравето. Знам, че тати внесе гаранция и пуснаха брат ми. И докато делото още се гледаше, взеха бати войник. А де! И да ви кажа, стана той най-добрият войник. Завърши някаква подофицерска школа като първенец. След това намалиха присъдата му, защото военните дадоха много добри референции за него, така им викаха на тези препоръки. Но в затвора той влезе като криминалист, а излезе като комунист. Стана наистина като Вапцаровото „Но във затвора попаднал на хора и станал човек".

— Брат ви не е бил и такъв криминалист. Може би всеки на негово място би постъпил по този начин.

— Трудно ми е да кажа прав ли е бил или не. Говоря за събитията и атмосферата. Беше буен, много буен... Аз го виждах като приказен герой, смел, бори се, защищава се.

— Значи, той също е имал влияние върху вас?

— Как иначе! Та той беше идеал за мене — силният, смелият, безстрашният брат.

— Вие сте били по-кротък, както казахте, и това ви е впечатлявало...

— Наистина бях кротък. В училище се учех много добре. Трябва да призная, че и трите деца на Христо Матев бяха много добри ученици... Баща ми беше завършил четвърто отделение, но за онова време това, изглежда, е било доста високо образование, защото беше твърде интелигентен човек. Смея да употребя тази дума. Той не само беше буден, не само живееше в него артистичното начало, но беше човек с кръгозори. Човек, който умееше да разсъждава, който си правеше логически изводи, който се интересуваше от всички събития по света. Знаеше нашата поезия твърде добре. Говоря за големите имена в българската литература. Много любознателен бе-

ше, обичаше да чете и четеше много... Казах вече, че аз се учех много добре. Учителите ме хвалеха постоянно. Бях ужасно некрасиво, дребно дете. Като отидох в гимназията, аз ви казах, че бях последният в редицата. Все на опашката. Чак в шести гимназиален клас изведнъж започнах да оставям зад себе си другите. И сега не съм висок, но не съм и толкова дребен... Завърших училището в село като първенец. Прогимназията беше до трети клас. Много исках да уча, обаче положението ни тогава беше изключително тежко. Брат ми в затвора, тати продал ниви и овце. Нямаше какво да се яде, камо ли гимназия да се учи. Тогава за гимназията нямаше конкурсни изпити, влизаше се само по успеха в дипломата. Тогава се случи онази история, която аз неведнъж съм споменавал... Аз плачех, защото тати твърдо казваше, че няма никаква възможност да ме прати в Чирпан да уча. За да постъпиш в гимназията, се внасяше такса от 2500 лева. Като днеска го помня. Трудно ми е да кажа какво е това в сравнение с днешните пари, но в онези години беше солидна сума.

— Само като първа вноска за постъпване или ежегодна такса беше?

— Не помня дали всяка година, но при постъпване се внасяха тези 2500 лева. Тати казваше: Откъде да ги взема тези пари, аз десет лева нямам!... Тогава именно мама продаде своите коси, за което разказвам в стихотворението „Писмо до мама". Тя каза, че в село дошла някаква група, която купувала разни носии, в това число и коси. Това бяха първите години на българското кино, възможно е да са търсели реквизит.

— Майка ви е имала навярно красива коса, за да я купят?

— Черна, гъста и много дълга. Сплиташе я на две красиви плитки, които падаха чак под кръста й. Тогава тя продаде тези коси и взе точно 2500 лева. Даде ми ги и аз се записах в гимназията. Това беше началото на моето образование... Но понеже започнах да говоря за мама, нека довърша и тази тема. Седемдесет и пета година мама заболя. Баща ми, вече казах, почина рано, беше още млад. Не бях завършил Университета. Беше много тежко.

— Вие тогава съзнавахте ли какво се е случило? Спомняте ли си как преживяхте онзи миг, когато видяхте майка си без нейните коси?

— Много дълбоко ме засегна, много дълбоко. Мама за мене е нещо велико. Дори думите не могат да изразят това, което чувствувам. Никога спокойно не мога да говоря за нея, за-

щото раздялата с тати е по-далечна, а при мама са още пресни и спомени, и болки. Велико нещо е майката, сладка е нейната ласка. Разбира се, онази ласка, която селянката може да ти даде. Тя не те целува непрекъснато, може само ей така бегло да те докосне с отрудена длан, но като каже „чедо“ ... Бях в Наречен. Там съм написал доста от своите стихотворения. Беше по времето, когато бях в Комитета.

— Отивахте там, за да се лекувате или само да пишете?

— Отивах там, за да пиша. Два пъти в годината, плюс лятната отпуска. Години наред, та и досега, не съм излизал в отпуска, за да лентяйствувам. Не познавам това чудо... Тогава мама се разболя и постъпи в чирпанската болница. От Наречен всеки ден следобед отивах в Чирпан, за да я видя. Тя всеки път ми казваше: „Чедо, чедо, защо се мъчиш толкоз? Недей така! Защо идваш всеки ден?“ А лекарите я закачали: „Бабо Злато, ти си една щастлива майка, Павел идва всеки ден да те види!“ А мама казала на лекаря: „Сине, аз наистина съм една честита майка, ама ако знаеш каква мъка съм изпитала. Небето да беше книга, пък морето — мастило, пак не можеш да ми опишеш патилата.“ Като ми каза лекарят тези думи, доста се позачудих. Това ме накара да се замисля за доста неща. Другото, което ме развълнува особено много, беше, когато брат ми настояваше да я лекуваме в София, а тя не щя. Аз настоявах и зарад него, защото нали знаете психологията на селяните: в София, та в София, там са най-добрите лекари. Брат ми все повтаряше: Министър си, а не можеш ли да я вземеш там?... Мама не рачи, аз пак настоявам и тогава тя се обърна към мен и ми рече: Къде ще ме водиш, сине? Моят живот е свършил. Аз биля много дълго живях. Баща ти ме чака трийсет години... На мене не ми се живее, Павле! Ми аз си отживях живота. Баща ти сам толкова дълго време. Дай да ида при него. Все пак дълги години бях с вас... И още: Като дойда в София, ще умра там и ще ме заровите в оная чужда земя. Пък аз тая чирпанска земя съм я копала, галила съм я, поливала съм я. Тя ще ме приеме... Тръпен слушах всичко това и си помислих дали винаги съм бил справедлив, когато съм казвал, че ако наистина съм поет, поетичното ми начало е при баща ми. Живеело е нещо и у мама. Но кой да събуди тази сила в душата ѝ. Тя беше неграмотна. Когато питах дядо ми Павел защо не е учила, той ми отвръщаше, че нито едно момиче не е ходило на школото по негово време.

— Учудващо е наистина, че дядо ви Павел е бил напредничав човек, а не се е противопоставил на тази несправедливост?

— Казваше ми: „Как да го пратя, като знаех, че и даскалите не щат женско!“ ... И тя си беше останала неграмотна. А знаеше приказки и песни, беше слушала толкова много работи от мъжа си и винаги оплакваше тази своя неграмотност... Но очевидно образованието не означава душевност. Тя е носила отзивчива и трепетна душа ...

— Можете ли да определите какво сте наследили от родителите си като душевност, външен образ, характер?

— Имам чувството, че физиката ми е повече на мама, поширок кокал, тя по-стабилно стоеше ... Аз не зная дали ви казах, но тате приличаше на Емилиян Станев. И като видех Емилиян, все едно че тате виждах. И малък ръст, и малко лице, и ловец беше. Като започнеше Емилиян да ми разправя своите ловни истории, спомнях си как също така подробно тате разказваше. Как ходили на лов, как се върнали без нищо, ама как изпуснали заека, ама как му попречил еди-кой си, пък какво направил този и т. н., и т. н.... Иначе в лицето приличам на тати. Той имаше по-дебели устни, колкото и слаб да беше, лицето му дребно, а устните едри, чирпански тип. Винаги съм смятал, че баща ми именно съм наследил като душевност, но както ви казах, нещата около мама са осъзнати някак по-късно. Сега вече малко износени нерви имам, то се знае, но понякога се хващам, че реагирам, както той би реагирал. Избухва у мене нещо много кратковременно, но силно и остро. Спомням си, че и у него имаше такова нещо. Мама пет пъти премерваше.

— Образът на майка ви повече се преплита с къщата, с двора и изобщо с целия този селски бит. В спомените ви се долавя уютността и спокойствието на един грижливо подреден дом. Изглежда, този дом е бил сигурен пристан за всички вас?

— Вярно сте доловили тази атмосфера. Тази сигурност наистина се създаваше от мама и се дължеше на мама. И сега, като си спомня за нея, виждам цялата къща, с подредбата ѝ, с чистотата. С образа на мама са свързани и празниците у дома. Казах ви, че нашата къща се състоеше от две стаи и два хамбара. Стаите винаги бяха чисти и приятни. Едната беше гостна, но уж гостна, защото мама и тате спяха в нея. В нея имаше една малка масичка и един креват с табли и медни топки. Не си спомням дали е имало рисунки, но ако е имало, те са били толкова обикновени, че не са ми правели впечатление. Иначе щях да ги запомня. Спомням си тавана в тази стая, той ми беше интересен. Беше дървен, с греди и наковани по тях пирони, от които висяха дюли и гроздове. Като се влезеше в

нея, миришеше на дюли и на нещо друго свежо и хубаво. Влизах в „гостната“ малко така, със страхопочитание... А в другата стая вече протичаше животът на семейството. Прозорецът не беше голям и се състоеше от четири малки квадратчета. Едното все го чупехме и съм го запомнил все закнижено. Спомням си, че стаята беше възтъмна и уютна. В нея бяха огнището и лавицата, на която се слагаха сгънати чергите. Вечер те се сваляха и се постилаха за спане. Хасърът отдолу си е постлан, после се слагаше един козяк, слагаха се едни възглавници домоткани, отдолу и отгоре черги. Между чергите се пъхахме ние, трите деца, играехме, закачахме се, докато заспим. И най-много ме ритаха мен, защото бях най-малък...

— Когато не заспивахте дълго, плашеха ли ви, за да се укротите?

— Май че ме плашеха, и то защото точно вляво беше оджакът и там все си грееше огънят...

— Мястото, откъдето влизат духовете?

— Духовете оттам се спускаха наистина... Запомнил съм огъня. Той никога не угасваше, вечер, като си лягахме, мама го покриваше с пепел и сутрин, като го разрови, от него се показваха живи въглени. И от тези въглени отново се захващаше огънят. Коминът беше много черен и аз си представях, че оттам влизат таласъми. Понякога ни плашеха, че ако не заспим, турците ще дойдат.

— Все още ли съществуваше този страх!

— Съществуваше. Дори и днес, когато някой от нашите хора се заинати, вика: няма да отстъпя, та ако ще, турско да стане... Помня колко чисти бяха у дома хасърите... Казвам хасъри, защото у нас не се употребява думата рогозки. Мама сама си тъчеше хасърите и те ставаха много здрави и красиви.

— Какво представляват тези хасъри, от какво се правеха?

— От шумата на царевицата. Мама ги тъчеше на стана, както чергите и платното. За основа се слагаше канап и те затова ставаха такива здрави.

— Оцветяваха ли ги, или си оставаха с естествения цвят на царевицата?

— Не, не се оцветяваха. Отначало са бели, а като застарее шумата, малко пожълтяват. На село кал, прах, мръсотия, а тези хасъри винаги бяха чисти. Но ние се събувахме и вътре ходехме с терлици, които мама правеше. Гостите също се събуваха... Заговорих за хасърите и си спомних Бъдни вечер. Тогава повдигаха хасъра и отдолу слагаха ръжанка. Ръжанка-

та е по-едра слама. Най-напред се жъне ръжта, очуква се зър-
ното, а със стъблото се връзват снопите на житото.

Ръжта е по-висока, сеехме я на половин декар, само да има
въжа за снопите. Та от тази ръжанка се пазеше по малко са-
мо за бъднуването. Върху хасъра над ръжанката слагат пара-
лията, а на нея вече какво ли не турят: ябълки, грозде, ошав,
хляб, чесън, лук, от всичко, каквото е родила земята,
което е прибрала ръката на селянина. Слага се в ог-
нището един голям кютюк, той именно е бъдникът.
Много тържествен, тати вземе палешника, мама сло-
жи на него въглени, а върху въглените малко тамян. Обвие се
всичко в дим, пък тамянът излъчва една приятна миризма. Та-
ти поднасяше към всеки палешника и всички трябваше да се
кръстим, да вдъхнем от тамяна. Като свърши този ритуал, ся-
даме на вечерята. Така съм го запомнил Бъдни вечер. Разчуп-
ва се баницата с късметчета, вътре за късметчета се слагат
дрянови пъпки и се наричат за едно или друго: една пъпка оз-
начава къщата, две — воловете, три — овцете и т. н. И чакаме
кой какъв късмет ще изтегли. Не претендирам за пълно и точ-
но описание, но така са съхранени нещата у мен. Запомнил
съм и мартениците. Като ги сложехме на първи март, не ги
сваляхме, докато не видим първия щъркел... Като го видим,
тогава чак ги сваляме и ги слагаме под един камък. Чакаме да
минат две недели, отместваме камъка и гледаме какво има под
него. Ако има мравки, значи ще има добра реколта, ако
има не знам какво — овцете ще бъдат добре... Знам, че така
се правеше, но не помня всичко...

— А спомняте ли си за някои интересни обичаи във вашия
край, които да са ви правели по-особено впечатление?

— Впечатлявал ме е един обичай през януари, когато всич-
ки си оставят отворени оборите и късно след полунощ млади-
те мъже тайно, уж тайно, защото хората знаят какво ще ста-
не, почистват добитъка, измитат всичко, хвърлят го на купи-
щето. Никой не биваше да ги вижда.

— Имало е някакъв особен смисъл точно в тази тайнстве-
ност ли?

— Сигурно. Не съм се замислял над това, не съм го раз-
гадавал, а и не съм се интересувал. Но младите влизат в обо-
рите, запалват фенер и започват да почистват. Почистят чудес-
но яслата, яхъра, изхвърлят боклука и изчезват в нощта... То-
ва навярно са някакви езически ритуали, някакво подражание
на кукерите може би. Защото на другия ден тръгват тези гру-

пи, предрешени, нацапани, един като жена, тъпанът бие, голяма гюрултия вдигаха.

— Не носеха ли маски, чанове?

— Не помня, но май не носеха. Начерняха се. Бяха смешни. И те трябваше да бъдат наградени за този си труд. Хората малко се бояха от тях. Защото уж бяха добри, приказваха, заглавикваха стопаните, но ще задигнат я кокошка, я нещо друго. Привечер става всенародно тържество, съберат се в кръчмата или на друго място, пият, ядат, пеят. По цели нощи продължаваха тези тържества. Това може би не е нищо друго освен пак някакъв благослов на труда и веселието... Покъсно бях изненадан, когато разбрах, че в Павел баня, което не е далеч толкова от нашия край, съществуват кукерски обичаи освен тези в Пернишко...

— Имате ли спомени за цветовете във вашия дом на село?

— Основните тонове бяха като че ли повече тъмни и тъжни. Дори тези черги, които всекидневно употребявахме и които мама сама тъчеше. Питал съм мама защо такива са тъмни чергите. Тя ми отговаряше: за да изпъкват светлите нишки. Това беше единственият урок за тези цветове у дома. Красиво тъчеше мама, много красиво. Но имайте предвид, че това бяха черги главно от парцали, от износени и преработени дрехи... Трябва да има някакви черги у дома от мама, но къде ги е забутала жена ми, не знам[7]...

— Отстраняваха ли ви понякога от компаниите на възрастните?

— Не, не ни отстраняваха. Не ме пазеха нито от тежките думи на селяните, нито от псувните им. А ние навсякъде се вряхме: и по празници, и по хора́... А хора̀та са любопитно нещо по нашия край и на тях какво ли не ставаше и какво ли не можеше да се види. Особено на големите хора́ по Великден. Дълго чакаха на село този ден и се готвеха старателно за него. Майките шият на своите синове и дъщери нови и красиви дрехи... Тогава момчетата ходеха с домоткани копринени ризи. Коприна, която трепереше на тях... И си спомням какво се случи веднъж с един мой братовчед. Найден се казваше. Беше колкото бати. Той поведе хоро́то, хоро́то при нас се води, не се играе в кръг. Има хороводец, но има и човек, който стои на койрука, както те казваха, на опашката, и от който фактически зависи хоро́то. Така че не всеки може да играе на финала, защото той завърта хоро́то, не дава да се разкъсва, той спазва ритъма. Какви красиви хора̀ ставаха по нашия край да знаете! Хората́ се поръчваха. Аз, да речем, съм ерген, ставам, поръчвам хорото, пла-

щам на музикантите и те започват да свирят. Аз ще водя хорото, те ще свирят. Момъкът води хоро́то, а неговите приятели са до него. На опашката е също негов приятел, който умее, както казах, да завива хоро́то. Второто място до хороводеца се нарича баш. Мястото на баша. Това е лично място. На баша трябва да се хване момичето, което хороводецът люби или с което се любят. Като застане момичето, след него вече се хваща целият джинс на момъка, а след него пък целият джинс на момичето. Ставаха големи, дълги хора, завие се веднъж, два или три пъти... Добре, ама вижте какво се случи. Този мой братовчед Найден поведе хорото. Момичето, което трябваше да се хване до него, не се хваща, защото друго момче, което я харесва, стои до нея, не я пуска и казва, че ще я убие. А пък там, като ти кажат: „Ще те убия!“, значи ще те убият...

— Искате да кажете, че при вас никога не са приказки и заплахи?

— В никакъв случай. Убиват си, и толкоз. Та моят братовчед направи два-три кръга и видя, че онзи стои до нея и тя затова не се хваща. И тогава той напусна хорото, извади камата и хукна към него. Стана една патаклама. При това споменавам само този случай, а колко бяха! Търча аз като дете да видя какво ще стане, знам, че без малко кръв не може, или пък бяхме привикнали, че трябва да има кръв. Викове, крясъци: дръжте ги бре, ще се избият!... По едно време ги разтърваха. Бях се добрал вече до средата. Гледам, че на Найден ръкавът на ризата го няма. И тая копринена риза в кръв. Но защо ли ви го разправям?... В това време хората наоколо се разбутаха. Появи се майката на Найден. Селянка от Оризово. Погледна, погледна, аз мислех, че тя ще изпищи и ще припадне. Но тя сложи ръце на кръста и рече: Слушай, Найдене, аз не съм отгледала син, за да го бият!... Като изрева оня ми ти братовчед, че като хукна да гони другия момък. А той бяга през дворове, през плетища, защото знае, че няма отърване...

— Струва ми се, че подобни събития са ви вълнували, защото са чужди на природата ви. Макар и роден там, вие разглеждате тези характери отстрани и след толкова време те не престават да ви удивляват?

— Може би сте права... Тези събития наистина ме вълнуваха като нещо необикновено и тайнствено, с което нито можех да свикна, нито да го възприема като близко и обикновено... Чувал съм, виждал съм, при това не един и не два, а най-малко три случая, когато момчето и момичето пред нейната или пред неговата врата се самоубиват като Ромео и Жулиета.

— Трудно е да повярва човек в такова нещо!

— Така беше... Случи се някой ерген на богати родители да залюби бедно девойче. Бащата на момчето каже: дума да не става за тоя фудул! Те викаха фудул или фукара на беднотията. И тогава момчето и момичето се самоубиваха. Говоря за ранното си детство, защото после нравите се поизмениха, а животът стана по-тежък може би. А сетне нещата се изживяха. Достатъчно модерни станахме, за да има и такива неща.

— Не звучи твърде ласкателно за нас. Какво духовно обедняване трябва да ни е сполетяло, за да можем почти всичко да заменим. Чест, достойнство, любов — всичко това при определени категории хора става просто разменна монета.

— Права сте. И може би затова ни удивляват постъпките, за които току-що ви разказвах. Жестоки ли са тези нрави, за които разказвам? Безспорно. Но понякога съм разсъждавал за тях. Лежат морални категории в основата на тези постъпки — достойнство, любов, вярност.

— Страст, смелост, цялостност на характера. Все основни неща за човека.

— Разбира се, това са едри черти. Едри черти, които формират характера... И сега си спомням още нещо, много типично за нашия край. Вида на селяните, когато паднеше градушка. Страшна, незабравима картина. Затова може би, а и не само за това толкова обичат в моя край Яворов и тази „Градушка“ или „На нивата“... Особено „Градушка“! Това е гениално стихотворение! Гениално! Не само като поезия, гениално е като израз, като психология...

Наблюдавал съм селяните, когато завали град. Боже, та те посивяват всичките, побледняват. Тогава идат тия езически цигански обичаи. Жените влизат в къщите, вадят всички пиростии и ги хвърлят, за да спрат градушката. Болезнени времена, жестока съдба... Сега, че ударило в социалистическа България някаква градушка, никакъв проблем не е това. И за моето село сега не е никакъв проблем. А тогава настъпваше истински глад след такова бедствие. Сто пъти е вярно това, дето Яворов пише, че тръгват те боси да видят какво става с нивите... Ми аз съм тръгвал с нашите. Те вървят и плачат. Житото станало на пестил, царевицата с разцепени, увиснали листа... Може би ще ви е чудно, но съм запазил тези чувства и досега. Когато в София завали град, не можете да си представите как ми се свива сърцето. В ранните години, когато бях в София и ми пишеха: тука е такава суша, земята се напука, аз страдах. Хората се вълнуваха тогава. Сега, като си ида на село, никой не го-

вори за земята вече. Странна работа! Отчуждихме ли хората и народа си от земята, не зная. Но ако сме направили това нещо, то е направо страшно... Какво исках да ви кажа?... А, тогава като ми пишат, че в Тракия е голяма суша, а гледам, че в София вали, съм си викал: тука на тия камъни вали, да му се не види, а там, където расте хлябът, няма влага... Ей такива неща са ме тормозили...

— Обикновено изпращате вашата мечта за творчество в ранно детство?

— Така мисля, че е. Често са ме питали: откога съм заискал да стана поет. Истината е, че от дете съм мечтал да стана поет. Защо, не бих могъл да обясня, но е така. На шест-седем години започнах да паса кравите. На девет години вече ми дадоха плуг да ора. С плуг се оре много по-лесно, отколкото с рало. Ралото е леко, трябва да се натиска с все сила, ако детето го изпусне, то срязва краката на добитъка. А плугът е десет пъти по-солиден и безопасен. Говоря ви за онзи примитивен плуг, с който оряхме. Той си е на колела, двата вола го теглят, палешникът си стои далече, детето се хваща за дръжките. Волът си знае браздата, няма никаква опасност. Е, понякога, ако е много сухо или някой дънер излезе, плугът пак изскача, но не наранява добитъка. От малък орях. Вземахме ниви и на изполица. Половината от добива отиваше за чорбаджията, а другата половина оставаше за нас... Но защо ви разказвам това? Защото искам да ви кажа, че като вървях след плуга, започвах да съчинявам стихове. Сигурно са били ужасни, давам си сметка какви са били...

— Важното е, че сте имали такава нагласа, която ви е карала да съчинявате и да мислите в стихове. За вас това е бил един интересен свят.

— Сигурно. Понякога съм склонен да мисля, че и по други краища, където са се родили велики поети, с децата е било така. Трудно е да си представите дори какво е Яворов за нашия край. Нещо невероятно. Някаква съставка на въздуха ли, на небето ли, на виното ли? Бог знае. Някаква вътрешна гордост, духовна атмосфера, която се просмуква в душите на хората... Или поне в душите на онези, които са родени по-чувствителни. Малко мъчно мога да опиша какво представлява това поетическо чудо. Никой от нашия край не може да забрави нито за миг дори, че Яворов е един от гениалните български поети, че той е описал в първите си стихотворения селяните на този край. Аз ви казах, че зная и помня какво значеше за нас, като мине градушка. И сигурно не само аз помня тези неща. Страшно

нещо! Настръхвам и сега, като се сетя! А как я пресъздаде той?!... Та, мисля си, ако трябва да се търсят всички духовни начала, бих сложил и Яворов в това число.

— То се явява естествено начало за вас, както и народните песни, без да го търсите специално. И може би това е най-хубавото?

— Абсолютно. Дойдат гости и кажат: Я сега Павел да каже едно стихотворение... Кажа аз едно, кажа две, но те не се задоволяват с малко, па току някой се обади: „То това е много хубаво, но я виж от Чирпанлията нещо!“ А Чирпанлията дълги стихотворения писал. „Градушка“ само колко е дълго! Дълго, но гениално! Стихия!... Спомням си, когато за първи път отидох в Чирпан и за първи път минах край неговата къща — какво страхопочитание изпитах. Мислех, че ще бъде неземна къща, пък тя като нашата в село. Е, малко по-добра все пак, обаче съм си мислил: Значи и зад такива дувари може да се роди такъв поет! Гледах го на една снимка, на магаренце качен, значи, живял е... И то като мене, като всички деца от този край.

— Чувал съм, че къщата музей е направена много добре, но не без ваше участие?

— Ами добре, защото отчуждихме два съседни двора, построихме една експозиционна зала. По това време, докато бях министър, беше построен и паметникът на Яворов в Чирпан.

— Разказваха също, че там имало някакъв невероятен екскурзовод. Омагьосвал ги просто.

— Това е Димитър Данаилов. И съветските писатели даже излизат от този музей зашеметени, когато Митко Данаилов е там. Ние с него сме съученици от гимназията. Той, мисля, е две години по-голям от мене, но бяхме съученици. Като малък някъде по пързалките замръзва и боледува доста тежко, от което осакатява малко. Той беше в друг клас и още тогава пишеше стихове. И аз пишех по това време, но Митко къде-къде по-хубави ги пишеше. Много по-хубави. Него дори го водеха по класовете, за да чете своите стихотворения. Но той тогава пишеше за други неща, по-далечни от нашите интереси. След това съдбата отново ни срещна в Университета. Той е малко особен. Увлича се от античността и от алкохола и понякога прави необмислени неща. На Девети, като започнали нашите да правят митинг в Чирпан, той се напил и взел да ги псува. И тогава, сам ми го е разправял, един партизанин, наш съученик от гимназията, го спасил. Щели са да го утрепят като нищо. Толкова мъки, толкова борби, че да ги псува някой баш на то-

зи ден. Щели са да го утрепят като нищо. Но партизанинът го хванал и го завел у дома му, като му казал: Ти си пиян, не се закачай с нас, защото до гуша ни е дошло от кръв и мъка. А пък сега като ни псуваш, ще ти тегли някой куршума. Сакáт не сакáт, ще те застрелят като куче... Та такава е историята на Митко Данаилов. В Университета правехме четения, Димитър Данаилов беше посрещан с възторг от студентската младеж, той беше този, който завоюваше големите успехи тогава. Покъсно издаде книга,[8] тука някъде трябва да я имам. Дори си спомням, че нещо му помогнах, за да излезе тогава книгата.

Като завърши Университета, той стана учител в Раднево, след това беше учител в Стара Загора, мисля, че и в Хасково, но не съм сигурен. После се върна в Чирпан и тогава го назначихме в музея на Яворов. Той умее да запали огън във всяко сърце, щом заговори за този наш поет... Малко смешна история, но се сещам сега за нея. Вие не можете да си представите как се радвахме на първата въздушна линия София—Бургас. Сега „Балкан“ ако открие нова линия примерно до Япония, ще го съобщим по телевизията, по радиото, и толкова. А тогава поне десет млади поети щяха да напишат по едно стихотворение. И си спомням, че всички писахме стихотворения за тази линия, но Митко написа най-хубавото и го отпечата в „Работническо дело“: „Самолета София — Бургас / тази сутрин пак мина отгоре/. Стана навик този шум за нас,/ хората от равното Загоре...“

— Родната ви къща запазена ли е?

— Не, събори я брат ми. Дъщеря ми беше тогава на седем-осем годинки, сърдеше се и викаше на брат ми: Няма да събаряш на тати къщата!... Смеехме се. Мисля, че има снимки от тази стара къща. Дори по едно време за моя изненада нашите чирпанлии бяха почти решили, че съм станал голям поет, та искаха да я възстановяват. Викам им: Да не сте посмели... Има май само един случай, дето на един писател майка му направи родната му къща музей. В Плевенско.

— Имахте ли книги вкъщи, някаква библиотека през ранните си детски години?

— Видите ли, нещо липсва в литературното ми образование и възпитание. Не познавам детската литература, не съм чел никакви детски книги и списания. Дори нямам вкус към детската литература, не съм получавал и детски списания.

— А по време на детството ви са излизали толкова хубави детски издания!

— Не ги зная. Откъде да ги зная. Моята литературна под-

готовка започна направо с христоматията. Те бяха забележителни христоматии. Всичко имаше там.

— На колко години се научихте да четете?

— През първата година в училището.

— И бързо ли усвоихте това вълшебство?

— Бързо и много леко. Аз дори тръгнах на училище помалък. Спомням си, че училището беше възстановено след земетресението само до първия етаж, но и такова то беше голямо здание за мене. Сега ще ви кажа и нещо смешно — забравях си стаята. Коридорите дълги, дълги и все едни и същи. Сестра ми ме водеше чак до моята стая. Спра се, поогледам се и чак тогава влизам. Така че първото художествено слово, което попадна у мене, беше словото на христоматиите. Вече към треточетвърто отделение започнах да се ровя вкъщи. Едни мусандри имаше у дома и аз там се ровех. Така наричахме високите долапи. В една голяма ниша слагаха чергите. Над нишата имаше един голям рафт. Него наричаха мусандра. Бях много щастлив, когато открих това място. Започнах да се ровя из него, а то какво ли само нямаше. Най-ценните ми находки бяха едни военни сборници, които аз на часа измъкнах. Тези военни сборници бяха излизали по време на войната и след нея. Те не съдържаха само военни разбори и описания на сражения. Там имаше снимки на разни генерали, снимки на Завоя на Черна, където е станал пробивът. В тези сборници намерих произведения на Вазов, Елин Пелин, на Йовков. Там прочетох „Те победиха“. Това бяха интересни сборници, нещо като христоматии за възрастни. Имаше у дома и доста броеве на „Червен народен календар“. Той обикновено започваше с работнически песни, но имаше и стихотворения, бележки за видни социалисти и интересни четива. Там видях например Жан Жорес. Четох как са го убили в Париж.

— Значи, още от съвсем малък сте имали и определена политическа насоченост на интересите?

— Атмосферата у дома е била такава. Та това беше моята библиотека. И досега съжалявам, че не съм имал детски четива. Чувал съм как хората разказват за своите детски книги и не могат да ги забравят, докато са живи. Това е преживяване, спомен, вълнение, а аз ги нямам. И все ми се струва, че е голям недостатък в моето литературно оформяне.

— Защо го възприемате непременно като недостатък. Може би е само една особеност на развитието ви?

— Може и така да се погледне... В тези години аз започнах да търся и читалището. То беше схлупено и бедно, безкрай-

но бедно. Една стая, в която имаше книги. Прочетох всичко, което можеше да се намери там. Изчетох и Горки — всичко, което се е превеждало тогава. Какво съм разбирал — де да знам.

— Как ви оставаше време за четене при тежката работа на село?

— На село от работа не може да се избяга. Четях всякога, когато можех. Е, когато копаеш, не можеш да четеш. Но навсякъде си носех книга. Наобяд близките сядат да пладнуват десетина минути, те не правят дълги обеди. Хапнат, па полегнат и дремнат десетина минути. Никога не съм дремвал. Все четях. До 1948 година не знаех лятна ваканция що е. В Университета бях, върна се през лятото и през всичкото време трябваше да работя. И чета. Мама ми викаше: Ще ослепееш бе, чедо!

— На свещи ли четяхте тогава, или на газени лампи?

— На газени лампи. И някъде чак към четиридесета година прекараха електричество в Оризово. Много от селяните се противяха на това чудо. Беше нещо, което не могат да си обяснят. Малко се бояха и от това да не им се запалят къщите. Някой навярно им беше подхвърлил, че се появяват искри и къси съединения. Така че ние също се включихме не от първите, но не и от последните. Но дотогава четях на газена лампа. В Чирпан живеех в едни бедни роднини на края на града, съвсем близо до циганската махала. Там също нямаше електричество и понякога четях на светлината на кюмбето. Виждах като сокол, а сега малко трудно виждам.

— Имаше ли интересни хора сред учителите ви в Оризово?

— И до днес помня някои от своите учители. Едно време учителят се ползваше с уважение, което граничеше с обожание. Нали знаете как старците на село седят навън до дуварите. Но като видеха, че младите учители се задаваха по улицата, те ставаха, сваляха си шапките и казваха: „Добър ден, даскале!“ Такова беше отношението към учителите. Йовков е доловил това чудо и е успял да го отрази в атмосферата на своите разкази... Спомням си своите учители винаги с умиление и огромна признателност. Моята учителка в отделенията се казваше Ботушарова. Бях чувал това име още преди да тръгна на училище. В моите очи тя беше някакво изключително, небесно същество, което ти отваря света. Стои като богиня и ти разкрива живота. Тя се различаваше и от мама, и от сестра ми, и от всички жени на света. Такова чувство имах към нея, пазя го и досега. Преди няколко години случайно се срещнахме в София, тъкмо излизах от Комитета и я видях на

„Стамболийски“. Тя ме позна веднага, аз също я познах. И трябва да ви кажа, че тя ме милваше, както се милва дете: „Павле, аз толкова се гордея с тебе! Толкова съм щастлива!“... Велико щастие е добрата учителка!

— И не за четири години, а за цял живот.

— Боже, ще я помня, доде съм жив!... Имаше и една друга учителка. Станишева се казваше. Голяма красавица. Селяните надничаха през плетищата, когато отиваше на училище. Вървеше като птица красива. Тя не беше моя учителка. Мисля, че преподаваше в прогимназията. Удивително красива жена. Помня още едно име от това време. Още преди да тръгна на училище, бях чувал за учителя Захари. Той беше ерген и стоеше вечер до късно в училището. Като се прибирал една вечер, крадци го убили. Влезли да крадат добитъка на хората, при които той живееше, и помислили, че е изпратен да ги залови... Бе то беше една тъмна работа... По-късно на Караславов разправях за тези кражби в нашето село. До неговото Дебър е село Татарово. Татари ли бяха тия, какви бяха, обаче крадяха коне, волове, добитък всякакъв. С това се занимаваше цялото село. И Караславов казваше: „Точно такива бяха, вярно...“ Интересното беше, че никой нищо не можеше да им направи. Откраднат вол например, полицията идва след два часа и никъде не може да ги намери или да ги настигне. Конекрадци имаше точно такива, каквито Йовков описва в „Женско сърце“. Водеха откраднатия добитък по панаирите в Чирпан и Борисовград, днешния Първомай, продаваха и препродаваха и никой не можеше да ги хване. Точно така, както е описано. Казах ви, че тая литература, понеже намирам живота в нея, я смятам за много силна литература. Миналата година препрочетох Елин Пелин, а пък тая година Йовков. И все си мисля, че Йовков ще живее по-дълго от Елин Пелин. А Караславов смяташе, че Елин Пелин е по-добър автор от Йовков. Смяташе го за поголям писател. Казваше, че той умее да характеризира, умее да изгражда типове и пр., и пр. Йовков, казваше той, е поразлята работа... Аз пък мисля, че у Елин Пелин много работи ще остареят, докато у Йовков са вечните теми, от българска гледна точка, разбира се...

— Какво още си спомняте от училището в Оризово?

— Спомням си празнуването на Кирил и Методий в началното училище. И това е може би най-хубавият празник, който помня в живота си. Водеха ни на полето, ние вървяхме из житата, беряхме синчец и макове, а после кичехме портретите в училище. На 24 май раздаваха свидетелствата и тогава ми

се струваше, че всяко тържество си имаше своя аромат, своя красота. Сигурно и стиховете, които казвахме, са се повтаряли като празниците, но това бяха стихове на Вазов, на Ботев, на Яворов. Беше празник за цялото село. Всички родители идваха на този ден, та даже и тези, които нямаха ученици по това време. Това беше културното събитие на селото...

„И СЯКАШ СМЕ ОТ СЪНИЩА ДОШЛИ..."

— Веднъж споменахте, че кой знае защо, но годините на гимназията си спомняте с по-голяма лекота и че те за вас са като някакви незабравими сънища — и реални, и нереални...

— Интересно защо е така, но повече помня от гимназията. И то вече е дълъг разговор... Имах един учител по литература в Чирпан, Христо Недялков. Допреди няколко години той все още излизаше в централния печат със статии и рецензии. Тогава беше издал една или две книжки с разкази и беше написал една бая голяма книга „П. К. Яворов — нови приноси към живота и творчеството на поета". Георги Цанев в книгата си за Яворов го цитира твърде често. На мен тогава ми е било трудно да я оценя, но разбирах, че най-малко фактологическата страна е ценна и силна. Той довеждаше сестрата на Яворов при нас, в класа. Сам беше горещ привърженик на Яворов. Христо Недялков[9] беше литератор в душата си. Дали е осъществен или не, това е друг въпрос. Най-важното е, че носеше чиста литературна съвест и успяваше да внуши това. Спомням си, че ние, селянчетата, отидохме в чирпанската гимназия с ниско самочувствие. Какъв град е бил Чирпан[10] в онези години, едно голямо село, но за нас си беше град, и то какъв! Тогава дори написах едно стихотворение, в което казвах: „По булевардите на твоя град вървя", пак беше посветено на Яворов. Какви ти булеварди! Едни загубени улици... Та ние, селянчетата, бяхме доста свити и плахи. Свити, свити, но само първия срок. Ела да ни видиш сетне и да ни сравняваш с тези градски тарикатчета, които познаваха всичките учители и знаеха твърде много хитрости. Скоро разбрахме, че сме по-умни от тях. Смея да кажа това... Преди време стана въпрос за Лилиев в един разговор с Николай Парушев. Неговата жена е сестрина щерка на Лилиев. Припомних си как учителят Христо Недялков про-

веряваше нашата памет тогава. Влезе в клас и каже: Сега три пъти ще ви прочета едно стихотворение и искам да го кажете наизуст. И сега помня това стихотворение. То беше „Тихият пролетен дъжд“ от Николай Лилиев. Нали ви казах, че бях едно дребно дете и седях на първия чин. Чух стихотворението, запомних го и пръв вдигнах ръка. Казах го, а Недялков рече малко изненадано: Я, браво бе, момче!

— А това стихотворение на Лилиев е от три куплета и не е чак толкова лесно за запомняне.

— Може и да не е лесно, но какъв нормален изказ има. А и каква оркестрация! Алитерации, дето после ги учехме.

— Той е разбрал, че вие сте го запомнили най-бързо, защото имате интерес и усет към поезията. И на него навярно му е било приятно да ви открие сред своите ученици.

—Допускам. Сега обременях много своята памет. А тогава знаех цялата българска поезия, големите имена в поезията наизуст.

— Значи, вие имате добра памет?

— Не се оплаквам. Добре се е справяла досега.

— Обикновено се твърди, че това е необходимо условие за поетите.

— Но пък колко обикновени и елементарни неща забравям!

— Струва ми се, че това е естествено и физиологично обяснимо, щом като човек се концентрира само в определена насока.

— Изглежда, че паметта сама избира кое да помни и кое не... Но какво исках още да ви разкажа за Христо Недялков... А, даде ни класна работа и каза: „Пишете свободно, без да се притеснявате от нищо! Искам да видя как мислите и как можете да изразите мислите си.“ Мина часът, прибра ни тетрадките и след два-три дни ги носи. Отваря една тетрадка и пита: „Кой е Павел Матев?“ Ставам аз от първия чин, той май ме е запомнил, защото казва: „Вижте какво, у това момче има нещо!“... Имаше вид на много строг човек. Беше ни предупредил още в началото, че шестици въобще не пише. Боях се малко от него, защото внушаваше силен респект, а пък го и обичах в същото време. Правехме свободни съчинения и вкъщи. Думи като на мене той каза и на още едно момче. Това момче беше от село Чехларе и се казваше Христо Байрев. То написа тогава по една легенда най-хубавото съчинение „Каменната сватба“. Как поетично Христо беше разказал една легенда! Случваше се да обсъждаме някое стихотворение в читалнята

„Ново време“. Този ученик правеше винаги най-блестящите и най-умни изказвания. Великолепно момче беше този Христо Байрев. По-късно стана партизанин и го убиха в една пазарджишка нива. Мисля, че тогава загина един от най-големите интелектуалци на бъдеща България... Изобщо по мое време много момчета имаше в чирпанската гимназия, които пишеха стихове. Тя беше и една много будна гимназия. Някои от тях дори печатаха. Аз никъде не печатах. Къде ти, моите стихове и не бяха за публикуване... Такъв учител по литература имах. След него дойде една млада учителка. Казваше се Роза Вълкадинова. Запомнил съм името ѝ, защото ми направи впечатление, знаех разказа на Йовков „Вълкадин говори с бога“. Тя, разбира се, не беше лоша учителка, но аз вече познавах Христо Недялков и можех да правя сравнение. Учителството на Христо Недялков беше съдба. Учителката ми по математика се казваше Бунева. Великолепна учителка. Тя се омъжи после за Христо Недялков и заминаха май че за Пловдив.

— Какво отношение имахте към математиката, вървеше ли ви?

— Вървеше ми. Всички предмети ми вървяха. Но вече в седми клас много я изоставих. Дотолкова я пренебрегнах, че учителят ни по математика Георгиев, който беше и наш другар, се видя принуден да ми обърне внимание. Георгиев беше много добър математик. Той имаше едни едри ръце с големи пръсти, само че някои от пръстите му бяха смазани. Носеше се дума, че това е от боя през студентските му дни, когато като бонсист е носел знамето. Беше наш другар и чирпанската гимназия го обичаше... Може и легенди да са били тези разкази за него, защото не съм говорил лично с него. Но това, че беше наш другар, със сигурност се знаеше. Трябва да ви кажа, че ако в чирпанската гимназия е имало примерно петстотин ученици по това време, то триста и петдесет от тях бяха ремсисти. Та тя беше червената гимназия! Само севлиевската ни съперничеше. Имаше, разбира се, и много други фашистки организации. Ремсистите обаче бяха основното и най-силното ядро. Един от първите партизани на Средногорието, Найден Стоянов, беше секретар на ремса в гимназията. Чирпанската гимназия е една от най-славните в България. По едно време ми казаха, че искат да разрушат нейното здание. Да ви кажа, цялото ми сърце се бунтуваше. Слава богу, не я разрушиха. На нея има мраморна плоча с имената на убити момчета. Гимназисти, като си помисли човек — деца.

— У вас винаги се забелязва една непреодолима мъка, до-

ри едно болезнено състояние за хората, с които някога сте били заедно и те са загинали... Изглежда, че и след толкова години все още не можете да го изживеете?

— Да си призная, има такова нещо...

— Като че ли ви терзае и постоянната мисъл, че не всичко е направено и написано за тях?

— Човек винаги се терзае от нещо... Аз, изглежда, имам няколко основни теми. И пиша обикновено за онова, което най-много обичам. Толкова пъти съм писал за мама, а все ми се струва, че най-хубавото и най-достойното не съм направил... Много пъти съм писал и за моите убити другари. И за тези, които сега умряха. Мъчно преживявам такива раздели. Горчиво изживях смъртта на Йордан Матев. Мнозина мислеха, че сме братовчеди. Не бяхме. Но заради мълвата се наричахме „братовчеде, братовчеде". И когато ненадейно станах министър, получавам такава телеграма: „Е, все по-друго е да си има човек братовчед министър!" После се смееше и ми разказваше как чиновничката от пощата не искала да му приеме телеграмата. Как така ще си позволява такива думи на един министър!... Много болезнено ме засегна смъртта на Веселин Ханчев. С него бяхме духовно близки. Не казвам, че постоянно съм бил до него. Но затова пък той ми е поверявал такива изповеди, които не се казват всекиму. Неговата смърт ме порази... А и досега си мисля, че онези, които умряха на осемнадесет, деветнадесет и двадесет години, бяха най-чистите хора. Убеден съм в това. Те нямаха възможност да грешат. Останаха си жертвени апостоли на едно дело. И винаги ги виждам млади и красиви. Де да знам защо е така. Може би защото всичко голямо, което е ставало на този свят, е ставало с жертви. Некрасов ли казваше, че няма трайно дело, под което да не е текла кръв... Може би и защото човек си спомня постоянно младостта, а те бяха моята младост.

— А не е ли свързано това чувство у вас и с известна болка, провокирана от действителността, защото стара истина е, че тя никога не е такава, каквато я мечтаем?

— Сигурно е свързано. В живота не срещаш само хубаво. Хубавото дори е по-малко. Изглежда, че животът е по-сложно нещо, отколкото си го представяме. А докато го осъзнаем, си отиваме от него... И ни боли... Понякога дори много силно, непосилно ни боли... Изглежда, пътят на мечтата е такъв — трънлив път. Мечтата е като изкуството. Тя е трета действителност, която не винаги срещаш. И досега изповядвам, че

изкуството, като отразява живота, е една друга действителност. То не може да я отразява такава, каквато е, т. е. да я копира.

— В едно интервю споделяте: „. . . колко е дълъг пътят в изкуството. Гониш мечтата си от дете.“ В нашия разговор също споменахте как сте вървели след плуга и сте съчинявали стихове. Това ме изкушава да ви попитам — съзнавахте ли тогава, че не всички деца „съчиняват“? Имахте ли чувството, че по нещо сте различен от другите в това отношение?

— Трябва да призная, че усещах. Не че съм се мислел за нещо повече от тях. Не, такова нещо не ми е минавало през ума, но че съм по-различен — да!

— Разбира се, не за това става дума, че сте повече от тях, а защото често пъти човек осъзнава различието си като една непълноценност, която го смущава, кара го да се чувствува неловко. Мисля, че творческото съзнание и осъзнаване идват много по-късно.

— Така е. Дори си мислех за себе си, че съм малко нещо отнесен. Пък и досега може би това е истината.

— Ако не сте малко отнесен, както казвате, навярно нямаше да бъдете и поет. Приземените не стават поети.

— Има такова нещо... Но пък за живота е нужен много реализъм.

— В ранната си възраст имахте ли определен страх от нещо?

— Като че ли не мога да кажа: от това се страхувах. Но очевидно съм се страхувал от смъртта, защото тя ми е отнемала нещо. Дори огромно впечатление ми правеше спокойствието, с което селяните приемат смъртта. Приемат я като раждането. Ние си отиваме, казват старите, младите да живеят. Така естествено! Много интересно ми е било и това, че те усещат смъртта, когато наближава, и викат близките си да се простят с тях... Страхувал съм се от смъртта. Това е истината. Местата на мъртвите са ми действували също. Вечер никога не минавах оттам. Имах чувството, че и плетищата говорят, нещо шушнат... От змии ме беше страх. Ужас някакъв...

— Случвало ли ви се е да се изплашите конкретно от тях, или това е по-скоро въображение и представа?

— Не можех точно да го обясня, но виждах змии. Като дете орях с плуга наистина, но там рядко можеха да се видят змии. Имаше обаче едни стоножки, наричаха ги скрипи. Защо скрипя? Де да зная. Но те вече приличаха на една малка змия, бяха членестоноги и над всяка част имаше твърда корица.

Убивахме стоножките с копралята при оран. Във воловарските торби винаги имаше чесън, това беше едничкото спасение от тях. Защото те като ухапят, мястото веднага се подува, зачервява се, трябваше да се натисне силно, за да излезе отровата, и след това да се намаже с чесън... Нощем понякога сънувах тези стоножки и змиите... Аз изобщо имах много неспокоен сън... Цели речи държах насън, понякога на френски. Понеже много обичах този език. Бях най-силният ученик по френски. Боя се да не прозвучи като хвалба, но тогава доклади изнасях на френски.

— Не звучи като хвалба, не се притеснявайте.

— Бях старателен много. Исках да науча колкото се може повече. Доклади изнасях, класните си правех без грешка, пък той не е от най-леките езици. Учителката ни беше една млада, много амбициозна жена, Хаджидекова се казваше.

— След гимназията продължихте ли да четете на френски?

— Не, уви, не! След това животът ме завъртя в съвсем други посоки. На два-три пъти така понечвам да си възстановя знанията, но не е същото. Елементарна литература мога да чета, но тогава съм чел Анатол Франс, Алфонс Доде, Юго, знаех маса стихотворения на френски. Знаех и на Ламартин „Езерото", пък то едно дълго стихотворение... После обаче изчезнаха тези неща, защото иначе се сложи животът...

— А спомняте ли си някакви свои прояви в онези ранни години, които да са подсказвали творчески стремежи и наклонности у вас? Всъщност вие споменахте, че тръгвате след воловете и започвате да мислите в стихове. На колко години бяхте тогава?

— На десет може би.

— Помните ли първите стихове, които сте съчинявали в онова време?

— Не, не ги помня.

— Записвахте ли ги, или това беше само умствен процес?

— Записвах, но ги унищожавах.

— А защо ги унищожавахте? Може би от свян, от чувство за несъвършенство?

— От свян, от срам, от страх, че може би глупост си направил... Да не изглеждам смешен, да не ми се подиграват... Спомням си, че само веднъж се пресрамих и прочетох в читалнята „Ново време" едно стихотворение. Там такива като мен, които се опитваха да пишат, можеха да прочетат свое произведение.

— Как посрещнаха вашите съученици това стихотворение?

Институт за литература БИБЛИОТЕКА ЧИТАЛНЯ София

— Добре, но аз умрях от срам. Стихотворението беше една мечта: как ще се махнат синорите, как ще вървят тракторите и т. н.

— Нищо ли не сте запазили от първите си опити?

— Нищо. Аз ви казах навярно, че много подражавах тогава. Ако чета Дебелянов, започвам да подражавам на него. Ако чета Яворов, подражавах на Яворов.

— Но то е естествено, нали? Просто се влиза в тази тоналност?

— Да, то обикновено е така при писането на стихове. Лиза ме изненада преди седем-осем години. Открила някъде една папка, папка със стихотворения, но отгоре съм писал „лоши стихотворения". Аз не бях тука, тя ги намерила и се смее, вика, да знаеш каква папка намерих. Питам се как не съм ги изгорил тия пущини, та се подиграваш сега.

— А може би не бива всичко да се гори?

— Де да зная. Аз доста унищожавам, но може би нещо при тези стихотворения ме е възпряло. Може някой стих да ми е харесал и да ми е домиляло. Може всичко да е било глупаво, но ако е имало един стих само, който да ми е харесал, аз съм си казал: бе я да остане, после ще се върна на него. Говоря за образ примерно, който би могъл да легне съвсем естествено и органично на друго място. Така или иначе постигнал си го.

— В онези първи мечти за творчество и първи опити в поезията — кога възникваше у вас желание да пишете? При четене на чужди стихове или когато реагирахте на събития от живота? Имали сте един сам по себе си вълнуващ живот — с реката, с птиците, с дъха на нивите, животните по полето и на двора, с отиването на лов, силуета на едно младо конче, песните на баща ви... От всички тези неща имало ли е импулси за ранните ви опити?

— Абсолютно. Плюс мечтата. Но в никакъв случай само от литературата. Външният свят също ме провокираше за мисли и мечти. А как само ме вълнуваше едно хубаво стихотворение!

— От каква възраст започнахте писмено да отбелязвате стиховете си, независимо, че след това ги късахте?

— Може би на десет години бях. Като орях с плуга, аз ви споменах, че съчинявах. И като ги повтарях, повтарях, аз ги запомнях и след това си ги записвах в една тетрадка... Но после ги късах, защото ми се виждаха много смешни и много глупави.

— А разкази писали ли сте някога?

— Ами да, една цяла тетрадка с разкази бях написал. То-

ва трябва да е било някъде в шести-седми клас на гимназията. Значи бил съм на петнайсет-шестнайсет години. Разбира се, тези разкази бяха на селска тема — за труда, жътвата, снопите. Спомням си, че много ме поразяваше драмата на селяните, когато се запалят снопите. Единият разказ дори се казваше „Запалените снопи“. И дори тогава си мислех, че някога ще напиша цяла книга „Запалените снопи“. Наблюдавал съм как тази слама гори, то е нещо ужасно... Но след това никога не съм се опитвал да пиша проза. Статии, доклади, интервюта, публицистика, но проза не съм се опитвал да пиша. А сега, след вашата анкета в „Съвременник“, доста хора ме питат защо не пиша проза. Аз им обяснявам, че това го приказвам, не го пиша, а те викат: бе така сладкодумно звучи, защо не опиташ... В такива случаи отговарям, че нямам време, защото прозата иска доста време. А и не съм си изпял още песните, та да мина на проза. Това е моето оправдание. Звучи и преносно, и буквално. Не съм си изпял песните. Когато престана да пиша стихове, когато видя, че повече не мога да пиша стихове, вероятно тогава ще направя нещо. Дали това ще са мемоари, дали записки или нещо друго, все още не зная... Защото идва момент, когато в сърцето ти нещо изстива, някакъв строй се нарушава и повече стихове не бива да пишеш. Не че няма да можеш...

— Но поезията като че ли е неподвластна на възрастта. Понякога точно в тези години се раждат удивително силни стихове...

— Разбира се. Но има си възрастови изменения в поетите, макар че българската критика не се занимава с този въпрос и като че ли не отчита това състояние... Неотдавна Радевски издаде книгата „Гледец“. Прочетох я, може би аз вече имам усет и за възраст и затова можах така добре да я разбера. Това не е вече оня развихрен дух, до голяма степен този дух е укротен, но това вече е силната, изваяната, изстраданата мисъл. Звучи мъдро и ме впечатлява. Като читател не очаквам от него сега вихъра на ритмиката или необичайността на формата. Но с трепет очаквам зрелите плодове на дълбоката му есен... Навремето Максим Рилски, който беше голям приятел на България, издаде една книга, назована, ако се не лъжа, „Рози и лозя“. Украйна изобщо има забележителна поезия. Нейни представители са поети като Максим Рилски, Микола Бажан, Владимир Сосюра. Някои от по-младите като Иван Драч, Виталий Коротич са също много солидни поети. Та тази стихосбирка „Рози и лозя“ на пръв поглед даже има малко

хроникьорско звучене — как расте лозата, как се реже и пр., и пр. Но какви мъдри мисли влага поетът в тези уж делнични истории, че си даваш сметка какво значи умъдряването на човека, каква сила е то.. Защото тука е и мъдростта, и неугасналото чувство... Не говоря за себе си, но също бих искал редовете ми да тежат от мисъл, да са като пчелна пита. Разбира се, не всичко може да бъде само мед, тук-таме ще има и восък, но и восъкът е нужен, за да носи меда. Освен през душата поезията минава и през разума, който я опложда всъщност. Защото само от порива или само от потока на чувствата не става стихотворение, ако не е оплодено от една главна мисъл. Те са свързани тези неща... Понякога дори си мисля защо, да речем, едно стихотворение, което си написал сякаш с кръвта на сърцето си, стихотворение, родено в твойта душа по един само твой, дълбоко личен повод, кореспондира така с четеца, та той си казва: Ей, същото го изпитвам и аз. Удивително нещо! Следователно в известна степен преживяванията на хората са едни и същи.

— Може би това е една от най-прекрасните особености на изкуството. Мнозина могат да изпитат почти едно и също, но само един от тях ще затрепти по-силно, ще го почувствува подълбоко и ще съумее да го изрази, да внуши това неуловимо почти движение на душата.

— И този само един именно е човекът на изкуството... Ние се отплеснахме, а аз нали исках да ви разкажа за гимназията...

— Прогимназията някак ви се губи като време. Помнит добре отделенията, а след това започват спомените ви от гимназията.

— Де да зная защо, но не ги помня тези години. Да си призная, у мене имаше едно усилие да намеря нещо във връзка с това време, но не мога нищо да открия. Питам се защо е така! Дали защото след това идват толкова много учители? Но и от гимназията не помня всичко. А толкова ясно помня отделенията... Но и колко други неща съм забравил, които съм знаел добре, вълнували са ме или са ме впечатлявали.. Споменах ви, че напоследък отново се върнах към Йовков. На едно място той казва: „ти ми дай мегдан да се развъртя". Вижте как го е казал! И още: „той беше много докачен на неговите приказки". Ние ще кажем „разсърди се", „обиди се". „Докачен" — каква чудна дума! А когато говори, че слънчевият лъч се промъква през прозореца, пише: „и стаята се напълни с прахолинки". Не прашинки, а то е прахолинки наисти

на. И аз като четях Йовков, пак той ми напомни, че и ние правехме жътварска брада. Тя се прави, когато се привърши жътвата. Вземат се най-хубавите житни класове, преплитат се и се прави тази брада. После се закачва в стаята. А житото се отличава от пшеницата, защото класът му завършва с малко по-чер осил. Много красиво сплитаха тези класове. Жътварската брада виси до следващата жътва. Мисля, че се пазеше до първия сноп. Жътвата при нас беше на ръка със сърпове и паламарки и продължаваше доста дълго. И като превали средата ѝ, казваха: Ами ний ще режем брадата след десет дена, т. е. ще привършим жътвата... Колко хубаво — ще режем брадата! Тези дни се сетих, че почти изчезна и люцерната. Каква красота е пък коситбата на люцерната.

— За косенето не зная, но толкова е красива като цъфне!

— Тя и колко хубаво мирише, пълна е с пчели и наистина хубаво цъфти... Йовков казва: „той мина край един баталясал кладенец". Това значи потънал в плевели, запустял, забравен... Казва се още и баталясала нива. Но и това беше изчезнало от паметта ми... Вижте какви неща само...

— Спомняте ли си коя книга прочетохте за първи път самостоятелно? Освен тези военни сборници, за които разказвахте как сте ги открили в мусандрите.

— „Под игото". Спомням си много ясно. Мисля, че това беше вече в прогимназията. Дотогава аз се задоволявах само с христоматиите. Но нашите христоматии бяха изключително богати, много умело бяха съставени. Те даваха много пълна представа за литературата, и то в нейните най-високи граници. По-сетне вече започнах да търся тези писатели и в читалището. Писателите от христоматиите. Ботев, Вазов, Славейковците, Яворов, Йовков, Дебелянов, Елин Пелин — всичко голямо, което имаше в нашата литература. И христоматията започваше с това незабравимо „Обичам те, мое мило отечество, обичам твоите планини, гори, поля..." и т. н. Така се възпитава чувството към родината. Аз тогава изчетох цялата читалищна библиотека и започнах да ходя при един мой пръв братовчед. Той живееше и учителствуваше в съседното село Опълченец. Имаше много богата библиотека и ми даваше книги. Кузман Генов се казваше. В гимназията вече бях, но пак лятно време ходех при него за книги. Достоевски от него прочетох, Горки, всичко, което нямаше в читалището. Нашите писатели също. Но какво нещо е българското слово, усетих аз, като бях в Америка. Като отидох в Америка, казах на посланика Теллалов, че искам да видя Ниагара. Той отвърна: Уморяват

ме българите с тази Ниагара. Ниагара, та Ниагара! Питам другите посланици от братските страни, вашите, като дойдат, искат ли да видят Ниагара? Не, отговарят те..." — И тогава се замислих какво нещо е словото, българското художествено слово. Едно толкова кратко описание от Алеко на този водопад се е врязало в съзнанието на всеки българин: „Който може, нека опише тази картина; който може, нека я фотографира, нека я нарисува!... Аз не мога!"

— А малко по́ преди казва: „Дай боже всекиму да изпита такива блажени чувствувания, каквито изпитах аз, като наближавахме Ниагарския водопад." Толкова поколения българи живеят с това вълнение. Ниагара като че ли е станало неотделимо нещо от името Алеко.

— Та как няма да иска всеки българин да види Ниагара, ако е там някъде.

— А самият вие какво изпитахте при вида на водопада?

— То наистина е изключително преживяване. И трябва да ви кажа, че той много точно го е описал. И наистина по-добре се вижда водопадът откъм канадската страна. А от другата страна, където е Америка, близо до водопада е техният град Бъфало. Ниагара наистина е нещо изключително! Изключително! Но и аз не се наемам да описвам това изумително чудо... Но друго исках да ви кажа, че тази литература беше свързана и с моята „театрална" дейност. Зиме през ваканциите ние, гимназистите, подготвяхме обикновено по една пиеса и селяните се радваха, че могат да видят нещо през зимните вечери. Един от учениците рисуваше хубаво и той се заемаше с декорите. Гледахме да изберем все такива пиеси, които да имат някакъв социален заряд. Представленията правехме в училището, защото там имаше сцена. Даже понякога се шегувам с Уля: виж какво — казвам й, — аз можех да стана един отличен актьор. Само че съм грозен. Физически данни нямах за сцената. А като ме гледаха на селската сцена, хората се вълнуваха и ревяха. Защото аз все трагични роли играех...

— Защо винаги подчертавате, че сте грозен? Имате стихотворения, които не говорят за лошо самочувствие.

— Но аз бях грозничко дете наистина. Не съм търсил успехи сред жените, за да кажа, че те са ме отхвърляли.

— А може би вие сам сте пренебрегвали тяхното внимание?

— Не бих казал. В гимназията никоя не ме търсеше. Бях се влюбил в едно момиче, но то не ме хареса. И се разминахме...

— И кога започнаха да ви търсят? Когато станахте известен поет и името ви нашумя ли?

— Като нашумя името ми, да. Не че са ме търсили, но бяха вече по-внимателни.

— Жените като че ли имат голяма слабост към известни мъже?

— Вярно е. И литературата е доказала тази безспорна истина. Балзак е знаел много добре това. Ами Мопасан? Едно време оценяваха „Бел ами" като порнографски роман. Според мене това е страшен реализъм.

— Нямате ли впечатление, че и мнозина българи са се поучили от него?

— Напълно е възможно. Доста силно е въздействието му, пък и примерът е заразителен.

— И понеже докоснахме тази тема, бих искала да ви попитам: осъществените контакти или неосъществените раждат добрите стихове? Винаги съм си мислила, че мечтата, тъгата по нещо, те раждат по-силните импулси?

— Какво да ви отговоря...

— Затруднявам ли ви?

— Не, искам да бъда точен. Може би наистина повече мечтаните и тъгуваните. В тях има стремеж и копнеж... Не казвам, че опознаването не може да роди стихове, не казвам.

— Нямам предвид точно това. Исках да кажа, че изкуството дава безброй примери, когато най-хубавото се ражда именно от копнежа по нещо, не от самото щастие.

— От копнежа по нещо, права сте. Но се раждат стихове и от споделената съдба...

— А вие можете ли да харесате една жена само заради това, че е красива, но няма никакъв усет към поезия? Няма сетива за тези неща и никога не би ви разбрала в това отношение? Можете ли да обичате такава жена?

— Не, не. Трябва да е причастна към съдбата ми... Мисля, че сте права, когато твърдите, че повечето силни стихове се раждат от стремежа и очакването. След преживяното неминуемо настъпва упадък на духовния градус. И затова не ти се ще и да говориш за това... То е естествено състояние... Но въпросът беше повече за копнежа. Копнежът, копнението на духа е най-великото копнение. „Все туй копнение в духът,/все туй скиталчество из път..." Нали си спомняте тези стихове на Яворов? Ами „Ана Каренина". Какво представлява всъщност големият роман? Историята на една любов, историята на една голяма любов... Но вижте пък как великият писател описва

тези неща. А вземете съвременната модерна белетристика, как са оголени и телата, и мислите. Като започнат да описват с подробности всичко в тези отношения, то ми става противно. Убеден съм, че все пак леглото не може да бъде предмет на изкуството, макар да знаем, че човечеството така се размножава.

— Безспорно има неща, които загатнати са по-разбираеми и по-добре звучат в едно произведение на изкуството.

— Разбира се, че звучат по-добре. В произведенията на великите класици виждаме колко деликатно, но и силно в същото време е казано всичко за тези отношения... Мен понякога ме хваща един случаен поглед или случайна среща. И си спомням сега какво огромно впечатление ми направи в моето юношество една случайна среща, която беше като видение. Мама много се смя тогава. То беше именно видение, а не среща. Пътувах за Стара Загора, отивах да видя брат си в затвора. И до една малка спирка, върху едно баирче, от бавно пътуващия влак виждам едно момиченце. Красиво, слънчево. Вятърът вее косите му. Боже мой — рекох си, — какво хубаво момиче! Ето, това не може ли да влезе като спомен в едно стихотворение. Върнах се на село и казвам на мама: знаеш ли, мамо, на еди-коя си спирка видях едно хубаво момиче, аз за него ще се оженя. Тя умря да се смее. Вика на тате: Христо, нашият ще се жени, видял от влака едно момиче...

— И от такива мигове понякога се раждат най-хубавите стихове, разкази или приказки.

— Нали от един такъв миг е родено стихотворението на Пушкин „На А. П. Керн". Пушкин е бил безкрайно впечатлен от красотата на тази жена, която бил виждал някога като момиче. Четох, че е бил с нея в обща компания само една вечер. А на сутринта, изпращайки я, Пушкин ѝ дава томче свои стихове и в това томче на едно листче е написано известното стихотворение „На А. П. Керн". Виждате ли как е родено това стихотворение. Да бъде благословена тази среща, която се случва в живота му, за да роди такъв шедьовър и да зазвучат стиховете „Запомних оня миг чудесен, / когато се яви пред мен." После Павел Антоколски написа едно великолепно стихотворение „Среща". То е като продължение на стихотворението от Пушкин и на цялата история. Пушкин умира ненавършил 37 години, а Ана Петровна живее близо деветдесет години. Русия решава да изгради паметник на Пушкин, правят го в Петербург и с деветдесет каруци го превозват

до Москва. Когато керванът с бронзовия поет влиза в Москва по петербургското шосе, среща едно погребално шествие и това е погребението на Ана Керн. Павел Антоколски написа стихотворението си именно за тази странна, закъсняла и печална среща. Лиляна Стефанова го преведе навремето и го преведе нелошо. Жалко, че не мога да го намеря в момента, за да ви го прочета. Още едно потвърждение, че литературата се ражда от живота — и прозата, и най-голямата лирика.

— Толкова неща са видени, усетени и премислени, за да се получи един стих, едно стихотворение.

— Ама разбира се, че преживени и усетени. Писането до голяма степен напомня на жътвата, то е изкласило у тебе, узряло е и едва тогава можеш да го ожънеш и да съхраниш душевното зърно.

— Да се върнем ли към годините на гимназията? Искахте още нещо да разкажете за това време?

— Исках да ви разкажа как приемаха в ремса. То беше някакво чудо, апостолско дело! Сега говорим за индивидуална работа, но то е нищо. Аз например влязох в ремса по пътя на поезията, не по пътя на социалните битки или на политическата просвета. Тогава агитаторите имаха и време, и търпение да изучават интересите и наклонностите на всеки гимназист. Месеци наред те наблюдават учениците в първите класове на гимназията накъде клонят, къде живеят, с кого се движат, как се хранят, как се обличат и т. н. А аз живеех бедно, изключително бедно, и това не можех да го скрия, дори и да исках. И така след дълги наблюдения те установяват, че аз обичам поезията и се увличам в нея. Подир известно време пристига при мен един по-голям ученик, казва ми: аз съм Петър Калчев, от еди-кое село съм, в шести клас съм. Искам да се запознаем, ела у дома довечера на вечеря. Ти няма какво да ядеш, пък ние сме сготвили. Отивам там, сготвили фасул, то и какво друго ще сготвят. Сетне се сетих, че е получил задача да ме вербува. Започна да ми говори за литература, аз казвам, че обичам поезията. Но той се оказва литератор къде-къде по-висок от мене. Беше много буден момък, започнахме да говорим за Яворов, за Ботев, за Димчо Дебелянов. И той казва: Ами ти знаеш ли, че има един поет Христо Смирненски? ... Откъде ще зная, той не се учи, не се издава. Ни Смирненски се споменава в училище, ни Гео Милев. Поемата „Септември“ по-късно преписвахме на ръка и ако намерят препис в теб, чакат те пет години затвор. И започва Петър Кал-

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

чев да ми рецитира Смирненски, пък го знае целият наизуст. Тогава Тодор Боров беше извършил една голяма работа, защото беше издал няколко тома на Смирненски, а след това вече го забраниха. Но все едно, тия томове бяха влезли при хората. Аз говоря за изданията от тридесет и седма, тридесет и осма. И започва това момче да ми открива нова поезия, за която казва, че е забранена. Но как така забранена! У мене започва да се бунтува душата. Може ли да се забрани поезия, как е възможно? След това ми заговори за съветските поети, за Гео Милев. При момчетата, които обичат математиката, пък отиват други със съвсем различни въпроси и подготовка, с други знания. Затова в 1963 година, когато изнасях доклада за 65-годишнината от раждането на Смирненски и 40 години от смъртта му, аз казах, че познавам много хора, които са станали комунисти под могъщото въздействие на неговото творчество. И си представям колко хиляди непознати другари са доведени в партийните редове от песните му! Може би цял един партиен набор. И понеже младостта е най-големият приятел на поезията, винаги така е било и очевидно винаги така ще бъде, наистина Смирненски беше един от най-големите агитатори за комунизъм и за кръщаване на младежта в червени води. И така на 1 март 1940 година ни събраха в една къща, неизмазана, червена от тухлите, на отсрещната страна на училището. Бяхме четири души, един мъж дойде и рече: момчета, така и така, има една такава организация. Нямаше клетви, но той ни каза, че това е съдбоносно решение, което всеки от нас трябва да вземе. Ако някой не желае да влезе, никой не го задължава. Но влезе ли, има желязна дисциплина, дълг, задачи. Трудни задачи, защото са такива и такива. Човекът, който ме прие в ремса, е един от първите партизани в нашия край. Той се казва Делчо Байчев и сега е генерал. Трябва да кажа, че и досега много обичам този човек. Обичам го много и усещам, че и той ме обича. Но рядко се виждаме. Той е от тези кадри, дето партията ги изкова като свои соколи. Спомням си колко хубаво момче беше. Сега е побелял, но пак е хубав... Спомням си, че бях вече в ремса, когато изведнъж и ненадейно влязох в гениалния и малко болен свят на Достоевски. Той за малко ме извади от релсите, забравих целия останал свят и не се явих на две-три нелегални сбирки на групата. Какво става с това момче, защо го няма? А някой казва: а, той чете Достоевски. И тогава дойдоха двама души при мене, после разбрах, че са дошли със специалната задача да ме излекуват от тази болест, да ми помогнат да изляза от това състояние...

Ха де! Виждате ли как се работи с най-младите, с най-неукрепналите.

— Имахте ли неприятности с полицията като ремсист?

— Арестуваха ме, биха ме.

— Провал ли беше станал в организацията?

— То беше една глупава история. То провал че стана, стана, но по-късно. Един младеж, който фактически знаеше и за нас, издържа и арестите се ограничиха до шестите класове. Не стигнаха до по-малките. Първия път бях арестуван за една глупава работа. Една вечер бяхме на имен ден, едно наше момче се напи и се заяде с една легионерка, която също беше на този имен ден. Взе да ѝ разправя: тя вашата е свършена, сега ние ще дойдем на власт и какво ли не още. Щипем го ние, побутваме го, не, той си продължава. И на другия ден — елате за малко! Арестуваха ме в киното, когато гледах съветския филм „Без вина виновни". Ние познавахме агентите. Единият от тях влезе в салона и ме вика така с пръст от разстояние, демек ела, че ми трябваш. Но още като влезе в киното, аз си рекох: тоя мене търси. Ние си бяхме всякога малко тръпни. После го наказахме този наш бърборко, но все едно, мен ме арестуваха.

— Изплашихте ли се, когато ви арестуваха?

— Изплаших се. Страх ме беше главно от бой. Но понеже знаех причината за ареста, все пак бях по-спокоен. То не беше, като да те хванат на нелегално събрание. Само ме набиха и ме пуснаха. Но ме би един стражар, бащата на момичето, което аз обичах. Беше първото ми увлечение.

— Не намразихте ли след това и момичето?

— Не, как! Та аз толкова го обичах! Как ще го намразя. Но това беше несподелена любов, мисля, че ви споменах. Баща ѝ май се досещаше за моите чувства и затова изядох повече шамари. Момичето учеше в стопанското училище. Оттогава не съм го виждал и не искам. Нека да си живее у мене образът му от онези ученически години... Приятелят ми Иван я видял веднъж, май че в Димитровград, и вика: Павле, по-добре да не я срещаш. Все пак младото момиче си е друго. Не, не ща да я видя. Пък не знам дали това ще бъде разочарование само от жената или разочарование и от самия мене, защото, като я видиш нея, ти си мислиш колко и сам вече си остарял. Човекът е така устроен, че иска да запази хубавото, спомена, който му е най-мил... Интересна работа... Но се улавям, че и до ден днешен не съм равнодушен...

— То е по-скоро идеалът за нещо, отколкото конкретният човек.

— Навярно... Идеалът е красота, която отрича равнодушието... В Чирпан тати имаше един познат, който държеше гостилница. И кой знае по какви божи пътища, но баща ми се считаше негов приятел. Сега ще ви разкажа много сантиментална история, щото и досега ме е срам... Там готвеха шкембе-чорба, чорба от чревца, пък аз ги обичам тези яденета, имаше и пача... Тати се уговори с него да отивам от време на време, за да хапвам по нещо топло. Стопанинът да записва, а на шест месеца баща ми ще му се издължава. И се отбивах там да хапна, но не всеки ден, защото знам, че тате няма пари. Най-много два-три пъти в седмицата, с чантата направо, сядам в кьошето скромничко, свитичко. Донасят ми чорбата, изяждам я и си тръгвам. Един ден гледам, чорбаджията и жена му се готвят да обядват. Дъщеря им с тях: едно хубаво младо момиче и аз го заглеждам крадешком. В това време келнерът бърза да ми донесе чорбата, за да хукне към тяхната маса. Аз съм се зазяпал в това момиче, а келнерът се спъна в нещо и ме заля. А други дрехи нямам. Това са едничките дрехи, които имах. Цялата гимназия изкарах без шинел, само с една куртка, и тя на вехто купена. Мама ми плетеше фанели и с тях изкарвах мразовете. Почувствувах се унизен.

— Но защо, в живота подобно нещо винаги може да се случи?

— Съзнавах, че не е станало кой знае какво, но се почувствувах унизен. То може да стане в живота, но когато стане пред едно момиче, което ти с не съвсем събуден мъжки поглед гледаш, но все пак гледаш. Гледаш го като човек от друг свят. И едва ли не замечтаваш за него. Боже, то стана за мен трагедия. Потънах в земята. Можете да си представите как съм го преживял, щом не съм могъл да го забравя досега. Ами докато си ида в квартирата с тези дрехи, сълзите ми напират в очите, едва ги задържам... Човек остава потиснат от такива случаи.

— Какво ви даде животът в Чирпан? В едно стихотворение казвате — „Той е столица на мойто детство“...

— Удивителната атмосфера на едни неповторими години. В тази гимназия, където бях покръстен в ремса, се настаниха германците. Разпуснаха ни, защото нямаше къде да учим. Продължихме по-късно, когато те се изтеглиха към Гърция и Югославия. Между другото в гимназията учехме руски език, спря-

ха го като предмет чак в четиридесет и втора година. Но ние си го доучихме. Когато сега разправям на щерка си кои руски писатели зная оттогава, тя се чуди. Ученолюбиви ли бяхме, отлични учители ли имахме — де да знам. Последната класна работа в гимназията беше на тема „Особености на Шекспировите драми". Как ви се струва?... Гимназиалните години изобщо са сложни години, славни години. Човек се оформя през това време, голям процес в душата се извършва. Всички бяхме мечтатели, и то какви мечтатели! Ходим бедни и боси по земята, пък сякаш летим в небесата. Невероятно... Имаше добри хора около мен. Братовчедка ми, при която квартирувах, беше също добра жена. Те имаха само две стаи и едната бяха дали на мен. Нейният мъж беше работник в мелниците на братя Келешеви. Нейният син е жив и здрав, вуйчо ми вика. По каква кръстовка идва това название, не зная. Той стана много добро момче. Аз го направих ремсист, пребиха го после в полицията. Дълги месеци след Девети хрpreше кръв от побоя. Викаха му Вазов. Трудно му вървеше български език на него. И много ме молеше да му напиша едно домашно съчинение за Иван Вазов. Написах му го, но той вика: много е обикновено, направи го по́ така, бомбастично. И го направих по-бомбастично. Изненадала се даскалицата, че той е направил такова домашно, и взела, че го прочела пред класа. И оттогава учениците го кръстиха Вазов. И досега му викат Вазов. Той израсна много достоен момък, много достоен. За щастие успяха да укрепят здравето му, завърши история и сега е учител в Чирпан.

— Доколкото зная от онези години са ви останали и няколко добри приятелства?

— Имам наистина няколко добри приятели, но повечето не са тук и рядко се виждаме. През онези години се запознах с едно момче, което също на края на града живееше. Той ми е един от най-верните другари и досега. Иван Петков Станчев[11] се нарича. Казвахме му Иван Черния, щото си е черноок. Не мога да си спомня точно как се запознахме с него, но вероятно от махленските игри. Викаха му и Иван Козаря. Прякорът му беше такъв. Това е скъпото ми приятелство. Моята съдба той я живее като своя втора съдба. И сега мине не мине, звъни и пита: Какво прави малкият Павел? Казвам му: Иване, добре е. Аз това знам! А той се възмущава: Как толкова малко знаеш! Ще питаш, щото ще трябва да ми казваш...

Неговата майка готвеше превъзходно. Те бяха три деца, трима синове и аз фактически четвъртият. Като няма какво да

ям, Иван усещаше и не ме оставяше, докато не ида у тях: Павле, хайде у дома, мама е сварила фасул... Но аз нали ви казвам, че дружбата ми с него е нещо изумително. Повече от четиридесет години продължава това приятелство, не помня с нещо да е помрачавано. Няма никаква корист нито от моя, нито от негова страна и никога не е имало. И никога не е имало завист между нас. Аз бях отличният ученик, Иван беше добрият, разсъдителен, работлив. Нещо, което много ме е впечатлявало винаги, това е пълната му преданост. Казах ви, че той и досега живее моята съдба... С мене какво не се е случвало, Иван е винаги при мене. Другите ще избягат и бягат. Иван тогава ще дойде. Малко грубоват, прям, не се интересува много от етикецията, но винаги верен и предан. Лиза отначало не можеше да го възприеме. Тя все пак е учителско дете, свикнала на по-други отношения. Когато се оженихме с нея, Иван ѝ думаше: браво бе, мойто момиче, що ми го взе този приятел. И така ще я тупне по гърба, че тя ще изпищи от болка. Лиза после ми вика: Уф, тоя твой приятел! И все не можеше да го смели, виждаше ѝ се груб... Докато нейните родители дойдоха да живеят у дома. Лиза им е единствено дете и те естествено, че при нас ще живеят. И нейните родители се влюбиха в Иван. Като мине една седмица и него го няма, баща ѝ вика: Павле, Иван Черния защо не се обажда? Щото Иван Черния ще мине край нас, ще звънне и ако нас ни няма, те го посрещат. И той: Какво правиш бе, чичо Митьо, ей, мама му стара, колко време не съм те виждал! Бабата каже: Иване, ми да ти дам една ракийка? И почват разговор за обикновени делнични неща, но те щастливи, че той се е поразговорил с тях.

И се влюбиха в него. Тогава Лиза взе да пита: бе какво има в тоя човек, та моят баща толкова го обича! Баща ми не е от най-леките характери, който може така лесно да се привърже. Той наистина беше малко своеобразен човек.

Но защо става така? Когато Павел е добре, Иван изчезва от хоризонта. Ще се обади два-три пъти в годината. Павел като понесе някакъв удар, на другия ден Иван е тука: какво правиш бе, братче? Колко време не съм те виждал? Мама му стара и живота! Мина си... Нищо не казва друго...

— Но това е някаква изумителна преданост!

— Да се чудиш! Природа! Вярност! Той не знае как да ги изрази, не подбира думите, не е деликатен, но е трогателен. Все едно, смятам, че точно в тия най-обикновени, понякога груби слова намирам човешката обич и преданост. И това е било винаги, при всичките ми премеждия... Когато дойдохме

в София, аз записах филология, а Иван влезе в Агрономическия факултет. Иван и досега се смее, като си спомни как сме търсили квартира, защото аз бях по-свитичък, той по-отворен и ходеше да звъни и да пита имате ли стая, каква е и т. н. Отишъл веднъж Иван да търси стая някъде наблизо до Музикалния театър, звъннал на една врата, показала се някаква дама и като го поогледала, поогледала, го попитала: в какви пижами спите? Иван за малко да я прати на... но вместо това ѝ казал, че ние спим в сини пижами. Не, казала тя, в сини не приемам. Той се смееше после и викаше: Братче, тя ако знае, че ние и пижами нямаме... И тогава на „Искър" 33 намерихме една къща, чиято половина беше отнесена от бомбите. А стаята, която ни дадоха под наем, нямаше една стена.

— Нямаше стена и ви я дадоха под наем?!

— Ами да, ставаха и такива работи. Беше есента на 1945. Дадоха ни я и ние сами си изградихме стената. Бяхме трима души — аз, Иван и Тодор Радев, един момък от моето село. След това дойде още един, който трябваше да си довърши изпитите... То беше любопитна гледка. Стаята не беше много голяма, но ни побра. Запушихме стената, измазахме я, но тя влажна, не може да изсъхне толкова бързо. Това вече става през ноември. Ами сега на какво да легнем, щото ний нямахме и кревати. Тръгнахме тогава по разрушените от бомбите къщи, избрахме по-здрави врати и от тях си направихме миндери. Сложим отдолу тухли, отгоре вратите, и миндерът е готов. Разбира се, трябваше да махнем бравите, но една брава не можахме да я свалим и през цялото време тя ни убиваше. И за да не настинем, понеже стената много влажна, всяка вечер си сменяхме местата. Добре, че си бяхме донесли от село по един козяк, а те са много солидна преграда от студа... Но сме млади, смеем се, шегуваме се. Всичко ни беше забавно... Така започна нашето следване. Станахме трети курс и тогава, в четиридесет и седма година, уволниха всички стари офицери. Така че вестник „Отечествен фронт" излезе целият само с имената на уволнените офицери. Именно тогава започнаха да събират проверени и надеждни хора за армията. Тогава едва се отървах да не ме вземат. Наистина, едва се отървах. Още повече, че имах и офицерско звание. Но тогава с Начо Папазов бяхме приятели, ние и сега сме си приятели с него, отидох и открито му казах: виж какво бе, Начо, аз искам да ставам поет. Той ме спаси, като ме зачерта от списъка. Иван обаче го мобилизираха, той не можа да си завърши агрономството,

стана офицер, стигна до чин полковник и сега е пенсионер вече. Дълг, не можеш да не отидеш. Беше немислимо тогава комунистът да каже: няма да отивам. И мене да ме имаше в списъка, и аз щях да ида, какво щях да правя. Тогава думите: където ме прати партията, значеха много. Това беше парола, при която няма обсъждане и съображения... Та с този Иван ние и досега сме си такива братя. В началото уверявах Лиза какво съм аз за него и какво е той за мен. Тя малко мъчно можеше да си представи такова приятелство, но по-късно се увери в това. Казвал съм й: Виж какво, ако му кажат на Иван в буквалния смисъл на думата — за Павел ще влезеш ли в огъня, ще влезе. Ще влезе, сигурен съм. Такова чудо е!

— Наистина е невероятно и вие сте щастлив човек в това отношение. Колко хора днес могат да се похвалят с такова приятелство!

— Толкова се обичаме с него! Въобще чудо човешко!... Но да се върна още малко на годините в Чирпан. Споменах, струва ми се, че по това време беше жива сестрата на Яворов и нашият учител Христо Недялков я водеше при нас. Тя ни разказваше за своя брат, показваше ни снимки и тези срещи съм запомнил като едни от най-трепетните си преживявания. Христо Недялков навярно е искал да запали любов към литературата у нас и да остави едни незабравими преживявания в душата ни. Сестрата на Яворов казваше: ний не смятахме, че той ще стане такъв големец. Под големец тя разбираше голям поет, а не администратор... По това време беше жив и братът на Яворов. Атанас Крачолов беше виден и много известен адвокат. Провинциален адвокат, но по-късно разбрах, че той е бил уважаван от цялата адвокатска колегия на царството тогава. За него селяните разправяха, че като ги слушал и записвал, постоянно им думал: казвай, бабо! Пак записва, пак изпреварва и пак това: казвай, бабо! На селяните това им правело голямо впечатление... Трябва да си призная, че неведнъж съм виждал Атанас Крачолов и съм го гледал с особено страхопочитание. Малко ли е — брат на великия поет! В последните години на живота му, когато аз бях повече или по-малко известен и отскачах до Чирпан, той винаги искаше да ме види. Дали от старостта му, дали вече други чувства бяха почнали да го вълнуват, дали пък по „чирпански“ причини ме свързваше с брат си по някакъв начин, но трябва да призная, че той ме милваше като дете, като свой по-малък брат и не можеше да скрие обичта си към мен. Изненадвах се и се притеснявах, защото познавах адвокати от Чирпан като Йовчо Среб-

ров, Георги Михайлов, които ме обичаха, но те бяха видни адвокати и комунисти, някои от тях участници още в Септемврийското въстание, след това по арести, по лагери. Но Крачолов не беше от тези хора, той беше официално добре поставен адвокат. Не зная дали е членувал в някоя партия и в коя, но хората го смятаха за демократичен и добър човек. Това е същият Атанас, който е водел ослепелия си брат Пейо Яворов по улиците.

— Разказваше ли ви за Яворов, или му беше тежко да си спомня?

— Какъв ужас наистина е изживял и как са го ругали. Но избягваше да говори за това. Не зная точните причини, но избягваше. И в същото време той беше невероятно горд с брат си, невероятна гордост го осеняваше. Когато засвети навеки името на брат ти в небето на цяла България, как няма да се гордееш! Но той беше така небивало ласкав с мен, че аз се притеснявах. А хората, които го познаваха отблизо, му викаха: Бай Атанасе, какво го галиш толкова бе!? Навярно той е познавал някои мои стихове, повярвал е в мене. Така си го обяснявам... Яворовата сестра, за която споменах, беше смугла жена като брат си, с едри черти. Тя повече напомняше на Яворов, отколкото Атанас. Естествено и те като братя си приличаха в устните, типичните дебели чирпански устни. Тези устни, изглежда, са привилегия на моя край. И моите не са тънички... Имаше едно момче от нашия клас, Георги се казваше. Колко често се връщам към моите загинали другари. Вие правилно сте забелязали, че това е една непреодолима мъка. Толкова години изминаха, а не мога да ги забравя, каква ти забрава, само като си помисля за тях, и се разстройвам... Георги беше любим ученик на учителя Георгиев, за когото ви разказвах. Това момче беше невероятен математик и често викаше „виж какви мускули имам!“ Ние го кръстихме Георги Мускула. Математикът Георгиев гледаше на него като на гениално дете. То наистина беше необикновена дарба. Учителят още пише условието на задачата, говоря вече за последните класове на гимназията, когато материалът съвсем не беше лек, Георги можеше да продължи. Не само да продължи условието на задачата, но направо отгадаваше отговора. Когато разкриха ремсовата конспирация, Георги попадна в полицията и така жестоко го биха, че той полудя. Беше невротично момче, чувствително, много талантливо и честно. Вижте какви дарби убиваше полицията... Друг мой съученик, когото никога не ще забравя, е Христо Байрев. Казах ви по-рано, че това щеше

да бъде един забележителен литературен критик или теоретик. Загина като партизанин. Не зная само дали съм ви споменавал, че едно от първите си стихотворения „Спомен“, което аз и досега си обичам, може би защото чрез него (то влизаше в цикъла „Безсмъртните“) получих признание като поет, аз писах с мисълта за Христо Байрев и го бях посветил на неговата памет. Обаче покойният Фурнаджиев тогава ми каза: „Виж какво, моето момче, ти сега започваш и не е много редно да започваш с посвещения. Когато станеш майстор, тогава ще посвещаваш.“ Той имаше право, но аз, за себе си, и досега зная, че това стихотворение, което завършва с думите „Да! Ний умирахме с такава смърт, / с която винаги се ражда песен!“, съм посветил на Христо Байрев... Никак не вярвах, че ще завърша гимназия. Смятах, че всеки момент ще ме изключат. С такива страхове живеехме... Не зная дали съм ви казвал, че много се страхувах да не ме убият на улицата. Беше ме страх, че ще падна на камъните... Това може да ви учудва, но дълго съществуваше този ужас у мене.

— Не че изобщо ще ви убият, а че това може да стане на улицата? Опитвахте ли се да си обясните откъде идва това чувство!

— Не можех да си го обясня. И сега не мога да си го обясня. Единствен път съм го казал пред Ема Гуляшка, а тя ми разказа нещо подобно за Андрей Гуляшки. Не зная дали знаете, че той е бил един от куриерите на ЦК, един от най-смелите куриери на партията, който не е трепвал пред нищо? Лозан Стрелков пред Ема и Андрей ми е разправял как двамата с Андрей са изпълнявали такива куриерски задачи и поръчения по време на най-силните бомбардировки. И, казваше Лозан, бомбите падат, ние тогава тръгваме, защото това беше най-безопасният път, няма полицаи, няма агенти. Андрей, който сега си върти синджирчето, и тогава си го въртеше. Вървим, а той го навива на пръста си. Като изсвири бомбата, продължаваше да разказва Лозан, аз се скрия зад някой камък или стена, все пак инстинктивни движения, Андрей не се спира, продължава. Та такъв смел човек е Гуляшки. А Ема, която слушаше разказа на Лозан, рече: Само че аз ще ви кажа от какво се страхуваше Андрей, той няма да ми се кара. Всяка заран го изпращам до вратата, излезем, целунем се, той тръгне, а аз чакам до портата, защото той, преди да завие по пресечката, ще се обърне и ще ми махне с ръка. И той, безстрашният, ужасно се страхуваше от бесилото. Всеки ден, като тръгваше да върши партийни поръки, казваше: Ема, днес могат да

ме обесят!...Ема е дъщеря на големия комунист Коста Петров, кмета на Дупнишката комуна. И Ема казваше: Аз тръпнех по цял ден, защото той все повтаряше: Мене, като ме хванат, ще ме обесят. И тогава Андрей рече: Де да знам защо, но аз от тази смърт се страхувах, не от друга. Тогава работехме с него в „Пламък“ и понякога ставаше дума за такива работи. И тогава именно за първи път казах, че съм се страхувал да не ме застрелят на улицата. Защо, необяснимо ми е, както и самият Андрей не можеше да си го обясни...

РЕМСОВА МЛАДОСТ

„И светът се напълни с барут и тревога...“

— Всъщност това са сложни преживявания и не винаги може човек да си ги обясни...

— Именно... Но аз особено държа да подчертая, че Андрей Гуляшки, Лозан и редица други са били наистина герои. Аз никога не съм се чувствувал герой, искам да подчертая това. Никога не съм мислил, че съм извършил бог знае какви неща в нелегалната борба. Бях просто един редови участник в това движение. Арестуван съм, бит съм, малтретиран съм. Смятам, че нищо не съм изказвал, че достойно съм защитил честта си. Струва ми се, че честно съм изживял живота си по време на тези години. Казвам ви тези неща, за да не се връщам след това към тях.

— И все пак разкажете нещо за тази ваша дейност, тя е обагрила спомените ви с една особена чувствителност. Какви бяха задълженията ви в ремсовата четворка?

— Всичко, което ни възложеше организацията. Продавахме марки, за да се съберат известни средства. Продажбата на тия марки не беше най-лекото нещо, защото на всички се дават и ти не винаги можеш да ги предлагаш на свои познати само или на твои другари, които те разбират. А пък ги късаш, за да няма никаква злоупотреба. Спомням си нещо любопитно с тези марки.

Имах един съученик, който се казваше Бараков и беше син на виден адвокат по това време. Баща му някога е бил прогресивен, но после се беше изплашил като че ли и се затворил

в себе си. Не искам никакво петно да хвърлям върху тоя човек. Ние със сина му бяхме приятели. Самият Иван беше се увлякъл или пък просто го бяха записали в „Бранник“, официално момче, така да се каже... И аз много тръпнех, но по едно време събрах бая марки и не зная какво да правя, кому да ги пласирам. Няма и няма, изтормозих се и един ден реших да рискувам. Отидох при него и му казвам: Иване, сега ще ти се открия, пък ти, ако искаш, предай ме. Така и така, за седемдесет лева имам марки, а няма кому да ги продам. Те са нелегални марки на нашата организация, ти си в друга организация, но ако можеш, вземи ги. Взе ги, плати ги човекът, унищожихме ги и доста време „работех“ спокоен, защото Иван половината поне от дадените ми марки плащаше. Бараков сега е лекар, мисля, в Стара Загора, преди беше в Чирпан.

— Но той е проявил смелост и доблест за онези години!

— Той се оказа много честно момче. Вземаше ги, плащаше ги и ги унищожавахме. Но аз не можех да го лъжа, не можех... След това събирахме и разнасяхме литература, която официално беше забранена. В едно старо-старо стихотворение споменавам как съм носил „Разгром“ на Фадеев.

— Това стихотворение е посветено на Фадеев и се казва „В ония дни“, струва ми се, от втората ви книга „Ясни дни“?

— И аз мисля, че се казваше „В ония дни“. То е слабо стихотворение, но има фактическа стойност. Книгите, които разнасяхме, бяха „Разгром“ на Фадеев, „Тихият Дон“ на Шолохов, стиховете на Смирненски, „Септември“ на Гео Милев. Нашите задължения бяха да вземем от едно място тези книги и да ги предадем, очевидно каналът продължаваше. По едно време, когато работата много се запече, казаха ни да унищожим всички книги, които имахме. Тогава именно заровихме тези книги в една тенекия в земята. Заравяхме ги нощем и също нощем ги отровихме. Тенекията беше изгнила, бяха минали вече няколко месеца и книгите светеха, фосфоресцираха. Разказвал съм тези неща в някои статии за различни вестници... Тогава си помислих, че и да заровиш словото, то пак свети...

— Втория път по какъв повод ви арестуваха?

— Втория път не разбрах дори по какъв повод ме арестуваха. Бях в предпоследния клас на гимназията. Връщам се една вечер и хазайката вика: търсиха те двама души. Питам я: Ти не ги ли познаваш? Тя: Бе не ги познавам, то и тъмно беше. А тя познаваше всички хора, които ме търсеха, и аз разбрах каква е работата. Същата нощ не спах у дома. Но на другия ден ме намериха и ме прибраха. Прибраха ме, за да

ме набият. Нито ме питаха нещо особено, нито нищо. Те само бият и викат: твойта мама комунистическа. Дано попаднат на някаква случайна следа. След два дена ме освободиха, махай се оттука и толкова. Най-важното беше да мълчиш, да мълчиш и това е. Казваш си: ако оживея, ще оживея. Няма друг изход... Но една от най-тежките задачи беше нареждането, където може и както може да се събира оръжие. Това беше една от най-непосилните задачи. Да се намери оръжие в онова време! И си спомням сега за една кражба, която за първи път ще си призная. Отидох един ден на гости на мой съученик, той си беше от Чирпан и неговият баща беше или запасен офицер, или действуващ, не си спомням, но нещо такова беше. По това време ние с този мой съученик бяхме само двамата у тях и той взе да ми показва еполетите на баща си, пищова и т. н. И в един момент, когато ме остави за малко сам, откраднах този пистолет. Сложих го в джоба и доста хладнокръвно му казвам, аз трябва да си тръгвам. Той: добре, довиждане и толкова. Този именно пищов предадох на Кольо Недков.

— Той не сподели ли с вас, че оръжието е откраднато, не се ли усъмни във вас?

— Сподели, сподели, щото то за него беше много неприятна история. Но не ме подозираше мене. А и аз го отбягвах, за да не падне подозрението върху ми. Само Кольо Недков знае откъде е този пистолет. Сега си признавам греха...

— Такива грехове се опрощават.

— Нямаше как, трябваше да се правят и такива неща... Много тежко беше, когато полицията докарваше убити и ги излагаше на площада. Чудехме се къде да се скрием, защото те ни караха насила да идем да гледаме.

— Имахте ли информация кога и как загиваха познати партизани или нелегални?

— Имахме. И тези вести ги посрещахме с невероятна болка. Никога няма да изстрадам тази болка! Мисля, че ви споменах, един от първите партизани в нашия край беше Найден Стоянов, който бе секретар на ремса в цялата гимназия. Дори спориха дали в Пирин е първият партизанин или в Средна гора, но не искам да вземам отношение към това. Нито съм уточнявал, нито пък е толкова важно. Сега неговото име стои на паметната плоча на гимназията, друг техникум е кръстен на него, родното му село носи неговото име. Беше удивителен, високообразован човек. Макар че моите впечатления са по-бегли, той беше по-голям от мене... Имаше едно момче, Вичо Павлов от Чирпан, великолепен момък, скромен, ученолюбив.

Него полицията го уби. Те се любеха с една гимназистка, наше момиче. И всички им завиждахме малко, защото виждахме идеала на любовта. За съжаление, когато Вичо избяга, разказваха, че тя тръгнала с един агент. Това пък беше нашето жестоко разочарование.

— Има ли някакво участие тя в неговата смърт?

— Не мога да кажа. И не ща да говоря по този въпрос... Сега моите другари искат да напишат история на ремса в нашата гимназия, за времето от съпротивата... Но това нещо ще стане тепърва. Може би тогава ще се изяснят нещата... Имаше едно момиче, което се казваше Гита, Гита Господинова. Сега едно чирпанско село се казва Гита. Тя беше партизанка заедно с малкото си братче, ако се не лъжа, братчето ѝ беше на петнайсет години. Те бяха много зверски убити. Представяте ли си какво сме изживели, когато научихме за тяхната смърт. Тогава знаех, че са зверски убити, но след това животът ме изправи пред техните убийци и аз трябваше да чуя подробния разказ как са ги измъчвали, как са рязали гърдите ѝ и са ги пъхали в устата на братчето ѝ.

— Трудно е да се допусне, че човекът е способен на такова зверство!

— Но е способен, по всичко личи. Убийците бяха палачи от Хасково, седем души, които бяха унищожили по най-зверски начин много хора... Присъствувах на възмездието им, но не зная дали е за разказване...

— Защо, аз мисля, че за тези неща трябва да се говори. Паметта на хората не бива да се щади за деянията на фашизма.

— Ще се опитам да ви разкажа и тези неща... Най-после свърши тази гимназия. Още веднъж ще подчертая факта, че никога не съм се смятал за герой и никога не съм се разглеждал като герой. Казах ви, че само исках да бъда честен в тези дни, да знам към кои съм, да съм наясно със себе си и да работя колкото може повече. Това е... Завърших гимназия, а дори не вярвах, че ще успея да завърша. Държах само два изпита, по математика и доброволно по история, защото исках шестица, тъй като безкрайно много обичах този предмет. Така или иначе, завърших като един от първенците на гимназията. Дори всички предполагаха, че ще бъда първи, но как можеха на мен именно да дадат първото място. Дадоха го на един легионер. Но това никога, ни тогава, ни сетне, ме е засягало...

— Къде отидохте, след като завършихте гимназия?

— Прибрах се на село и започнах кърската работа, каквато си вършех всяко лято — копане, жътва, вършитба. Работех си

на село и знаех, че наесен трябва да отида войник. Отмина лятото и някъде в началото на есента едно наше момче мина през село и ни предупреди да изчезнем за известно време, защото пак се очакват арести. Не зная точно какво е било, тогава не се разпитваше много-много. Момчето мина при мен и каза: виж какво, изчезни за няколко дена, защото има опасност да приберат всички отново. И аз къде, къде — при дядо Павел. Той много се зарадва, като ме видя. Ела тука, адаш, ела тука, моето момче. Сега знаеш ли какви беленки стават в нашето село, какви хубави моми има. А трябваше да му кажа: дядо, дойдох при тебе, много се радвам, че те виждам, но аз няма да ходя по беленки, няма да спя в стаята, ами ще ме сложиш я на тавана, я в обора... То си имаше свръзки много солидни и ако ме бяха потърсили в село, веднага щяха да ми съобщят. Дядо само рече: знам аз, знам. Поразтревожи се малко, но каза, знам аз, Павле, знам каква е тая работа. Нищо, вика, ще го наредим някак. На мен сърцето ми свито. Викам си, това не е най-скритото място, но и не съвсем явно, та да ме вземат, когато си искат. Разчитах, че ще получа хабер, ако нещо има, и тогава щях да помоля дядо да ме крие в някои свои сигурни хора. А той ме гледа такъв угрижен, може и да съм изглеждал поуплашен, щото почна да се шегува пак за беленки и за моми. Припомни си пак руснаците, няма да ги бият, Павле, аз ти казвам. А на тебе ти е дошло времето за момите, а ти... Отвръщам му: не ме интересуват, дядо, момите. И тогава той ми рече: виж какво, мойто момче, ще ти кажа една приказка, да ме запомниш. Една много вярна приказка, зная, че не те интересуват момите сега, защото казано е: стар мъж може да прави любов, но кахърен, дори и млад да е, не може да прави любов. Какво си оклюмал, всичко това ще отмине и т. н. А той прав, прав, защото колкото пъти след това в живота ми се е случвало да имам големи тревоги, толкова пъти съм се убеждавал в правотата на тези му думи. И ако все тревоги те спохождат, идва един час, когато се питаш: мъж ли съм, жена ли съм... Та тогава чух от него тази истина и често я повтарям в мъжки разговори. Житейска мъдрост, а и тя звучи като утеха: момче, недей се кахъри толкова! ... След няколко дена се върнах на село и започнахме да изпращаме партизани. Изпратихме Таньо Найденов, загина момчето. Великолепно момче, шивач. То си шиеше дрехите за отряда, а ние го гледахме. Уши си дрехите, облече ги, изпратихме го извън село и повече не го видяхме ... Не се върна ... Жельо Стоев, изпроводихме го него заедно с едно момиче. До влака ги придружихме, уж като бъдещи мла-

доженци, нея я представихме като пристануша, за да не събудим подозрение. Тръгнаха за Пловдив. Те, слава богу, се върнаха живи. Желью, милият, умря тази година при автомобилна катастрофа... Има доста жертви от нашето село преди Девети. Направиха им хубав, голям паметник. Бях министър тогава и имах възможност да им помогна. Кметът Иван Славов все искаше по двайсет, по трийсет хиляди. А после паметникът излезе доста повече. И сега стои един видим паметник на благодарност и признателност от страна на живите... Ние сме съвсем полско село, а от него излязоха двайсет и няколко партизани... Определяше се кой ще излезе в Балкана, ние ги изпращахме, па взехме да питаме: ами ние какво ще правим? Казаха ни: отивате войници. Хора трябваха навсякъде. И ний отидохме войници. През есента на четиридесет и трета година отидох войник. Ремсистите от чирпанския край ги пращаха в Кърджалъка, както тогава нарицателно казваха на Кърджали, Ардино и изобщо на тази част от Родопите. През спокойните времена чирпанските момчета обикновено ставаха граничари, защото боравеха с хладно оръжие. Но времената вече не бяха спокойни и те започнаха да ни пращат в най-забутаните и далечни гарнизони.

— Заминаването в казармата беше ли отбелязвано по някакъв начин? Имаше ли новобрански вечери, каквито ги правят днес?

— Боже! Какви ти новобрански вечери! Качиш се на влака, та към ада на България. Взех си дървеното куфарче, сложих в него партенките, от мама направени, сложих си калцуните и ризата... Тръгвахме с най-вехтите дрехи, защото там ги давахме във вещевия склад, и не се знаеше изобщо дали ще ги намерим някога, нито пък в какво състояние ще ги намерим... Кърджали ми се видя невероятно далече. Спомням си, че пристигнахме вечерта на тази забутана гара и тръгнахме пешком за Ардино. Тогава нямаше рейсове. Новобранците приказваха в тъмното, че са намерили някакво момче, което знаело преки пътеки, та да не бъхтим четиридесет километра по шосето. Беше една нощ не много спокойна, но добре поне, че не валеше. Освен куфара си мъкнех и кошница с грозде, бяха ми я дали да я предам на някакъв там ефрейтор ли, фелдфебел ли. И ми казаха, ще я занесеш, защото той може, Павле, там да ти помогне, ти си новобранец. Колко ядове брах с тази кошница! Пълна с грозде, тя тежеше толкова много, че ми излязоха мехури на ръцете. Щото ние нощем вървим, вървим като по очите

си, не познаваме пътеките, то едни баири, спъваме се, залитаме. Шега ли е толкова път!

— И вие през цялото време ли мъкнахте тази кошница?

— Мъкнах я, какво да правя, казали са ми да я отнеса. Не можах да издържа обаче и някъде на десетина километра от Ардино на разсъмване изядохме с момчетата гроздето и я хвърлих от един баир надолу, да отива, където ще. Така и не се обадих на този ефрейтор. Пристигаме в Ардино. А то една дупка. Мисля, че тогава имаше само трийсет и две къщи. Представяте ли си — в една дупка трийсетина къщи. Старите войници веднага ни казаха, че един белогвардеец минал през това село и написал стихотворение: „Трийсет къщи в турски стил, по средата мост изгнил, а накрая минаре — вот тебе Егридере" ... Старото турско име на Ардино е Егридере.

— Казармата не беше ли в Ардино?

— Не, на една съседна височина, зацапана в защитна маскировъчна боя, нашарена. Събрахме се ние там, само небе отгоре, а в ниското ние. Едни голи баири наоколо. Гледаме ги като подплашени, а старите войници ломотят: има да ги атакувате тези баири! Много потискащо, страшно. Тракия е простор, отворена земя, всичко расте, цъфти и връзва, а там едни голи камънаци. Тук-таме в подножието засадено с този дребен и хилав тютюн, нищо друго не расте... Ние се смятахме за бедни, а тия помаци живееха като добитък. Имаше една уж сладкарничка-кафене, където се продаваше кафе и малеби. Малебито е нишестен крем със сироп отгоре. И една много малка книжарничка. Нейният собственик имаше дъщеря и офицерите се караха за нея. Беше хубаво момиче и единственото същество, което можеше да се види добре облечено. По тесните пътечки на баирите срещахме мулета, натоварени с дърва, и жени във фереджета, натоварени също като мулетата. Не мога да ви опиша колко потискащо ми действуваше всичко това. Включиха ме в минохвъргачна рота. Тогава им казваха минохвъргачки, то е по-точното, побългарено, но понеже се уеднаквява терминологията на войските от Варшавския договор, затова се използва миномет... Както и да е. Започнах аз своята служба в минохвъргачната рота. Тежка служба, минохвъргачката се носи на гръб. Тя се състои от две части — поставка и цев. Единият носи поставката, а другият — цевта. Ако се не лъжа, цевта тежеше 16 килограма, а поставката 23 или 28. Почнахме ние учения, катерим се по голите баири, проклинаме майките си, че са ни родили. Няма свиждане, няма отпуски, забравени и отхвърлени от света. Веднъж се катерим по един баир, а на

мене душата ми излиза. Най-сетне дадоха почивка, оставих платформата и лягам върху нея. Войниците запалват цигари, припуши ми се и на мене и казвам: дайте и аз да запаля. Дадоха ми да запаля, всмукнах и ми стана лошо, дотогава не бях пушил. Дадоха платформата друг да я носи, главата ми се върти, залитам. Затова пък оттогава го започнах и не го спрях този тютюн.

— Вие и сега като че ли много пушите, просто цигара от цигара.

— Да, много пуша.

— По колко кутии на ден изпушвате?

— Кутия и половина или две. Глупост е, разбира се, обаче такъв мръсен навик. С ония, които ме упрекват, обикновено се шегувам: нека пороците ме напускат, не аз тях. Навремето измислих един виц и досега Стоян Михайлов като ме види, си го припомня и се смее. Едно време — казвам — пиехме, пушехме, по жени ходехме, а сега ни остана едно мъжко удоволствие — да се бръснем...

— Мислехте ли за стихове, опитвахте ли се да пишете, докато бяхте войник в Ардино?

— Като че ли мислех доста често. Пишех, но с ясното съзнание, че не може нищо да се направи. В онази обстановка нямаше нормални условия да мислиш, камо ли да пишеш. Никакви книги, никакви вестници. Няколко души ремсисти от чирпанската гимназия бяхме там, но в различни роти, никога не ни слагаха в една и съща рота. Виждаме се, тръпнем за хода на войната, мислим, че всеки миг могат да ни потърсят... Командирът на полка се казваше Пожаревски и разрешаваше вестници само когато се съобщаваше за великите немски победи. Друго не можехме да четем... Много интересно преживяване имах с ротния ми командир подпоручик Цанов. Той беше строен, пъргав, много добре сложен човек, с хубави правилни черти. Смятах го за кадрови военен, а се оказа, че е от запасните офицери. Ходеше все с бръсната глава. Сигурно е бил на трийсет, трийсет и няколко години. По едно време се вторачи нещо в мен и казва: Редник Павел Матев, вие от кое село бяхте? Аз: От село Оризово, господин подпоручик! Какво прави Кольо Златанов?" „Съвсем не зная, господин подпоручик..." А Кольо Златанов е комунист. По-възрастен от мене, съселяни сме, великолепен човек. И сега понякога го виждам в София. Пенсионер. „Как така не го познаваш бе? — пита ротният — ние бяхме приятели с него."

— И тогава помислихте, че ви провокира ли?

— Викам си: тоя само е провокатор. Обяснявам му, че този мой съселянин е по-голям от мене и аз бегло го знам. А той: Знам, че е по-голям, той преди две-три години служеше тука. Тогава станахме приятели... Вечер офицерите в Ардино пиеха, нямаше какво друго да правят. Повечето бяха без семейства. И подпоручика също съм го виждал пийнал. Не през деня или по време на занятия, но вечер съм го виждал. И една нощ, тъкмо минала вечерната проверка и вече ще си лягаме, съобщават ми: ротният те вика. Отивам в неговата канцелария: редник еди-кой си се явява по ваша заповед. Гледам го нашия — развеселен. Пийнал, малко поразкопчан, запотен, малко нехайно седнал: ела тука, моето момче, седни тука. Сега с тебе малко да си поприказваме. И на мен ми минава през ума: от Чирпан е пристигнало досието ми и ще започне сега бог знае какво. Той пак: та ти, значи, не познаваш Кольо Златанов? Казвам: познавам го, господин подпоручик, но скоро не съм го виждал, ние с него не сме близки. „Е, не си ли пишеш с него?" „Съвсем не, не го и зная къде е, на село ли, на друго място ли е." „Аз нали ти казах, че ние с него сме добри приятели?" „Тъй вярно, казахте ми." „Не щеш да ми се довериш ти?" „За какво, господин подпоручик?" „Я пий една ракия!..." Сипва той ракията.

Стоях като на тръни. Взех, разбира се, чашата, която ми подаде. Не може да не я вземеш. Не си спомням изпих ли я, не я ли изпих. Сигурно съм я изпил. По едно време той се приближи, седна до мене, имаше в стаята едно войнишко легло, леко ме прегърна и затананика: „В осемнайста година конна армия мина, със Будьони във славен поход..." Ние, ремсистите, вече я пеехме тази песен. Изстинах съвсем. Той пита: Не я ли знаеш тази песен? Отговарям: Съвсем не! Съвсем не!... Но имах предчувствието, че ледът между нас като че ли се поразпука, защото Цанов беше безкрайно внимателен. Мина това... Междувременно вече се разчу, че в една от ротите има един комунист от старите войници, ако някой иска да се посъветва за нещо или има някакви затруднения, може да се обърне към него. Подпоручикът все така си беше ласкав с мене. По време на едно учение му казах: вие ме жалите. Защото гледаше все аз да нося по-лекото, когато тръгнем на походи. Бях и много по-слаб от другите. По средата на декември ме повика и рече: Аз ще те пратя в школата за запасни офицери. Школата, по-точно филиалът ѝ, беше в Търново, искали по един човек от рота. Трябваше да се прати първенецът на ротата. Аз не бях първенец, не бях и най-добрият войник.

— Той е имал предвид и интелекта може би?

— Може и това да е имало значение, но е имал предвид и друго: кого праща в тази школа. Споделих с един мой другар и той ми каза: ще идеш при еди-кого си, в тази и тази рота, да го попиташ какво да правиш. Щото аз питам какво да правя, ами това е фашистка школа. Отидох при този човек, хъката-мъката, нали там, викам, се събират все синове на фашисти. Той рече: да помисля малко, утре ще ти кажа. На другия ден дойде при мен уж случайно: ще се съгласиш, мойто момче. Ама там ще ми бъде трудно, казвам аз. Виж какво, отсече той, всяко движение има нужда от своите военни командири... Така се озовах в ШЗО в Търново.

— Това е вече началото на 1944 година?

— Точно така. В началото на четиридесет и четвърта година. Зачислиха ме в картечна рота, не в минохвъргачна. Което не беше по-леко, защото тези оръжия се носеха пак от войниците. Там главно боравехме с немски тежки картечници „Шварц лозе", което значело „Черната смърт". Немците обичат да си измислят такива наименования. Както казва Хайне, немците умеят да свирят на всички инструменти освен на един — на инструмента на свободата. Вижте как го е казал!

— Но и кога още го е казал, изпреварвайки толкова събития след неговата епоха!

— Да, кога го е казал... и така, озовах се в Школата за запасни офицери. Да не говоря с какво свито сърце пристъпих този праг. Виках си, сега съм загубен вече, тука съм като птица в кафез. Онова солдатско възпитание, което е в обикновената казарма, тука трябва да се умножи сто пъти, за да те направят солдафон, какъвто им трябваш. Но като ми бяха казали тази истина пък, че трябва командири на всяко движение, разбрах, че трябва здравата да залягам за повече знания и умения. Много старателно изучавах оръжието, военните дисциплини, тактическите занятия... Не бях най-подвижното момче, да си призная, не можех да правя упражненията на лоста, затова за мен и още десетина души като мен нямаше отпуска. Да видите как след всяко упражнение тичах допълнително на лоста, слънце да правя, не знам какво си... И се научих, защото, като не те пуснат в градска отпуска, просто се побъркваш в тази казарма. Макар че каква беше тази отпуска! Вървяхме на групи по средата на единствената главна улица в Търново, разхождахме се.

— Все пак извън сградата сте, малко илюзия за свобода?

— Именно. Имаш известно и неясно чувство за свобода. И

така изтекоха първите два месеца, старателният школник Павел Матев беше обявен за първенец на ротата. Докато една вечер ме повика ротният командир. И аз разбрах — каквото ще става, вече ще става. Защото те независимо от препоръките, дадени в казармата, правят много подробни проучвания кой откъде е, с какви хора се е събирал, какви са родителите му и т. н. Просто усетих, че от Чирпан е дошло моето досие... И тогава вече започна черната серия на моите дни. Промени се незабавно отношението към мене. От полицията бяха съобщили всичко. Достатъчно беше те да знаят, че два пъти си арестуван като ремсист. И започнаха: познаваш ли тези и тези? Не ги познавам. Или пък казвам, познавам ги за онези, които вече са в Балкана. Отде го познаваш? Съученик в гимназията. Къде е сега? Не зная... Не получавах вече никакви писма. Нито едно писмо от нашите. Пишех и в Чирпан на това момиче, в което се бях влюбил, но и то не ми отговаряше. То въобще никога не ме е обичало. Това беше горчивата истина... Понеже веднъж ме попитахте защо имам такова ниско самочувствие в това отношение. Може би и това даде някакво отражение. Тя не ме харесваше, пък аз умирах за нея.

— Може би първото увлечение слага отпечатък завинаги...

— Така е... Два ли, три ли месеца минаха, започнаха да произвеждат колегите, една нашивка, после две нашивки. След определен курс слагат една нашивка, подир следващия — две. Като излизаш от школата, ставаш фелдфебел-школник с една голяма нашивка, след нея кандидат-офицер, само с пагони, без звезда. Подпоручикът вече е с една звезда. Стигнал бях до кандидат-подофицер, когато разбраха кой съм.

— Вие за този период доста неохотно се съгласихте да разкажете нещо. И доколкото разбирам, останалото време в Търново е било един кошмар за вас?

— Черната серия на живота ми. В буквалния смисъл. Беше повече от кошмар. Всяка вечер, когато всички сме си легнали, таман заспя, и ме викнат. Обикновено към десет, десет и половина часа. Викат ме в една гола стая и започват отново и отново да разпитват. Сто пъти едни и същи въпроси. Познаваш ли ги? — Не ги познавам! „А този?“ „Познавам го.“ „Къде е сега?“ „Не зная...“ И тогава започнаха да ме бият. Най-тежкият бой беше с един дървен трикрак стол. Месеци наред. Всяка вечер. Не ми се живееше, трябва да си призная, че не ми се живееше... Една привечер едно момче от Босилеград ми рече: Ела да слезем до брега на Янтра... Слизаме до брега на Янтра. Беше лунна нощ. Седем-осем души бяхме. Седим си на

пясъка и по някое време дойде един офицер. И тихо започна да ни говори: „Другари, ние сме само една шепа тука, но нека помним кои сме. Може би ние сме в най-тежкото положение, обсадени сме, но трябва да се борим.“ Този офицер беше Петър Ангелов — Пиер. На него е посветено стихотворението „Другарю капитан“. Така стана моето запознанство и единствената ми среща с Петър Ангелов — Пиер. Дори не мога да кажа, че го видях добре, защото беше почти нощ. Светъл мрак, но и в светлия мрак не всичко можеш да видиш на брега на Янтра . . .

— В стихотворението явно има много от тези събития, за които сега разказвате?

— Да, там има маса действителни неща . . . Винаги с един вътрешен трепет си спомням за него. Петър Ангелов бил оставен като изключително способен офицер в ШЗО — София. Като кадрови военен в школата. Когато го залавят, е бил вече изтъкнат нелегален деец на партията. Залавят ги с Юлия Огнянова. Той обичал Юлия. После научих някои подробности, които ми разказаха Дора Белчева и Сибила Радева. Те много я обичат Юлия. Но какво нещо е животът . . . Когато дъщеря ми Уля отиде млад режисьор в пловдивския театър, Юлия Огнянова беше там и с толкова грижи и обич се отнесе към нея. Тогава имах възможност по-често да я виждам. Тя е била, по всичко личи, много хубава девойка и Петър се влюбил в нея. Тя също, изглежда, не е била равнодушна. Петър Ангелов се държал безумно храбро в полицията. По време на процеса му довели и Юлия. С какъв поглед го е погледнала тя, не знам, но той се прибрал в затвора безкрайно щастлив и казал: „Мене Юлка ме обича!“ Сигурно очите ѝ е видял. Осъждат го на смърт. Но вижте, той не мисли за смъртта, а за любовта. Много силен човек . . . Не мога да остана спокоен, когато говоря за него. Извън моите възможности е . . . В килията си той, осъденият на смърт, играл от щастие. Невероятно! Като епизод от Великата френска революция. Това е този Петър Ангелов, който сам командува разстрела си. За да го обидят, фашистите поставят момчетата от неговия взвод да го разстрелят. Но те не желаят и не могат да го улучат. Тогава някакъв генерал разярено почва да ги ругае: така ли са ви учили, мухльовци! И за да ги спаси от псувните, Петър сам командува разстрела си . . . Можете да си представите какво е преживяла Юлия Огнянова. Включително и горене с главни, но е издържала. А и след Девети септември пак я почнаха . . . Тя дори дълго време беше без работа. По едно време дойде при мене Сибила Радева

да ме помоли за нея: италианските комунисти я канеха да постави пиеса в един техен самодеен театър: „Павле, командировай я!“ И аз я командировах. Че тя ако не заслужава, кой друг! . . . А тогава на брега на Янтра Пиер продължи: ето, вижте се добре, вие ставате ремсовата група в школата. И тогава аз рекох: вижте какво, другари, аз говоря насън много, непрекъснато. Бълнувам ли, какво ли, но не спя нормално. Затова и писах после за своя неспокоен сън. Аз дори им разказах как ме бият, как ме викат всяка вечер и ми задават едни и същи въпроси. Казах им: страх ме е, че насън мога да издам нещо. И момъкът от Босилеград три нощи не спа, за да слуша, да ме наблюдава и да ми задава въпроси насън, да провери отговарям ли на питанията. Но се оказа, че каквото крия през деня, крия го и през нощта, слава богу . . .

Много скоро след това Пиер е бил арестуван. Дълго време го очаквахме. Смятахме, че от време на време ще идва, както ни беше обещал, за да ни дава информация и задачи. Покъсно разбрахме, че е разстрелян . . .

— И как завърши престоят ви в Търново? Продължиха ли вечерните разпити, или ви оставиха на мира?

— Побоите продължаваха. Бях в пълна изолация. Без вест. След революцията научих, че мама по това време, тревожна от дългото мълчание, взела да ходи по знахари. Разправяше ми, че отишла в Тюркмен, това е едно село близо до Гранит. Там живееше една от моите лели. Мама уж на гости на леля ми, но отива при гледачката. Тя ѝ казала: момчето ти е живо, само че е затворено . . . Кой знае какво е това! Тя, като е гледала майка ми толкова отчаяна, сигурно е решила да я успокои. И тогава единственото писмо, което получих и което ми дадоха, беше от попа в нашето село. Тати и отец Николай бяха приятели. И един ден, като си пиели ракията, тати не издържал и изплакал болката си на отчето: така и така, три месеца няма писмо от Павел, живо ли е, здраво ли е това дете. Поп Николай сяда и ми написва едно писмо, отдолу се подписва „Свещеник Николай, Оризово — Чирпанско“. Това писмо ми го дадоха. Беше написано много внимателно: „Драги Павле, ние бяхме с баща ти онзи ден да си пием ракията и той ми се оплака, че ти от много време не му пишеш.“ И ми дава съвет накрая: Християните трябва да уважават близките си, а ние с тебе сме християни. Не смее да пише нищо, то се знае, за това, което с баща ми са говорили, за съмненията и опасенията. Единственото писмо, което получих и на което отговорих . . . Този поп Николай ме обичаше. И странно, не зная по какви

пътища научаваше в последните години кога съм си отишъл на село. И след един час беше при мене, ще дойде от Чирпан да ме види. Той беше доста по-млад от тати, почина преди две години.

— Писмото на свещеник Николай промени ли отношението към вас, облекчи ли с нещо съдбата ви?

— Ще ви кажа. По едно време ни изведоха на лагер в едно близко село Момин сбор. И сега като мина по тези места, сърцето ми се свива. Лоши спомени имам от тях и, да ви кажа, трудно ги превъзмогвам. В лагера живеем в палатки и аз усещам, че и там нощем ме дебнат непрекъснато. В палатката сме четирима и аз с ужас дочувам, че останалите трима се будят един друг, за да будуват и да ме наблюдават. По едно време единият от тях, мислейки, че не го чувам, изпсува: ние заради него ли няма да спим бе! Страхуваха се, че ще избягам. А нямахме никаква връзка. Ако имах връзка, ако съществуваше и най-малката възможност, щях ли да търпя този тормоз. Един момък избяга, каза ми, че ще бяга, и аз се съгласих веднага. Уговорихме се за към десет часа, преди още да сме заспали, но той изчезна, без да ми се обади. Вероятно така са се стекли нещата, че е трябвало да бяга и не е могъл да изпълни обещанието си. Важното е, че аз останах в този ад. Веднага се вдигна тревога, че е изчезнал школник. Търсиха го, но не успяха да го открият . . .

— А това замислено бягство е било голяма надежда за избавление.

— Единствена надежда! Но той замина. И тогава трябва да призная, че всичките ми душевни сили бяха изчерпани . . . Аз за този период от живота си не съм говорил подробно никога досега. Всички ме гледаха вече с лошо око. А бях отличен стрелец. И то с тежка картечница. Казах ви веднъж, че тогава виждах като сокол. На една бойна стрелба дойде началникът на школата. А на мене не ми дават в ръцете оръжие, аз носех лентите. Нося лентите, а стрелбата е на 1200 метра и стрелят те, но нищо не се получава, много неточна стрелба. Тази картечница, за която нося лентите, не може да улучи нищо. Тогава командирът на ротата, беше един много амбициозен фашист, като мина край нас извика: седни ти бе, седни да те видя и тебе! Седнах зад картечницата и само на мишени стана баирът. И тогава генералът, който беше началник на училището, изрева: „Отлично, юнак!“ Аз какво да правя, отговарям му и виждам как ротният се навежда към него и започва нещо да му обяснява. Генералът потъмня. И нищо. Иначе в такива слу-

чаи той произвеждаше в чин на място. Но къде ти, мене ли точно... Тогава реших, че мъките нямат край, и реших да се самоубия. Но не зная това да го включваме ли...

— Но защо, ако е съществувало като факт, който обяснява тогавашното ви състояние?

— Ще го кажа, пък после... При една стрелба аз откраднах един боен патрон и го крих доста време.

— Решили сте, че ще дойде момент, когато ще ви потрябва?

— Ще се застрелям. Наистина дойде този момент, не ми издържа духът и аз реших, че няма смисъл повече. Взех карабината, влязох в една царевица. Карабината е по-къса от пушката и бях пробвал като как става, мога ли да захапя и едновременно да натисна спусъка. Можеше. Напълних карабината. Какво ми е било в главата, не знам. Налапах цевта, натиснах спусъка. Не гръмна. Не гръмна! Не можех да повярвам! Вероятно се е овлажнил патронът, защото го бях крил дълго време на различни места. И като не гръмна тая пущина, хвърлих я и си рекох: Ще живея!... Разправям ви един от най-трагичните си мигове...

— Пълно оръжие не е поискало да гръмне, а казват, че понякога и празно гърми. Навярно съдбата е решила да живеете и да станете поет...

— Кой знае. Вероятно е така. Има понякога необясними неща... По едно време започнахме да забелязваме как хвърчат и бягат по шосето онези фашистки камиони. Един ден бяхме на учение, озовахме се близо до шосето, видяхме как един камион спука гума и раздърпани италианци започнаха да се вайкат от страх: „Мама миа! Мама миа!“ Те мислеха, че руснаците са вече по петите им. Тогава разбрахме, че каквото е речено, вече става. Тогава си помислих: сега вече ще ме убият. Само аз не бях офицерски кандидат, всички други ги произведоха. Един ден ни събраха в лагера: веднага се прибираме в Търново. Като чух за Търново, и си рекох: и моят край дойде.

— И тогава вече ви домиля животът?

— Домиля ми, защото вече виждах техния край. Толкова сме чакали тази свобода, мечтали сме за нея, толкова мъки и точно сега да ме очистят — никак не ми се искаше. Но се размина... Затвориха ни в казармата, дойде Девети септември и се получи разпореждане всеки да замине по предназначение. Мене пак ме върнаха в Ардино. На 15 септември в Ардино ме извика командирът на полка и ми подава телеграма, с която от Военното министерство ме произвеждат офицерски кандидат. И ме направиха веднага командир на рота.

— А подпоручикът, който ви изпрати в Търново? Какво стана с него, заварихте ли го в Ардино?

— Не беше вече там.

— Как след това ви откри и започна да ви пише писма?

— Като станах министър. Започна да ми пише: какво правиш, видя ли какво стана и т. н. Сладки писма бяха в началото. Директор на завод май беше. След това започна да ме занимава със своите проблеми. Но то е човешко . . .

ВЪПРОСИТЕ НА ПРОФ. ШИШМАНОВ И ПСИХОГРАМА НА ЕДИН ДЕН

— Можете ли да отговорите на въпросите на проф. Шишманов, които той задава на Иван Вазов. По общо мнение отговорите на тези въпроси дават интересна информация за психиката и характера на твореца и обикновено се включват в анкетите. Те се задават в същата последователност, в която ги е задавал и проф. Шишманов:

— Коя краска предпочитате?

— Бялата.

— А коя е любимата ви миризма?

— На люляка.

— Кое цвете според вас е най-красиво?

— Розата.

— А кое животно ви е най-симпатично?

— Конят.

— Коя краска на очи и коси предпочитате?

— Тъмните. Кестенява коса и тъмни очи.

— А коя е според вас най-ценната добродетел?

— Честността.

— Кой порок мразите най-много?

— Подмазвачеството.

— Кое е вашето любимо занятие?

— Да чета.

— Кое развлечение ви е най-приятно?

— Футболът.

— Кой според вас е идеалът за земното щастие?

— Добротата.

— Коя съдба ви се вижда най-вече за оплакване?

— На сираците.

— Може ли да ви попита човек на колко години сте?

— Ами влязох в шейсетте.

(— Може би смисълът на въпроса е как се чувствувате, когато ви попитат?

— Още не ме дразни.)

— Кое кръстно име бихте си взели, ако бихте си го избирали сам?

— Павел.

— А кой е бил най-хубавият момент от живота ви?

— Утрото на Девети септември.

— А кой е бил най-печалният, най-тежкият момент в живота ви?

— Когато умря мама.

— Коя е вашата най-голяма надежда?

— Да напиша стихотворение, което няма да се забрави.

— Вярвате ли в приятелството?

— Вярвам. Но не в многобройното. Животът ме е убедил, че не можеш да имаш много приятели. Откровените приятели са само няколко.

— Кой е за вас най-приятният момент през деня?

— Залезът. Времето на залеза.

— Коя историческа личност ви е най-симпатична?

— Левски.

— А коя личност от роман или театър?

— Рада от „Под игото“ на Вазов.

— А в коя страна бихте предпочели да живеете?

— В България.

— Кой писател предпочитате?

— Яворов, Лермонтов, Пушкин.

— Кой живописец?

— Дечко Узунов.

— А кой компонист?

— Бетховен.

— А каква девиза бихте си избрали, ако би трябвало да имате такава?

— Май че съм отговарял в една анкета на този въпрос.

— Няма значение. Дори да е различен отговор, това също е информация за начина ви на мислене през различните периоди от вашия живот.

— „Не признавам друго превъзходство освен добротата към хората.“

— А кое е според вас шедьовърът на природата?

— Жената.

— От кое място сте запазили най-приятен спомен?

— От родното ми село Оризово и от река Марица, или точно от брега на Марица.

— А кое ястие обичате най-много?

— Сарми със зеле. Но в никакъв случай с лозов лист.

— А предпочитате ли твърдо или меко легло?

— Меко.

— Кой чужд народ ви е най-симпатичен?

— Руският. И френският.

— Напишете една от вашите мисли или цитат, смисълът на който одобрявате.

—„Я вижу, что любить, как я, порок,
и вижу, я слабей любить не мог.“ — Лермонтов

— Виждам, че сте разсеян и нямате особено настроение за разговори. Искате ли да направим една психограма на днешния ви ден? Как се събудихте днес, с какво настроение?

— Това не е най-хубавият ми ден. Събудих се в шест и половина сутринта.

— Както винаги ли?

— Не, по-рано, защото безпогрешно се събуждам към осем без десет.

— Пишете ли в леглото сутрин, или пък да четете?

— Не, като се събудя, и веднага ставам. Не мога да работя в леглото. В осем без десет. Но тая заран заради болките се събудих по-рано. Не спах спокойно и съм някак неразположен.

— Има ли и нещо друго, което да ви тревожи? Може би не е само физическата неразположеност?

— Е, сигурно. Дълго време вече не съм писал. Когато това продължи повече от четири месеца, настъпва обикновено при мене едно много възбудено нервно състояние, което ме уморява малко психически. Затова ви думам, че днес не съм в най-добро разположение на духа... Дори ме спохождат тъжни мисли...

— След онзи далечен ден на 1944 година имали ли сте толкова тежки моменти, когато животът ви се е струвал непоносима тежест?

— Спохождали са ме такива моменти, спохождали са ме. Безкрайно съм чувствителен, а и нервната ми система вече се умори...

— А тези състояния свързани ли са с творчеството, със самия творчески процес при вас?

— Разбира се, но когато пиша, подобни мисли не ме измъчват.

— И какво ви се случи днес?

— Нищо особено. Събудих се по-рано, станах, пих едно кафе, изпуших две цигари, прочетох вестника. Обикновено най-напред чета „Работническо дело".

— Имате ли вече навика да виждате сутрин вашия внук Павел? Или не ви пускат толкова рано при него?

— Имам вече този навик. Как разбрахте? Отида да го видя, а той спи като самолет, с разперени ръце. То си навакса вече двата месеца, които не му стигаха, защото се роди седмаче и по-малко от две кила, пък сега е повече от пет. Стана на три месеца, заглежда се вече. Занимаваме се с него, той сега ни е цялата грижа.

— Какво направихте, когато излязохте от вас?

— Излязох, дойдох в Славянския комитет на заседание. Прибрах се в два часа. У дома ме чакаха познати хора, говорих с тях около един час.

— Някаква услуга ли искаха от вас?

— Услуга.

— Това потиска ли ви, когато ви търсят за такива неща?

— Понякога да, защото тази услуга не е по моите възможности, а обикновено засяга други хора, на които трябва да се обаждам, да ги безпокоя. Често и много рязко възставам срещу това. И е единственият повод, когато се карам на своя брат — да не ми праща хора.

— Но той навярно смята, че за вас всичко е възможно?

— Той смята, че всичко е възможно и, изглежда, не съм го разочаровал, защото съм гледал да помогна на хората, които идват при мен. Макар че като видя брата, аз започвам да му се карам: никого няма да пращаш по такива работи, аз не винаги имам възможност да помогна ... Все едно, той пак си ги праща, като че ли нищо не е било.

— А обижда ли ви и разстройва ли ви, когато ви търсят само за услуги? Имате ли такива хора около себе си?

— Има и такива хора. Неприятно ми е и у мен неминуемо се промъква съмнение в приятелството им.

— Макар да е казано, че добрият приятел никога не иска услуга.

— Имам и такива приятели, но са съвсем малко. Никога не

е искал нищо от мен Иван Станчев-Черния. Но той е съвсем друго.

— Какви са мислите ви днес?

— Много разпръснати, много разпилени. И най-много ме тормози мисълта, че не съм писал толкова дълго.

— Но мисълта в такива случаи като че ли е по-бърза, порязка и безкомпромисна. Има ли подобно нещо и във вашето напрегнато състояние.

— Има, има. Рязка, но не най-жизнерадостна ... Да се надяваме, че ще се върне тази жизнерадост. Защото съм ви казвал, че се боя от първите десетина дена на писането, те са страшни наистина, защото са безплодни.

— С какво ще остане в съзнанието ви 31 май 1982 година?

— Навярно няма да остане въпреки болката и тревогата ...

ТРЕВОЖНИТЕ ДНИ В ХАСКОВО. СТУДЕНТСКИ ГОДИНИ

— Обещахте да разкажете за дните в Хасково, един период малко известен във вашата биография.

— В Ардино след ШЗО стоях около два месеца. Направиха ме командир на минохвъргачна рота. Но ме извикаха в гвардията в Хасково. В Хасково тогава имаше гвардейска дружина. Тя се състоеше от доброволци, които подаваха непрекъснато молби и искаха да идат на фронта. Бяха наши момчета, запалени, смели, жадуващи за подвиг, устремени към бойните полета. Но тази дружина така и не отиде на фронта. Начело й стояха истински герои, бивши партизани, политзатворници и такива млади командири, какъвто бях аз.

— Но защо ви викнаха в Хасково именно?

— Заради обучението точно на тези момчета доброволци. Те трябваше да получат военна подготовка. Другите идваха от Балкана, от затворите, от емиграция. Към тези командири именно прикрепиха момчета ремсисти, които имаха някаква военна подготовка. Това беше много интересен период в моя живот ...

— За който обаче не обичате да говорите и да си спомняте дори?

— Не, не съм говорил досега за него ... Като казвам интересен, то не значи лек. Бяха изключително трудни дни. Там

имам преживявания, които няма да забравя, доде съм жив... В тази казарма живееше великолепен народ. Ние гледахме партизаните и политзатворниците с младежки отворени очи: малко ли е, герои от съпротивата! Спомням си как ме учеха да яздя, а аз така и не се научих.

— А казахте, че за вас конят е най-красивото животно, но навярно само да го гледате?

— Да го гледам и да му се радвам. Помолих ги веднъж да ми дадат някой по-кротък кон, защото ставаше въпрос за езда в истинския смисъл на думата, а не само да се качиш и да се поразходиш. Ездата е умение, което трудно се постига. А те ми дали най-буйния кон, дето, като хукне, не може да се спре. Представяте ли си какво съм изживял тогава? В Хасково има една курортна местност Кенана, гориста, чиста и прохладна. Целият град излизаше там в празнични дни. Нещо като увеселителен парк на града, сега там е пълно с вили. Излязохме ние с конете в тази местност и те викат: хайде малко по-бързо да подкараме. Че като хукна моят кон! Оказа се, че те ми дали жребец, който изобщо не търпи да е по средата, а иска непременно да е пръв. Едва не се претрепах. И съвестно ти е, че измъчваш коня, защото не знаеш как да седиш на гърба му. Ездата е сложен спорт...

В Хасково точно по това време се разкри фашистка конспирация, начело на която стоеше едно красиво момиче. Впрочем може би трябва да започна по-отрано. Започна процесът на народния съд в Хасково. В този град имаше седем палачи, ако се не лъжа, но с изключително тежки престъпления. Другаде навярно убийците са били повече, но тези от Хасково бяха ненадминати сатрапи. Първо, началникът им Трайко Пандов е агент-провокатор, бил е секретар на окръжен комитет и знае как се строи ремса. И той като ме хване например мене, обикновения редник, той знае, че аз мога да издам най-много трима-четирима. Не мога да издам повече, защото толкова познавам. И Пандов казва: този го оставете, той повече не може да каже, дръжте сега отговорника на групата, който знае други трима-четирима ръководители на групи. И там, където имаше по-заплетени случаи, викаха този Трайко Пандов, за да ги разкрива. Навремето си водех записки, но после ги унищожих. Де да знам защо го направих. Затова сега ще ви разкажа каквото си спомням. Пандов имаше десетки убийства. Не щеш ли, по едно време на мен ми повериха охраната на тези престъпници. Моят взвод трябваше да ги взема от затвора, да ги откарва в читалището, където заседаваше народният съд, да ги

връща обратно и т. н. Както разбирате, пренеприятна работа. Така че, без да го искам и желая, имах досег с големите главорези на окръга. А Пандов не беше загубен човек. Той два дни говори, когато му дадоха последната дума. Преди Девети комунистите не ги изслушваха дори, но на този му дадоха време да говори колкото ще. Два дни говори той тогава и завърши речта си с думите: нека всяка българка, когато роди син, да се наведе над люлката му и да го зарече: „Умри, но фашист не ставай!“... И всичко това го изричаше с надеждата да остане жив. Тогава разбрах какво морално превъзходство имаме ние над тях и в това отношение... Когато ги водехме за изпълнение на присъдите, той гледаше да се доближи до мен и ми повтаряше: „Кажи на Чапаев, че ако ме оставят жив, един милион фашисти ще убия!“... Чапаев беше командирът на гвардейската дружина. И този Пандов щеше да убива навярно фашистите, защото беше станал професионален убиец. Дни наред продължи процесът в читалището. Съдът стои горе, долу на първия ред са подсъдимите, зад тях охраната, а зад нея гражданите. Хората викат: „Смърт! Смърт!“ Там разбрах от този Трайко Пандов как е убита нашата съученичка Гита и нейното братче Георги... Аз затова не обичам да говоря за това време. То страшна работа! Мъчителни спомени са това...

— Мъчителни, но нали хората трябва да ги знаят и да не ги забравят?

— Ужас... Водехме палачите по местата, където те са заравяли жертвите. На едно място — краката, на друго — тялото, на трето — главата. Страшна работа! Не ми се говори просто... Осъдиха на смърт тези седем души. Шест от тях бяха убийци. Седмият, казваше се Овчаров, е бил комендант на града, но фактически е бил фашисткият мозък на властта в града. Него също го осъдиха на смърт. Свърши съдът. И тогава за пръв път видях аз какво значи народната болка и народният гняв. Едва сдържахме народа сам да не се разправи с тях. Не знаете какво ми е сега, когато ви ги разправям всички тези неща... Ако можете само за миг да си представите какво е било състоянието ми в онези часове! За първи път участвувах в такова чудо... Отиваме в затвора към единадесет часа вечерта. Събираме се всички в една стая, канцелария май беше. На стената виси часовник с махало, което удря. И някъде към единадесет и десет Чапаев казва: Хайде да тръгваме! Те знаят къде. Тогава Пандов се обади и каза: Нека да удари дванайсет!.. Чапаев каза: Ми добре, да удари дванайсет, щом искате! Но трябваше да чакаме до дванайсет часа. Аз затова ви казах, че

много е мъчително за мен да си припомням тези минути...

— Разбирам болката ви, но съм сигурна, че трябва да се казват тези неща. За да не се повтарят никога вече. Преди известно време четох „Така нареченият личен живот“ на Константин Симонов и там има една изключително вярна и голяма мисъл, която напълно се потвърждава сега от вашето състояние. Това, как тежко ние преживяваме, когато трябва да съдим и убиваме фашистите, макар да знаем и виждаме какви неизброими нещастия и зверства извършват, това, че ние не можем да отнемем техния живот така, с лека ръка, това, казва Симонов, морално ни издига далеч над тях.

— И той е много прав, ще ви кажа. Много е прав... И тази мисъл многократно се потвърждава от поети и белетристи. Сега си спомням едно стихотворение на Елюар, което ме впечатли, когато го прочетох. Ще ви го кажа. То е без препинателни знаци, както той си пише:

Няма нищо по-безценно от желанието
да бъде отмъстено за невинния
Няма никога по-бляскаво небе
когато в утринта предателите гинат
А на земята няма никакво спасение
докато палачите се опрощават

Но да се върна на онези дни. След дванайсет часа тръгваме. Моите войници са тези, които ги охраняват. И хасковските бойци от съпротивата също тръгват с нас. По едно време, гледам, Трайко Пандов се приближава към мен и шепне: Виж какво бе, момче, кажи на Чапаев, да се мушна ей тука, зад този храст, тъмно е. Вярвайте ми бе!... Викам му: Трайко, не разбра ли, че няма отмяна на тази присъда!... Вие ще загубите! — прошепва той. Вървим. А то една нощ — с облаци и луна. Ту се покаже луната, ту се скрие. В моето младо съзнание тази нощ се е запечатала като едно от най-тежките ми преживявания... Завеждаме ги там, чува се команда. Не бях този, който се разпорежда с нещата. Но сърцето ми свито, свито. Трайко Пандов извика: „Да живее нова България!“ Не го напуска, значи, надеждата, че ще оживее. Друг рече: „Недейте делете децата ни!“ Това беше Овчаров, интелектуалният фашист, който имаше две деца. Трети: „Вижте ни как сме подредени, та утре, ако искат нашите да ни вземат, да знаят кой къде е...“ А дата — 2 май 1945 година. Същата вечер падна Берлин... Един от партизаните май забеляза, че аз бях много

Павел Матев със своя приятел и съученик в Чирпан — Иван Станчев през 1939 г.

**Павел Матев след ШЗО в Търново
Сред младши офицери — Ардино, 1944 г.**

Пред родната къща в Оризово. Павел Матев с майка си Злата Матева и брат си Димитър Матев

За първи път в чужбина. С Георги Караславов в Чехословакия — партизанска землянка (1950)

В музея на А. С. Пушкин — Ленинград 1953 г. Отдясно наляво Хр. Радевски, Ас. Босев, А. Гуляшки, Павел Матев, П. Данчев, П. Незнакомов и А. Каралийчев

В Украйна. Отдясно наляво Н. Марангозов, съпругата на поета Лиза Матева, Павел Матев, дъщеря му Уля Матева, Дмитро Билоус и Петър Стъпов

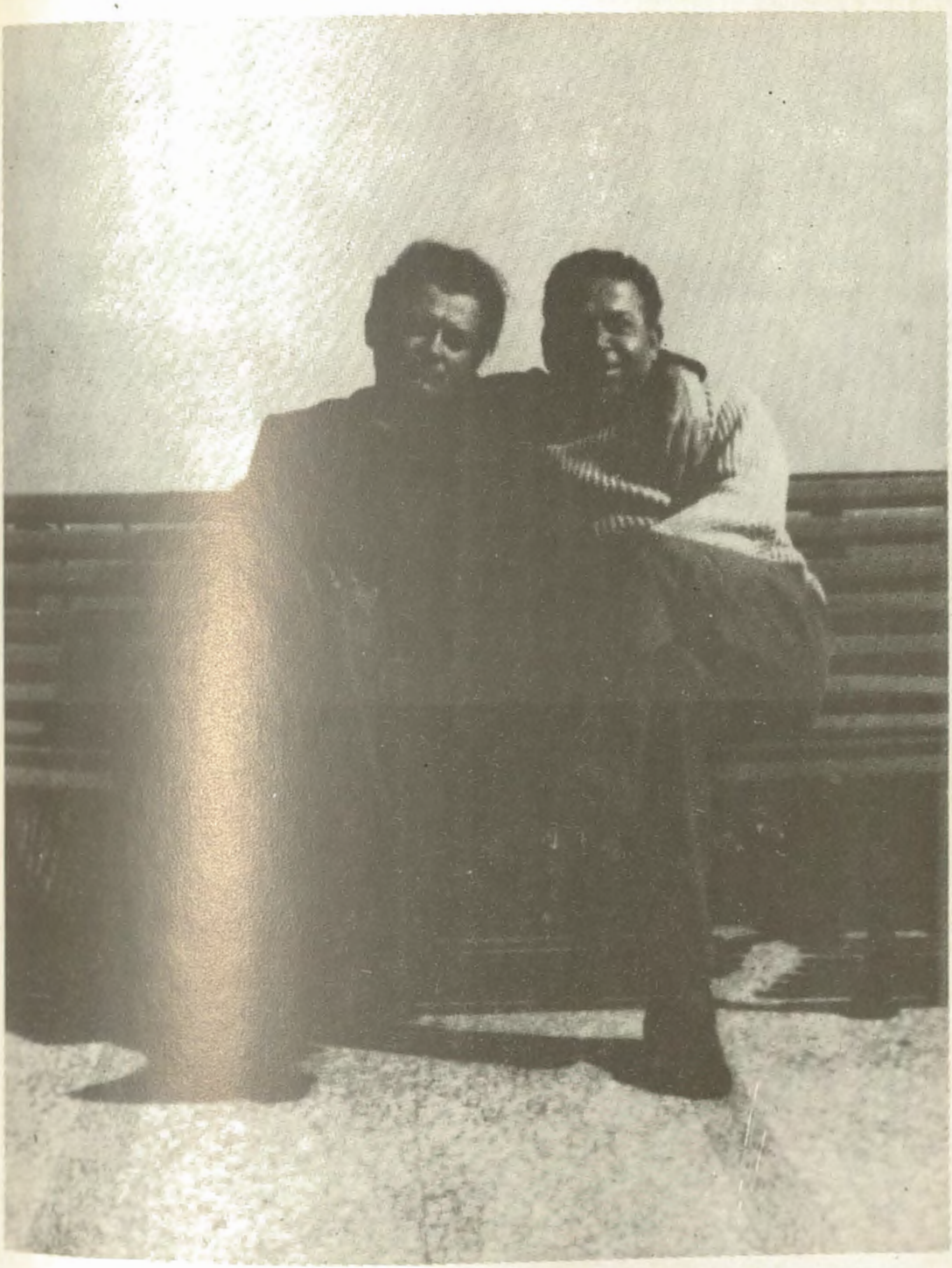
Павел Матев с дъщеря си Уляна Матева в Гърция, 1977 г.

В Културния център на Чехословакия в София. Отляво надясно Мирослав Валек — виден словашки поет, Павел Матев и Ефрем Каранфилов

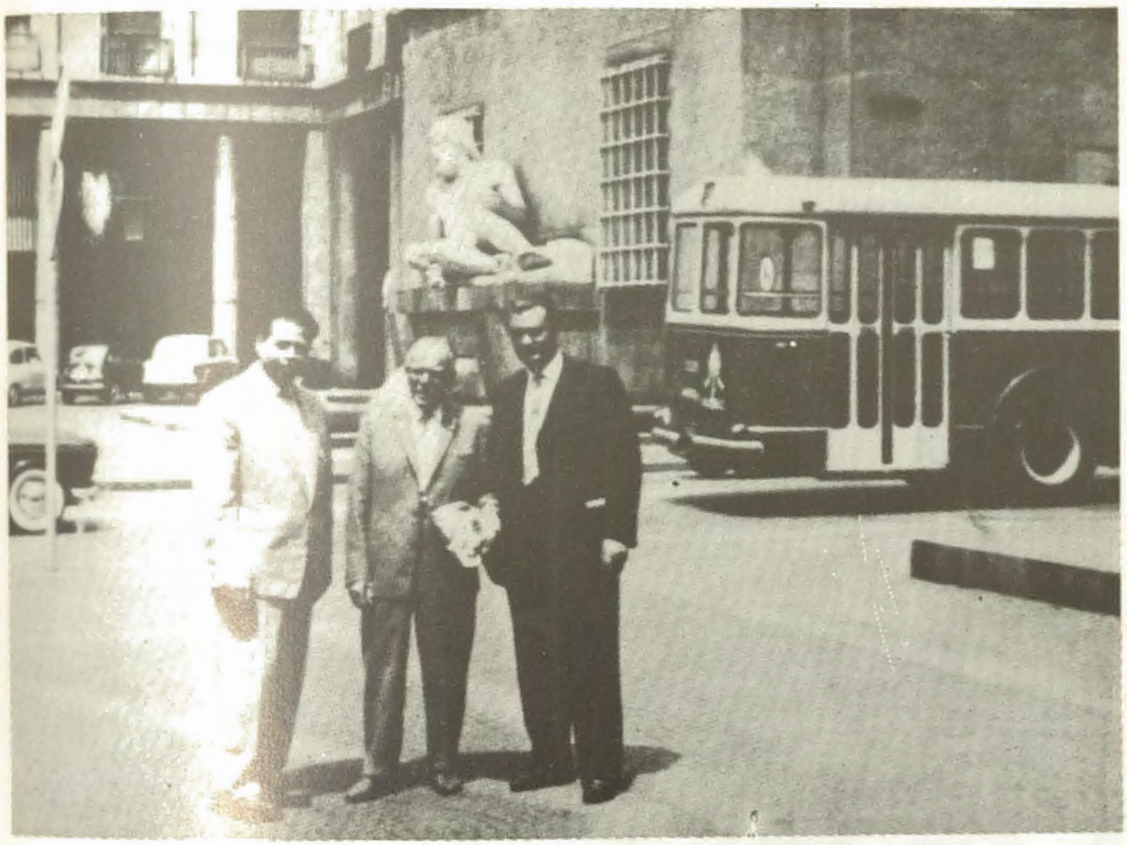
Павел Матев пред гроба на Джек Лондон в Лунната долина — Калифорния, 1978 г.

Поезията е приятелство и красота. Павел Матев със съветския поет Владимир Соколов във Варна.

Поезията е също музикална стихия. Отдясно наляво Панчо Владигеров, Арам Хачатурян, Павел Матев и Марин Големинов.

В Торино — Италия. Павел Матев (отляво надясно), Константин Паустовски, Едуардас Межелайтис

**Поетът Павел Матев с Рита Буми-Папа,
Никос Папас и Надя Кехлибарева.**

Конгресът на съветските писатели — Москва, 1975 г.
Отляво надясно Расул Гамзатов, Павел Матев и Николай Тихонов.

Павел Матев и Стоян Караджов
сред българи, живеещи във Виена

Павел Матев с големия гръцки поет Янис Рицос

В добро настроение и щастлива усмивка —
Павел Матев с тригодишния си внук Павел (1985)

„Да, аз затова съм отделял мило за драго, за да станеш един обикновен даскал. Стани един адвокат, адвокатите пари печелят.“ „Но те лъжат, тате!“ „Бе, кой се интересува, че лъжат. Лъжат, но пари вземат...“

— Той цял живот е нямал пари и е искал поне да ви обезпечи с някаква по-доходна професия.

— Цял живот е нямал. Нали ви разказвах как му купувах цигари с яйца. Но както и да е, това бяха приказки, той никога не ме е спрял реша ли си нещо.

— Но колкото и добре да сте изпълнявали задълженията си като военен, то се чувствува по самата дума, още като произнасяте „казарма“, че душевната ви нагласа, човешката ви същност изобщо не е за такъв живот.

— Абсолютно несъвпадение с нагласата ми. Правилно сте доловили. Друга е моята нагласа. Не се примирявах с мисълта за казармата. Затова след гимназията, за да се отърва от редовната войнишка служба, аз кандидатствувах в телеграфо-пощенското училище. Не ме приеха. Казаха ми, че сега излязъл някакъв сборник[12] и в него пишело как не са приели ремсиста Павел Матев. Помня репликата на един: Ти като Яворов ли искаше да станеш пощенец?... Нищо подобно. Изобщо не бях помислял за това. Но в това училище се отбиваше войнишкият дълг и се вземаше една все пак добра професия. Спомням си, че аз тогава дойдох за пръв път в София. Отседнахме с един мой приятел в хотел „Белвю“. Този хотел се намираше на „Мария Луиза“ до „Лъвов мост“, като отивате към гарата, отляво. Мисля, че още съществува. Тъкмо дойдохме за изпитите, и бойните комунистически групи убиха директора на полицията Пантев. Погребението минаваше по „Мария Луиза“, а ние от прозорците гледахме процесията. Беше ни забавно, не бяхме виждали такава процесия голяма, близките след ковчега, генералитета, войската, полицията. Бях момченце на осемнайсет години, любопитен бях. Но и не беше най-приятната гледка, защото виждаш организирания фашизъм. Другото момче, с което бях дошъл, го приеха и сега е един от висшите чиновници в Министерството на съобщенията... Не ме приеха заради характеристиката, а формалният отказ беше: по медицински причини. Най-лесната форма за отказ... Още нещо ще ви кажа. Бях още в казармата, когато в моето село ме приеха за член на партията. Селските комунисти решили, поискаха ми молба, намерили се гаранти между старите комунисти. Единият дори е бивш партизанин. Така че след една година вече ще имам четиридесет години партиен стаж.

— А баща ви беше ли много разочарован от избора на професия?

— Не ми е казвал нищо по този въпрос. Едва ли. След това той подочу, че пописвам, защото от време на време в някой вестник се появяваше по нещо. Това, изглежда, малко го ласкаеше и може би се е успокоявал. Беше малко недоволен, че се пиша Павел Матев, а не Павел Христов. Не той, а мама един ден ми го каза: Ти защо не подписваш името на баща си? Казвам: Мамо, така е прието, само две имена да се пишат. А в нашия край обикновено пишат името на бащата. Другото е фамилия. А нашата фамилия е Сарайдарови. Или по-точно, това е прякорът. Но защо Сарайдар, хич не знам. Сарайдарчетата ни викаха. Чудя се откъде е това име и не мога да го разгадая, защото откъде-накъде сарай при тази бедняшка къща... Всеки случай, преди да умре, тате горе-долу знаеше пътя, който съм поел...

— Вие идвате в Университета през есента на 1945 година?

— Точно така. През есента на четиридесет и пета година се уволних от казармата и с Иван Станчев дойдохме в София да кандидатстваме. Нямаше хотели, нямаше къде да спим, затова се завряхме в едни храсти на Градската градина, до Народната банка. А то студено, замръзнахме. Късно през есента беше. Тогава се уволняваха професори, правеха се реорганизации... Революция! Издържах изпита и ме приеха. Започна моят студентски живот. Сладък и беден. Моето студентство беше наистина безкрайно бедно. Буля имаше парче плат за пола, даде ми го за панталон. Тати заболедува. Пари от дъжд на вятър. Бяха тежки дни за цялата страна. След няколко месеца станах секретар на ремса на три факултета — на Историко-филологическия, Юридическия и Богословския. Това беше една огромна организация от около 1200 членове. По-късно, като секретар на тази организация, станах и член на партийното бюро. Членове на това бюро бяха професор Любомир Андрейчин, професор Ангел Бънков, професор Асен Киселинчев и моя милост, един хлапак, беден като мишка, но решава големите партийни проблеми, големите проблеми на комунизма въобще. Тогава се сприятелихме с професор Андрейчин. Той не беше от най-контактните хора, но беше безукорно честен, голям учен и човек. По-късно той дори ми стана кум. В тези години ние развивахме огромна дейност. Ремсистите бяха разделени на дружества. Жена ми беше секретар на едно от тези дружества. Оттам се роди фактически нашата връзка. Лиза е родена двайсет и осма година и след гимназията идва в Университета.

Заедно работехме по комсомолска линия, заедно учехме. Иван Русев, който сега е драматург на театър „София“, също беше секретар на едно от ремсовите дружества и ни стана втори кум. Това беше романтично време, време на красота, на чистота, на чистата съвест, бих го казал сега.

— Може би и времето на големите илюзии все още?

— Не зная, трудно ми е да кажа.

— Доколкото всяка младост е все пак време на големи илюзии и надежди?

— В този смисъл може би да... Но с какво ли не се занимавахме ние тогава! На най-бедните студенти раздавахме безплатни купони за мензата. Раздавам ги аз като секретар на ремса. Беден, гладен, но не вземам от тези купони за себе си. Как така ще взема от безплатните купони, след като сам ги раздавам. Лиза си ги купува и двамата се храним с нейните купони. Веднъж аз ям супата, тя яде второто, на другия ден обратното. Така живеехме, гладни до изнемога.

— Чувала съм, че в началото Лиза не ви е обръщала особено внимание, трябвало е доста да я ухажвате, а накрая сте я победили с преданост и пламенна любов. Има ли нещо истина в това, или то е просто още една легенда за вас?

— Точно обратното беше. Трябва да призная, че точно обратното беше. Винаги съм бил некрасив, какъвто съм и сега. Никога не съм бил ухажван и ласкан от жени, нито пък те са проявявали към мен голям интерес... Говоря за младостта, защото после взеха да ми обръщат внимание. Аз дори мога да кажа нещо по-точно. Почнаха да ме харесват, когато станах министър, а не когато станах писател. Казвам ви го съвсем откровено. „Харесвали“ ме! Говоря за интереса, а не наистина, че са ме харесвали. Знаете, че имам едно стихотворение дори, в което казвам „Аз не съм красавец“... Но да ви разкажа за нашата любов с Лиза. Аз тогава се заглеждах в други момичета, без, разбира се, да съм им казвал нещо. Това момиче Лиза ми беше безкрайно симпатично, защото тя е умна, отлична студентка, много работлива, дружеството ѝ все на първо място. Аз усещах, че то се отнася мило с мен и толкова. Веднъж дори ѝ казах колко много я харесва един мой приятел. Той беше влюбен в нея. Трябва да си призная, не забелязвах нейното чувство, докато един ден Иван Русев поиска да говори с мене. Тръгнахме по „Царя“, стигнахме парка и той занарежда: „Бе ти кьорав ли си, че това момиче те обича? Не разбираш ли какво става с нея?!“ Отговарям: Виждам, че тя с мен е много ласкава и добра, но чак пък да е влюбена...

Сега, понеже говорим за интимни неща, ще ви кажа, че жена ми е наистина ласкава и добра. Аз в това отношение съм един от щастливите писатели. Не преувеличавам, защото това сега ще се чете от много хора и т. н.

— То личи по много неща, та даже и по творчеството ви.

— Не може да не личи. Вие правилно преценявате. Случвало се е писатели да ме питат: Как жена ти позволява да пишеш такива любовни стихове?

— А нима в творчеството може да има позволени и забранени теми и области?

— При други творци май съществува и този проблем. При мене обаче го няма. Никога жена ми не е продумала защо пиша това или онова. Никога!

— От цялото ви творчество се вижда, че в това отношение имате абсолютна вътрешна свобода.

— Абсолютна. Никога не се притеснявам и не съм се притеснявал, че примерно тя ще каже това е за друга или пък да си го помисли. А то може да бъде за друга наистина. Но притесненията са ми творчески, не семейни . . .

— Една умна жена, при това съпруга на творец, винаги ще разбере, че това са неща неподвластни на отделния човек, щом става въпрос за изкуство.

— Та Лиза и сама е литератор, високообразована е и сама знае какво е изкуство . . . Но да си довърша мисълта за студентските години. Мина време, започнах да се заглеждам в нея. Взехме да излизаме заедно, като влюбени. И досега си спомням обясненията ни в Докторската градина — една вечер и една пейка бяха свидетелите. Тези обяснения, разбира се, бяха безумно смешни. Не шепоти, не сваляне на звезди. Направо: „Лиза, искаш ли да ми станеш другарка?“ Сега представяте ли си такова обяснение. А нейният отговор знаете ли какъв беше: „Може ли?!“

— Ама че предложение е било! А какво значи това „Може ли“?

— Означава, че момичето е чакало, чакало моя въпрос, затова и пита „Може ли?“ Себе си не пита, мене пита. Такова кратко беше началото на нашата любов. Да си призная, чак по-късно разбрах какво богатство съм спечелил в нейно лице . . . Лиза писа тогава на своите родители за мене, писа им, че искаме да се женим. И твърде скоро долетя майка ѝ, за да види аджеба кой е този хубавец, който ще ѝ става зет. Момичето ме представи на майка си в градинката срещу Универ-

ситета, където е сега паметникът на Климент Охридски. Жената беше безкрайно внимателна и симпатична, с копринено бели коси. Селска учителка, много мила, обикнах тази жена за цял живот. Ние дълго време живяхме с родителите ѝ и трябва да кажа, че те бяха великолепни хора. Та разговаряхме с майката, тя каза, че те като родители нямали нищо против нашата женитба, но се страхуват, че тази стъпка може да ни попречи да завършим образованието си. След разговора рекла: Люси, момчето е много добро, нищо друго не споменала. Като се върнала обаче в Лом, казала на близките: много е добро, много е умно, само че е туберкулозно. Нали ви казах, че бях слаб, блед, жълт. Направо се изплашила жената. Туберкулозен е, казала, и аз от това се страхувам... Лиза живееше на булевард „Дондуков" в квартирата на известния журналист Георги Боршуков.[13] Боршуков беше благородна личност. Понякога отивах да взема Лиза и цялото семейство Боршукови се отнасяше много внимателно към нас. Те много обичаха Лиза. Тя и досега не ги забравя и е с най-добри чувства към тях. Боршуков имаше майка, която по това време беше жива, две деца като орлета, малки и красиви момчета. Цял живот питаехме едни към други много хубави чувства. Боршуков написа история на българската журналистика. Беше обективен и честен човек, социалист по убеждения. Неговите статии бяха разумни, мотивирани като теза и подплата, културни. Майката на Лиза понякога пристигаше с влака и донасяше яденета разни. Те са от Лом, а това е един богат край, Лиза едно дете, бедни, но все пак имаха по-големи възможности от оризовци. Защо ви разправям тези неща? За да ви кажа, че тогава за първи път ядох мед и масло. Мисля, че и по-рано ви споменах. Но тогава от този край в следвоенна София пристигаха пълни влакове с продукти. Дори на ломския влак му викаха мазния влак. Точно така казваха: Мазният влак от Лом пристига. Сетне, като я поведох на село, ѝ казах: Лиза, аз трябва да те представя на моите родители. Имай предвид, че отиваш в едно бедно село. В ломския край и селяните са по-богати от нашите, защото дунавският льос е по-плодороден от черноземa на Тракия.

— Тракия също се слави като област с богата земя, нали?

— Слави се, но най-плодородна е земята в Пловдивски окръг. Другата е по-бедна... Отиваме ние на село. За щастие, моите родители я срещат много добре. И сега си спомням нещо много интересно. Баща ми ни подхваща и тръгваме да берем сини сливи. Добре, ама Лиза не е свикнала на такъв труд, каталяса и по едно време вика: Тате, защо не вземем едно одея-

ло, пък Павел да друса сливите направо в него. И той, който не ми е давал да изпускам две сливи на земята, защото щели да се наранят, караше ме да се катеря по дърветата, за да не се набиват и ме хокаше, ако нещо падне долу: ти кьорав ли си и т. н. Сега казва: Вярно бе, как не сме се сетили! Я дай тука одеялата и т. н. Вижте сега селското благородство! И деликатност природна. Гледам го и не вярвам на очите си... Но като тръгнахме за село, във влака вече, аз й говоря, че отиваме не в какво да е село, а в чирпанско, че много обичам своя край. Казвам й, че той се слави с такива и такива нрави, много добри хора, смели, но и много сербез и горди. Имай предвид, че вадят ножове на всяка крачка. Тя сигурно е мислила, че се шегувам. Не щеш ли, стигаме на гара Белозем, това е първата гара след Пловдив, след това има една спирка Опълченец и след това е моето село Оризово. На Белозем влакът се задържа, става някаква бъркотия на перона, хора тичат. Половината влак се изсипа да гледа и аз тръгнах да разбера като какво е станало. Връщам се и съобщавам. Скоро няма да тръгнем, един нашенец заклал любовницата си, тя му изневерявала или той мислил, че му изневерява, и я заклал. По-късно Лиза ми изповяда: Павел, ти не можеш да си представиш какво изпитах в този момент! Викам си: Боже, къде си тръгнала, при какви хора отиваш сама!? ... Второто нещо, за което я предупредих: Лиза, ние спим на земята и като ти казвам това, да не мислиш, че съчинявам легенди. Това е самата истина. Ти никога не си спала на земята и може би ще ти е неудобно, но ще трябва да преглътнеш. Тя мислила, че наистина й разправям легенди. Вечерта си лягаме и тя вижда голата правда. И се чуди: в нашия край никой не спи на земята, всички си имат легла. А те в битовата култура бяха много по-напред. Лом е от онези градове, които са приемали по Дунава модата на Европа, духа на Европа, та и битовия стандарт дори. В България са три такива града: Свищов, Русе и Лом. В Русе не случайно има толкова паметници на архитектурата. Още Захари Стоянов говори, че в Русе има кокони, които се носят по европейски, нали?

— Значи, Оризово за нея е било един почти екзотичен свят!

— Абсолютно. Неизвестен и неочакван може би. Но бешо щастлива, че нашите така я посрещнаха. Оженихме се на осми май 1948 година, в навечерието на Деня на победата. Този ден тогава значеше много за нас. Как се оженихме, защото това беше доста любопитно. Радостно, смешно и тъжно едновременно. Поканихме за кумове Иван Русев, великолепно момче, кое

то четеше литература като упоен, един от най-добрите студенти, отличен общественик, а другият кум беше професор Андрейчин. Ще сключваме брак, все пак трябва да се облечеш по-изискано. Какво се оказа? Лиза няма една бяла блузка. Имаше си едно черно костюмче от ужасно остър плат, но такива платове имаше в онези години. И тогава тя облече една моя бяла риза. Таман разрешихме този въпрос, пуснаха се бримки на чорапите ѝ, да не ви обяснявам какво значеше това, тя се разплака, защото това ѝ бяха единствените чорапи... Отиваме в кръчмата, която тогава беше на улица Дондуков", над сегашния младежки театър. Отиваме и чакаме, аз, тя и Иван Русев. Чакаме професор Андрейчин, господин професора го няма. Десет минути — него го няма, минава половин час, него пак го няма. Лиза се разтревожи, ние се притеснихме. Знам, че ясно се разбрахме с него, но той разсеян, какво е разбрал и как го е разбрал, не можеш да кажеш в един такъв момент. Нейсе, най-после го виждаме да идва с букетче калии. В мига, когато решаваме да приготвим паспортите си, изведнъж откривам, че моят паспорт липсва. Сега представяте ли си пък това какво е. Лиза се разплака, де да знам какво ѝ е минало през ума! Иван тича горе при чиновничките, така и така може ли без паспорт да ги оженим. Те казват: Може, разбира се. И така аз се ожених без паспорт... Излизаме от кръчмата, спираме се на тротоара и Андрейчин казва: Вижте какво, зная, че вие нямате един лев, затова няма да ми се обидите, ако ви поканя на обяд. Така обядвахме четиримата, така се оженихме с Лиза...

Но да ви разкажа при какви условия няколко години трябваше да живеем и да работим. Аз живеех на една малка уличка зад Университета „Св. Климент", в един апартамент с Геро Грозев. Това име ви е познато, но не зная дали ви е известно, че той е един от големите деятели на нашата съпротива, виден ремсов деятел. Геро Грозев беше първи секретар на ЦК на комсомола дълги години. Дълги години беше представител на България в ООН. И първи секретар на партията в Пловдив беше. Него Червенков го смъкна, защото каза, че житните доставки, които му искат, са нереални и или трябва да лъже хората, или да лъже ЦК. Реалното количество, което може да се събере, е далеч по-малко. Обявиха го за пораженец и го смъкнаха. Поне така се говореше. Една голяма политическа кариера беше прекъсната. И досега обичам този човек. Известно време беше и заместник-министър на Министерството на външните работи. Сега е председател на Европейския комитет за за-

щита на мира. Една добра служба. И се чудя защо не поисках нея, ами се пъхнах в този Славянски комитет. Преди това Геро ме среща и ме пита: Павле, ти ли ставаш председател или аз?! Ту чувам, че ти ставаш, ту чувам, че аз ставам. Отговарям му: На мене никой не ми е казал, брат, където ни пратят, там ще бъдем. Но малко ме е яд, че не поисках тази служба, все пак по-спокойна работа е. Казват, че се състои от трима души — председател, секретарка и помощник на председателя.

— В Славянския комитет, изглежда, е доста напрегнато. А и доколкото разбирам, тази дейност е твърде деликатна, изискват се разнородни качества и огромно психическо напрежение.

— Качества за всякъде трябват. Но тук наистина е трудна работата. Някога ще ви разкажа за моите срещи и пътувания[14] и вие сама ще прецените колко ми струват те... Но да се върна малко назад. Живеех в апартамента на Геро Грозев в една стая с още едно момче. Митко се казваше. Веднъж Геро ми вика: „Ти какво смяташ да правиш с това момиче? Да не се подиграеш с него, защото ще те свърша, ей! Усещам колко тя те обича и не обичам хората, които се подиграват с чувствата на другите...“ Той я познаваше, защото Лиза понякога идваше в нашата квартира. Обяснявам му: Геро, решили сме да се женим, но нямаме квартира. А той: Аз имам нещо предвид. Петър Танчев държи две стаи на булевард „Георги Димитров“ 65. На Петър Танчев сега му даваме квартира, той напуска тези две стаи. В по-малката ще се настани Митко, а в по-голямата стая вие с Лиза, значи, можете да се ожените. А ние вече узрели за великата идея. Ще се оженим, Геро, ще се оженим, но нямаме легло. Но защо ли ви ги разказвам така подробно тези неща? За добро. Нека видите какви бяха хората тогава. Като му казах, че ние нямаме даже легло, и Геро вика: от ЦК на комсомола ще ви подарим две легла кушетки. Това са две най-обикновени кушетки. Върху тях ние и сега спим в Макоцево. Не ни се разделя с тях, но сега ще махаме пружините им, защото аз потъвам като в гроб на това легло.

— Ух, каква страшна дума! Заменете я, моля ви, с люлка например, по-подходяща е.

— Добре, нека е люлка. Но много дълбока люлка... Та така започна нашият семеен живот с Лиза. На края на следването тя видя доста зор, трябваше последните си изпити да взема в напреднала бременност. Но си завърши съвсем навреме. Аз бях този, който по-късно завърши. Уля се роди, тъщата дойде при нас, за да помага. Стоя шест месеца в тая единичка

стая при нас, след това взе детето и ние всяка събота пътувахме за Лом, за да го видим. Представяте ли си какво е влакът за Лом, как се прехвърляме на гара Брусарци, как отиваме само за няколко часа, как детето гледа като непозната майка си и все при баба си търчи. Та тя го взе на шест месеца и ни го върна на три години. Върна го, но дойдоха трима: детето, тъщата и тъстът. Представете си: пет души в една стая! И ако сега нашите нерви не са от най-добро качество, то и тези напрегнати дни имат своята роля. Нямахме елементарни условия за живот, за нормален и спокоен живот, искам да кажа, да не говоря пък за творчество. Но тогава Павел въпреки всички неблагоприятни условия пишеше вече стихове.

— Значи, всички ваши по-сериозни опити в областта на поезията са вече след Девети септември?

— Да. Пишех и печатах. Вие знаете историята с първото ми стихотворение в старозагорския вестник през четиридесет и шеста година, аз съм я разказвал много пъти, затова да не я повтарям. Стихотворението се казваше „Първи май", те го публикуваха след Първи май, като му бяха сменили заглавието и глаголното време. Ставаха и такива работи. Подписал го бях П. Синевин, а те го бяха съкратили на П. Сине.[15] По какви закони, и досега не мога да си обясня. Искам да подчертая, че това е единственият случай, когато съм употребил псевдоним... Аз затова винаги разправям на младите поети и на читателите колко е дълъг пътят от мечтата до нейното реализиране, ако е настъпило това реализиране, искам да кажа.

— Все още ли се съмнявате? Дори след толкова години жестока борба със словото и стиха...

— Винаги съм се съмнявал... Но друго исках да кажа. Живеем значи в една стая петима: аз, жена ми, дъщеря ми и родителите на жена ми, добри и благородни хора. Чакам да заспят четиримата, за да мога да пиша. Печатаха ми вече туктаме някои стихове, но чувствувам, че не е това, което очаквам и което искам. Спи ми се, две не виждам, а изгарям от желание да пиша. Пиша до изнемога. На другия ден прочитам на Лиза стихотворението, а тя: Не е хубаво, Павел!... Да си призная, ненавиждах я! Но разбирах, че тя е правата. Аз се вълнувам, искам да въплътя това вълнение, но нямам способността да го предам на хартията, не успявам и това си е... Неделя след това преписвам на машина същото стихотворение. И със свита душа, аз обичах много Веселин Андреев, тогава той беше главен редактор на „Литературен фронт", му го нося на него. И Веселин ми казва същата оценка. Дори думите съвпа-

даха. И понеже в началото аз просто умирах да пиша хубаво, а не можех, Лиза като кажеше „Не е хубаво!“, трябва да си призная, в такива моменти не изпитвах най-добри чувства към нея. Пък я молех в същото време да бъде искрена. Дори в себе си си казвах: тя наистина е литератор, но едва ли разбира много от стихове, защото всеки ли литератор разбира от поезия. Но на няколко пъти се случваше така, че и́ прочета нещо, тя каже, че не струват, но въпреки нея аз ги отнасях на Веселин Андреев. Занеса ги и чуя същото. Разбира се, не и́ казвах, че и той мисли като нея, да не и́ пораснат ушите. Но пак всяка вечер, щом домочадието легне да спи, пак се опитвам да пиша, пиша, задрасквам, па току се разплача от немощ... Затова понякога питам младите: Вие плачете ли над своите стихове?

— Но доколкото разбирам, вие сте плакали не развълнуван от внушенията на самите стихове, а от мъка, че не можете да ги напишете така хубави, както си ги представяте може би?

— Именно. Плача, че не мога да ги направя хубави. Вълнувам се, измъчвам се, а не мога. И ги оплаквах... Такава болка... Мъчително беше това състояние! Понякога се питах: Какво ще станеш ти, след като поет не можеш да станеш?

— А в това време, когато вие се оформяхте като поет, когато пишехте такива лоши стихове, както сам твърдите, жена ви вярваше ли във вас? Беше ли сигурна, че вие сте роден поет и че трябва да продължавате да пишете?

— Вярваше бе! Вярваше, милата. Такава вяра може да има само влюбената и проницателната жена. Може би нейната вяра спаси поета у мене.

— Споменахте веднъж, че през четиридесет и девета година се е решила вашата поетическа съдба?

— Това лято беше единственото лято, в което не се върнах на село да работя на къра. И тогава, отчайвал се хиляди пъти, но все още вярващ в себе си, без сигурността, че ще стана поет, реших следното: Ще отида в Лом и ще пиша. И цяло лято в двора на къщата, където родителите на жена ми живееха под наем, писах. В тоя двор имаше един орех и по цял ден аз седях под него и пишех стихове. От сутрин до вечер, буквално по цял ден. Пишех и си виках: Сега се решава твоят жизнен път. Бях се зарекъл твърдо: Ако сполучиш, ще продължиш, ако не сполучиш — ще станеш учител по литература. И наистина щях да се откажа веднъж завинаги от поезията. През това лято написах повече от трийсет стихотворения, от които избрах седем. Другите изгорих. Това е цикълът „Без-

смъртните", с който ме признаха за поет. Скъпа ми беше изповедта „аз пиша тъй мъчително и трудно", а най-много ми харесваше стихотворението „Спомен", което и досега включвам в избраните си творби. Като се върнах от Лом в София, занесох стихотворенията на Веселин Андреев. И Веселин каза: Да, Павле, това са вече стихове. Отнесох ги в списание „Септември" и ми ги приеха! Представяте ли си — отпечатаха ги!

— Казвате го така, като че ли безкрайно се учудвате, че е могло да се случи?

— Ами така си беше. Гледах като изумен. Така щастлив! Защо да крия, бях безумно щастлив... Така начена пътят ми в поезията... И досега твърдя, че за да стане човек поет, трябва да се роди с талант, да има характер и чувство за хармония. Един съдия стои над всичко друго и всеки трябва да има такъв съдия, но това е особено задължително за човека на изкуството. Съвест се нарича. Както казва Владимир Соколов: Няма школи, способи и методи, има съвест. Това е най-нужното и скъпо нещо, което трябва да притежава човекът на изкуството.

— А спомняте ли си кога за първи път видяхте жив писател и какво изпитахте в този момент?

— Това стана в Чирпан, може би трийсет и девета или четиридесета година. Тогава в Чирпан дойдоха Елисавета Багряна, Светослав Минков и Никола Фурнаджиев. В читалище „Яворов", казвал съм навярно, че в този град всичко е на името на Яворов, та в читалище „Яворов" имаше литературно четене. Отивам като омагьосан. Гледам ги — живи писатели! Изумително! Пратеници на бога! Така гледах на тях, така ги възприемах. Моите съученици шумят, говорят, смеят се, а аз не мога да разбера как могат в такъв момент да шумят. И си мислех: Как не могат да разберат, че тук говори духът на България! Не помня какво четоха, представете си сега какъв парадокс. Не помня какво чете Багряна, не помня какво чете Фурнаджиев, когото много обичам и уважавам като поет. Помня обаче какво чете Светослав Минков. И то го помня, защото беше нещо социално. И да си призная, той тогава ми стана най-симпатичен.

— Парадокс, но в същото време и логично като кореспонденция между чувства и възгледи.

— Е, да. В този смисъл. Затова съм го и запомнил.

— Имате ли интересни спомени от литературния живот в Университета?

— В Университета основахме литературен кръжок „Васил

Воденичарски". В него участвуваха Иван Радоев, Ивайло Петров, Найден Вълчев, Климент Цачев, Серафим Северняк. Кои още бяха ... Мъча се да се сетя. А, Гео Вихренски, той се казваше Георги Бъчваров и сега е главен редактор на вестник „Народен другар" в Ямбол. Не можа да стане поет, но е много добър човек. Спомням си, че Ивайло Петров идваше редовно всеки път и само мълчеше, нито веднъж не прочете свой разказ ... Давид Овадия беше, Генчо Стоев, който пишеше стихотворения, и при това хубави стихотворения. После мина към очерците. Него, за съжаление, Червенков го удари много зле, но въпреки травмата, която навярно много му е струвала, той излезе с чест от цялата тази ситуация. Още едно потвърждение, че творецът трябва да има характер. А у него характер дал бог ... В този кръжок се четяха стихотворения и се обсъждаха. Обикновено това бяха неделни, много живи и парливи дискусии. Слава богу, че са били остри, защото бяхме млади поети и имахме нужда от истината. Най-талантливият между нас беше Иван Радоев. Той беше от учителско семейство и това се чувствуваше. Започна с по-висока литературна култура от нас. Той беше и си остава висококултурен поет, социално чувствителен, майстор на стиха, с усет към езика. Той сега пише пиеси, тези пиеси също се отличават с хубав диалог, с красив език, но според мене те отстъпват на неговия поетичен дар... По това време към Общия народен студентски съюз, където е сега Студентският дом, паралелно с нашия кръжок възникна друг. Май „Димчо Дебелянов" го кръстиха, сега не мога точно да си спомня, но навярно е отразено в книгата на Климент Цачев „В началото на пътя". И този кръжок беше от млади писатели, които не бяха приети във „Васил Воденичарски". Той имаше обаче административната поддръжка на Общия студентски народен съюз, а „Васил Воденичарски" беше абсолютно доброволно обединение. Събирахме се в славянския семинар, четяха се стихове и се обсъждаха. По това време професор Динеков въведе една великолепна традиция — да кани на своите лекции изтъкнати български писатели. Динеков покани Багряна, Стоян Загорчинов и Божидар Божилов. Но каква практика — удивителна и красива! Защото представете си какво преживява един човек, който мечтае и иска да се посвети на литературата, да види, да се срещне с жив писател! Динеков се мъчеше да разнообрази нашите лекции, да ни приближи до големите имена в литературата и до големите въпроси на тази литература. Много високо ценя и обичам този български професор, историк, критик и учен.

— Помня го винаги изискан и сладкодумен. И което е най-важното, той успя да ни внуши обич и интерес към фолклора и старата литература.

— Аз също го помня още от студентските си години великолепно изискан. Срещали сме се по различни поводи след това, били сме с него в Рим. Неведнъж ми е казвал хубави думи за моите книги. Скоро се засякохме с него на „Раковски". Павле, рече той, искам да ти кажа с какво голямо удоволствие чета твоите стихотворения... А аз се притеснявам и му думам: Другарю Динеков, вашата дума за мене е много висока и мога само да ви благодаря... Не крия, че ми е приятно това, което той ми каза. Защото зная, че е великолепен ценител, забележителен ценител. Но може да ме цени като човек и въпреки това да не спомене нищо за стиховете ми, а той, без да го питам, заговори... Та тогава, в студентските си дни, виждахме писатели, защото Динеков ги довеждаше при нас и съм запомнил това като едно от големите си изживявания... Искам да кажа, нося в душата си най-добри спомени за нашия кръжок „Воденичарски".

— Не съжалявате ли понякога за атмосферата на откровеност и другарство в този кръжок?

— Понякога. Има защо човек да се обръща с носталгия към тази атмосфера — честна, великолепна, другарска, лишена от интриги и незащитени амбиции.

— Доближавайки ви с вълненията до изкуството.

— Бяхме потопени в изкуството, деня и нощя само с това живеехме. Да не говоря, че ние се смятахме за поколение, което, току-що родено от революцията, ще каже и трябва да каже новата си дума в изкуството.

— Няма поколение, което да не вярва, че ще направи нещо забележително и изключително в изкуството.

— Именно... Четох книгата на Климент Цачев за онези дни.[16] Порази ме неговата памет за подробностите. Той помни как веднъж дошъл у дома и как у дома била мама, как съм го запознал с нея. И той дори прави една уговорка там — кой ти знаеше, че този Павел Матев ще стане известен поет и министър на България... Интересно и с добро чувство е написал всичко. Просто, обективно и доброжелателно се е стремял да разкаже за тези дни. Той имаше някакви затруднения с издаването на тази книга, а после се оказа, че читателите я купили много бързо. Нашето поколение май възбужда интереса още, та дори у младите.

— Не би трябвало да се учудвате на този интерес, от това поколение излязоха големи творци.

— Доста имена, цяло ято . . .

— Университетът даде ли ви всичко, за което мечтаехте, като духовна атмосфера и образование, или в някаква степен надеждите ви останаха измамени?

— Повечето от професорите не са измамили нито за миг моето вдъхновение. Разбира се, имаше във филологията дисциплини или клонове, които ми бяха по-интересни. Имам предвид старата литература, новата литература, граматиката, не защото съм граматик. Обичам и досега да се замислям за етимологията на словата. Така че професор Кирил Мирчев ни даде много в това отношение. Отначало първата година бяхме при професор Романски, но той почина . . . Слушал съм лекции при професор Емил Георгиев по славянски литератури, които, да си призная, не бяха най-интересните лекции. Виж, неговият брат академик Владимир Георгиев е един от световните върхове на езикознанието. Той разчете писмена, които досега не бяха разчетени. А това е нещо уникално. Обичаните от мен професори бяха Динеков, него го поставям на първо място, Георги Цанев, Любомир Андрейчин, професор Кирил Мирчев.

— В тези години е бил жив и Александър Балабанов, посещавахте ли неговите лекции?

— Вярно е. В първите години на моето следване още работеше и Александър Балабанов. Той беше в класическа филология, но когато не съвпадаха нашите лекции, отивах да го слушам. Бил съм на няколко негови лекции и трябва да кажа, че това бяха безкрайно интересни часове. Този неопрятен, несресан, недокаран човек, като заговореше, излъчваше някаква божествена искра.

— Обаяние, което толкова рядко се среща сред професорите?

— О, невероятно! Гледах го замаян и го слушах замаян. Може по-рано да е чел своите лекции, но когато аз го слушах, говореше, и то говореше по един неповторим начин. Това Есхил, Еврипид, Омир — за всички тях говореше като за действителност, която е пред тебе. Изумително. И аз тогава още веднъж разбрах какво значи дарбата. Слушах от свои по-възрастни приятели как Асен Златаров е четял лекциите си по химия. Те били посещавани от всякакви студенти, от различни специалности, нямащи нищо общо с химията. Тогава имало двама прочути лектори, които изнасяли сказки. Тогава се наричаха не лектори, а сказчици. И това са били Асен Златаров и Тодор Самодумов. Хората, които са ги слушали, смятат, че Асен Златаров е покорявал аудиторията с изключително оча-

рование, с много знания и висока култура. За Тодор Самодумов, когото не познавам, казват, че бил изключителен логик. Веднъж двамата се срещнали в някаква компания и професор Златаров заявил: Тодоре, ако притежавам твоята логика, чудеса мога да направя от тези трибуни! А Самодумов му отвърнал: А аз, ако притежавам твоето очарование и твоето спокойствие, второто пришествие ще докарам! Тогава Златаров му казал: Тодоре, добре, че трибуните са закрити, за да не вижда публиката как треперят краката ми, когато говоря... Забележете какви искрени думи!

– Значи, не спокойствието и липсата на вълнения определят големите оратори, а способността да се овладяват, волята да се преодолее стеснението и да се организира мисълта?

– Абсолютно. Изпитал съм го и по себе си. Особено когато станах министър, налагаше ми се често да говоря... Но исках още нещо да кажа за своите професори. Дълбоко уважавам и професор Иван Леков. Той наскоро почина, беше много сериозен учен. Дори имам чувството, че беше един самотник, но от време на време плъзваше мълвата, че страшно харесал еди-коя си студентка. Човешко и нормално е, разбира се, но не за това става дума. Аз говоря, че професор Леков беше езиковед от висока степен. Не че толкова ми беше интересна материята, която преподаваше, но това не ни пречеше да разберем какъв интелект в тази област стои пред очите ни. Искам да спомена и професора по етнография Цветан Тодоров. Той беше безкрайно интересен и скромен човек, забележителен познавач на етнографията. Към този професор мен ме привличаше и едно много лично обстоятелство. Той удивително приличаше на баща ми. От формата на черепа, та до краката, дори ги сравнявах. Неговата най-добра студентка по това време беше жена ми. Дълго време професор Тодоров ме уговаряше тя да му стане асистентка. Казваше ми: Уверявам те, че само след шест-седем години ще стане професор. У нея имаше много голям интерес към етнографията. Бог знае как се раждат тези интереси, но тази наука беше за нея любима. После Лиза вече тръгна към журналистиката, но независимо от това, той като ме срещнеше, казваше с известно огорчение: Дълбоко съжалявам, българската наука загуби един от своите призвани. Още в студентските години ми казваше: Тази катедра ще бъде нейна. След седем години професор Тодоров почина. Дали затова е търсил кадри. Сега аз не зная дали понякога Лиза дълбоко в себе си не е съжалявала, но така се разигра животът, че пое в друга посока. Роди се дъщерята,

трябваше да й търся работа, отидох в редакцията на вестник „Народна младеж", тогава Стела Авишай беше главен редактор. Помолих я и Стела Авишай на другия ден я назначи. Тя така плахо и неуверено почна. Трепереше в началото за всяко листче, което напишеше, не смееше нищо да даде, преди да съм го прегледал. Сега хич не ме пита за нищо... Исках да спомена и професор Стойко Стойков — езиковед от мащаб, умря нелепо от един апандисит. Не можаха да го спасят. Жалко! Него по едно време го огорчиха във връзка с една статия по македонския диалект. Но той много трудно преживя тази малка травма. Великолепен учен. Малко сложен характер, но със̀ще добро, добро сърце. Два месеца, преди да почине, идва при мен и тогава разбрах колко е травмиран. След това имаше едно съвещание на ЦК, на което си позволих да кажа какъв учен е Стойко Стойков. Но след няколко дена съобщиха: Той умря. Така си отиде и Андрейчин, внезапно... И двамата бяха млади...

— Споменахте, че сте секретар на ремса за три факултета. Имаше ли сблъсъци на мнения, остри ситуации? Известно е, че студентите са своеобразен барометър на настроенията в обществото, а това са били все пак първите години след Девети септември.

— Ще ви разкажа нещо интересно, което преживях по това време. През четиридесет и седма година дойде времето и паролата на партията да създадем Единен съюз на младежта. В средните училища се образува ЕМОС, а нашата организация отначало беше СНМ, после стана ДСНМ. Спомням си, беше точно в деня, когато се прие Димитровската конституция на четвърти декември. В една от големите аудитории на Университета се събраха всички ремсисти и моя милост като секретар трябваше да изнесе доклад. С този доклад аз трябваше да доказвам и убеждавам ремсистите главно, че не погребваме своята революционна организация, като създаваме СНМ. Защото в тази организация влизаха и други съюзи. Дошли направо от революцията, възпитани от ремса, задъхани от току-що пролетялата победа, ремсистите страдаха за ремса като за вярна любов, която губят. Говоря ви точно. Трябваше да напиша този доклад, иначе не можех да говоря. Тогава много се притеснявах, когато излизах да говоря. Имах лошия навик несъзнателно да слагам ръката си пред устата и жена ми все казваше: Махни си ръката, защото не ти се разбира какво говориш! Доста дълго си запазих този навик.

— Вие и сега си го имате. Забелязах го още по време на

първите записи, които правихме за „Съвременник“. Дори на места записът ми беше станал съвсем неясен от това.

– Така ли!? А аз мислех, че е изчезнал. Спомням си сега, че бях вече секретар на Съюза на писателите и когато трябваше да се изказвам по събрания, пак се смущавах. Даже да говоря две минути и половина, пак си пиша страница, то е толкова, една страница. После животът ме изпракса, не можех да излизам и да мънкам, пък и нямаше време да се пише всяка реч.

– Тогава ли се научихте да импровизирате. Чувала съм, че сега вие можете да говорите без предварителна подготовка по няколко часа.

– Животът ме принуди да импровизирам. Мога да говоря дълго, струва ми се. Но дорде се науча, ако знаете през какво съм минал! Но да се върнем в четиридесет и седма година. Чета си доклада, убеждавам добросъвестно защо трябва младите комунисти, младите социалисти, младите земеделци и звенари да образуват единна организация. Обяснявам и убеждавам точно по инструкциите, но сърцето ми неубедено. Разумът ми показва, че така трябва да бъде, а сърцето се противи. Както и да е, остават само последните две страници да дочета, а в това време започват салюти и фойерверки, защото в този момент Великото народно събрание гласува Димитровската конституция. Тогава прекъснах четенето. И тогава да видите какво чудо. Замлъкна у мен докладчикът, замлъкна инструкторът и дисциплинираният секретар. И проговори сърцето. Като престанаха фойерверките, аз казвам: Другари! Всички станаха. Другари, казвам, България има вече нова конституция. Да живее нова социалистическа България! И изведнъж другото излита съвсем спонтанно от мен и аз казвам: Да живее нашият славен ремс, който даде всичко за победата, за нашата победа! Забравил бях, че допреди минути говоря за необходимостта от нова младежка организация. Което предизвика пък невероятни овации от страна на ремсистите, които бяха деветдесет процента от присъствуващите, защото разбраха, че мисля като тях, но говоря иначе, защото няма как да не говоря за обединението. И досега някои от връстниците ми напомнят този миг и ми казват: тогава те заобичахме два пъти повече, защото разбрахме, че си с нас. Като говореше за младите земеделци, младите звенари и пр., рекохме си: тоя ни предаде. И изведнъж разбрахме, че ти имаш едно скъпо нещо и това е ремсовата организация . . . Така . . . Аз ви казах, че не можах да завър-

ша навреме университета. Трудности не съм имал при дипломирането, но трябваше да удължа срока. Лиза имаше много висок успех, аз нямам висока диплома.

— Мисля, че високата диплома не е задължителна за един поет?

— Казвам го само като факт, иначе не ме е вълнувал този проблем ... Мисля, че споменах, дето по това време баща ми се разболя, нямах вече никаква издръжка и тогава именно РК на партията ми намери работа като референт-ръководител в КНИК. И само след неделя трябваше да си ида на село, защото тати почина ...

В СЛУЖБА НА ОБЩЕСТВОТО. ОБРИЧАНЕ НА ПОЕЗИЯТА

— Много внушително звучи това референт-ръководител. Какви всъщност бяха задълженията ви в Комитета?

— Отговарях за културните връзки с Чехословакия. Имаше утвърдена културна спогодба, но всяка година се подписваше план за нейното приложение. Тогава ръководител на този отдел беше Искра Панова, а председател на КНИК Вълко Червенков. Това е същият комитет, в който се озовах през 1966 година като негов председател. Но по това време Георги Димитров беше жив, Червенков беше министър на културата. След това дойде Сава Гановски, след него Рубен Аврамов. Много силно впечатление ми направи фактът, че председател на комисията от българска страна беше Георги Караславов. Караславов беше учил в Чехословакия, оттам е и неговият роман „Споржилов". Това е пролетарски квартал в Прага. Значи в четиридесет и девета година всъщност се запознах с Караславов. Референт-ръководител е практическият изпълнител в тази комисия, нещо като неин секретар.

— Вие тогава ли излязохте за първи път в чужбина във връзка с тези договори?

— Именно. Тогава излязох за първи път в чужбина. Трябваше да подпишем новия план в Прага. Мисля, че това беше в 1950 година. С Караславов и професор Карабашев отидохме там.

— В първата ви книга „В строя" (1951) има три стихотворения за Чехословакия.

— От това пътуване са. Трябваше да замина, но нямах ни-

какви дрехи. Университета завърших с един голф, под който се виждаха плетени на една кука вълнени чорапи. И голфът, и чорапите топлеха, но това не беше облекло, с което можех да замина за Чехословакия. Тогава не можеше да отидеш в магазина и да си купиш каквото ти трябва. Стоки, платове няма, всичко с купони беше. Тогава именно по тази причина се запознах и с Ячо Кабаиванси, който беше комисар на София. Това е бащата на Райна Кабаиванска. В стихотворението, което й посветих, казвам: „Аз познавах един мой другар, / който тъй си отиде — случайно. / И остави във земния рай / едно тъжно момиченце — Райна."

— Струва ми се, че това е стихотворението „Съдба" от новата ви книга „Сърдечни затишия"?

— Да, книгата ще излезе в пловдивското издателство следващата година, т. е. през 1984... Но да се върна към събитията от петдесета година. Мисля, че беше през зимата... Да, през зимата беше, защото сега си спомням, че посетихме едни заснежени партизански бункери. Имам снимки оттам с Караславов и Карабашев, сигурно сте ги виждали. Аз с каскет, с балтон, слаб, изпит. В магазина намерихме само един вълнен плат, бозав цвят беше. Какво съм разбирал от цветове — не зная, но ми се виждаше светъл, изглеждаше ми като летен и се притеснявах... Заминахме през зимата, кой месец беше — не помня. Може под някое стихотворение да съм отбелязал.

— Отбелязана е само годината — 1950. Изобщо нямате навика да фиксирате точното време под стиховете си.

— Лош навик. Една от съветските литературоведки ми казваше, че ние, българските поети, сме безмилостни хора, защото, казваше тя, никога не пишете дати под своите творения.

— Това наистина е много неприятно, ако трябва да се ориентира човек в развитието на даден поет. Вие отначало пишете поне годините, макар и не под всички стихотворения, а след това зарязвате и тази малка датировка.

— Неприятно е, разбирам го, но вече е сторено. Тази литературоведка ми казваше: В Русия това е прието и то много улеснява критиката и документалистиката... Отидох с Караславов в Чехословакия. Трябва да си призная, че ми беше безкрайно любопитно. Караславов го гледаха там с огромно уважение, защото той наистина беше защитник на чехословашката кауза, познаваше живота там. Аз гледах с ококорени очи. Програмата беше интересна, посещавахме замъци, които никога не си бях представял, че съществуват и как изглеждат. Да не говоря, че чехословашкия пазар за българските очи беше оно-

ва, което сме си представяли за Европа. Но сега, когато я посетих преди няколко години, това изобилие го нямаше вече и забелязах, че България я надмина. Нямаше я тази Златна Прага, която помнех от първото си посещение. Наистина беше Златна Прага! Цялата беше разноцветна, цялата светеше, когато София беше още тъмна и полутъмна. Знаете ли какво значи да видиш тези светлини, отразени във Вълтава, когато Храдчани светят. Караславов познаваше страната, но където и да идем, той все си носеше тефтер и всичко записваше. Много подробно и като ученик записваше всичко. В това число и цели разговори: тоя казва това, онзи каза онова. Спомням си как заедно с него спахме в един словашки курорт, двамата в една спалня, която била на чешките крале. За първи път лягах в пухено легло. Легнахме си и по едно време той вика: Павле, къде си? Не мога да те видя! Казвам: И аз не мога да ви видя. А той се смее: Гледай ти ние, чирпанските и борисовградските чобани, къде спим.

— За вас пътуването е било още по-интересно, защото е било с човек като Караславов. Имали сте възможност да го наблюдавате в отношенията му с чехите?

— На път най-добре се разбира човек. Пък и самото пътуване беше едно голямо преживяване за мен. Този курорт се казваше Тополчани, много тополи имаше. Спомням си, че имахме и много интересни срещи с чехословашките писатели, които познаваха Караславов. Беше ми приятно да видя Мария Майерова, Запотоцки, който беше министър-председател по това време. Министър на просветата беше знаменитият чешки син, известният професор марксист д-р Зденек Нейедли. Д-р Нейедли ни прие в кабинета си и аз тази среща я помня като една от най-незабравимите ми срещи. Но преди това стана и един малък неприятен инцидент. Тогава по линия на писателските съюзи се разменяха поети между съответните страни, които да изучават езика и да превеждат после поезия. Чехите бяха изпратили свой човек в България, а от българска страна бяхме изпратили също един поет. Този именно поет, аз още не членувах в Съюза на писателите, като се движи из тези чешки среди в Прага, си прави своите майтапи, които често се превръщат в конфузни ситуации. Както беше и в този случай, за който искам да ви разкажа. Талантлив човек е, но не винаги премерва. Именно той внушил на секретарката на Зденек Нейедли един циничен турски израз и й казва: Като дойдат българи, вие трябва да произнесете за поздрав точно тези думи. Влизаме ние при нея най-напред и момичето изведнъж

изтърсва пред нас тези думи. Караславов позеленя и взе да ѝ говори на чешки. Каза ѝ: Не употребявайте тези думи, защото те са цинични. Горкото момиче почервеня, като че ли с вряла вода я попариха. Караславов знаеше чешки и веднага ѝ обясни. Тя каза: Моля да ме извините, но мен така ме научи българският писател еди-кой си. Караславов обясни: Този наш писател обича непремерено да се шегува и другите да поставя в неловки положения . . . Разбира се, срещата с Нейедли мина добре, беше безкрайно приятен разговор. Зденек Нейедли беше дребен, пъргав и много умен човек. Бях вече чел някои негови статии, ако не цели книги, и имах представа какво представлява като политик и философ. Но си спомням колко много се ядоса Караславов: Аз когато казвам, че ние трябва да пращаме хора, които могат да представят достойно България и знаят къде как да се държат, те ме наричат Юрталан, не знам какво си и не знам що си.

— За тези неща всеки ще се съгласи, че е бил прав. Но вие разказвахте как сте се разочаровали от някаква особеност в характера му по време на това пътуване?

— Да, имаше нещо, което малко ме шокира. Дори ме оскърби. Макар че после то стана моя гордост.

Чехословакия по това време беше освободена от всякакви ограничения, имаше достатъчно стоки и съвсем друго равнище. Караславов там взе големи хонорари, защото всичко му се превеждаше на чешки. Бях начинаещ писател и може би затова са ми се видели така огромни тези хонорари. Имах поръката да си купя една риза и да купя на жена ми „стъклени" чорапи. Нямах достатъчно пари, беше ми безкрайно неудобно, но преглътнах някак си и помолих Караславов да ми услужи с малко крони, които аз ще му върна в България. Той ми услужи. Донесох на Лиза тези найлонови чорапи, които тя носи близо десет години. Какви бяха тези чорапи, пък какви са сега — чудна работа! . . . Не помня сега, може би и нещо друго си купих тогава, но аз предупредих Караславов, че трябва да събера парите за няколко месеца и тогава ще му ги върна. Бях с ниска заплата. Референт-ръководителят беше последната категория на чиновника. Не казвам, че умирахме от глад, но че хронически гладувахме в онези години, това не може да се отрече. Това беше нещо, което вие сега малко трудно можете да си представите. Спомням си как отидохме да видим първия Пловдивски панаир. Това беше през петдесетте години някъде. За първи път в съветската палата пуснаха шоколад. Дотогава само марципана познавахме и нашата Уля яде мар-

ципан, та се къса. Купихме ѝ шоколад, истински. Майка ѝ трепери цялата, че детето ще яде шоколад. Обаче детето хапна една хапка и рече: Не ща шоколад, искам марципан. Та ето какво беше положението в тази ограбена следвоенна България... Но да продължа историята от Чехословакия. Върнахме се с Караславов и започнахме всеки месец с жена ми да събираме определена сума, за да си върна заема наведнъж. Ако знаете какво значи да отделяте от залъка си, за да връщате пари. Кошмарна история...

Когато го срещнех, изтръпвах пред мисълта, че той ще ме попита: Какво става с парите? И все пак той ме попита. И аз какво да правя, обясних му: Другарю Караславов, половината сме събрали, сега събираме втората половина. Той рече: Нищо де, аз само така попитах. Събрахме тези пари, които бяха огромна сума за нас, вдигнах се и му ги занесох. Той живееше на улица „Гургулят". Една икиндия взех парите, отивам у тях, звъня, показа се: О, Павле, заповядай! Влизам и казвам: Другарю Караславов, много се извинявам, че толкова закъснях, но ето ви дълга, събрахме ги най-сетне. Той ме погледна с лека изненада и каза: Виж какво, моето момче, ти си първият, който ми връща пари, които съм дал.

— Той може би затова е и питал?

— Не, не. После разбрах, че това беше неприятна черта в характера му. Но той като личност си имаше други солидни достойнства. Тази история с майка му май че е публична тайна. Той просто я теслими на племенника си Слав. Аз нито я разкривам за първи път тази история, нито пък злословя, защото съм работил години наред с него и познавам и неговите силни човешки качества, и неговите сенчести черти.

— Жалко е все пак, защото представите ни за твореца са някак по-идеални. А прояви от този род разколебават...

— Нашите отношения минаха през много сложнотии... Спомням си, че ми беше възложено да прочета неговата последна пиеса.[17] Прочетох я. Той просто беше изгубил мярката. По какви причини, не зная. Викнаха ме, имаше още двама-трима души, и ме питат: Кажи си мнението за пиесата! И аз честно си казах мнението. Така мисля и днес за тази пиеса. Караславов е забележителен белетрист, но не винаги успява да напише добра пиеса. А последната му драматургична творба звучеше тенденциозно и грубо. Идеите бяха поднесени в най-оголен вид. Дори се чудех как този забележителен писател е загубил чувството си за художествена мяра. Бях поразен от тази негова пиеса.

– Може би за това е изиграла определена роля и неговата възраст. Пиесата е писана към края на живота му, той не беше добре вече . . .

– По-скоро една болезнена амбиция. Имаше тежък характер и част от напластяванията срещу мене дойдоха от това, че бях един от секретарите на Съюза, когато той беше председател. Дори бих си позволил да кажа, че не нося у себе си никаква вина. Но като член на едно ръководство, което гласува решение, ти можеш да гласуваш и против, но все едно това решение се взема, след това те съдят по съвкупност. Не може иначе. И е неетично да обясняваш, че, виждаш ли, аз бях против, но те го решиха. И сега смятам, че е неетично и недостойно.

– Рано или късно истината за тези неща се разбира. Макар че това е малка утеха.

– Малка утеха е, малка . . . Нещата се напластяват . . .

– В 1951 година излиза първата ви книга със стихове — „В строя". Тя е разделена на четири цикъла и съдържа 32 стихотворения, а неин редактор е Никола Фурнаджиев. Това първите контакти ли ви бяха с Фурнаджиев?

– Когато започнах да печатам стихотворения тук-таме, разбира се, моята мечта, а и на всички други поети беше да излезе стихотворение в „Литературен фронт". Не другите вестници определяха признанието, а именно „Литературен фронт". Излезеш ли в този вестник, вече се смята, че ти си получил своето кръщение. И тогава главен редактор на този вестник беше Никола Фурнаджиев. Редакцията се намираше на улица „Леге", където сега се намира партийният комитет на Ленински район. Уредник на „Литературен фронт" беше Радой Ралин. Аз пращах там стихотворения, пращах ги по пощата и те, разбира се, не виждаха бял свят. Веднъж обаче се престраших и занесох сам стихотворения. И Фурнаджиев тогава пусна едно-две от тях. Едното беше за Манолис Глезос. Беше дошло съобщение, че е убит, после се оказа, че не е убит, но все едно, стихотворението беше вече отпечатано.

– После го включвате и в първата си книга?

– Моля ви се, срам ме е.

– Но защо, то е от 1948 година, а това е твърде ранен период за вас все още.

– Както и да е. Стихотворението излезе в „Литературен фронт"[18] и това беше малко литературно кръщение. Така всъщност се появих на страниците на този вестник. А Радоев вече тържествуваше на тези страници. Радоев беше любимец на

нашето поколение. Фурнаджиев много вярваше в неговия поетичен талант и не без основание. Климент Цачев също беше един от любимците. Той пък беше типично бригадирски поет. Тогава поезията беше гръмогласна, ние не преставахме да се чувствуваме трубадури на революцията. Климент Цачев започна да пише на конкретни теми, а Станка Пенчева, с която се харесваха и която после му стана жена, също тръгна по тези теми. Много ме учудваше тогава Найден Вълчев, където и да го срещнехме, той докладваше: Да видите Дашката какво стихотворение е написал! И започва да го рецитира. Ще речеш, че сам го е написал. С такава радост и такава преданост го рецитираше. Тези стихотворения на Иван Радоев впечатляваха. Радоев го чувствувах като съперник в благородния смисъл.

— Доколкото разбирам от думите ви, мъчително сте преживявали неговия успех. Мъчително не в смисъл на завист, а за това, че не можете сам да достигнете това ниво и да напишете също такива силни творби.

— Ще ви кажа, че аз чета тогава стихотворения от него и тези стихотворения ми харесват. Мъчително ги преживявам, защото е изпитание и за моята честност, да си призная. Аз не казвам: Не, тези стихове не ми харесват. Защото за мене Радоев е поет. Но наистина мъчително точно в този смисъл, в който вие казвате. И аз се заричах пред себе си: Ще напиша по-хубави стихотворения! Вярвах, че ще дойде това време, когато ще пиша такива хубави стихотворения. За къде без вяра!? Разбира се, до голяма степен това са и младежки амбиции.

— Но и творчески преди всичко, те затова са интересни за една такава анкета. Все пак белег на едно развитие са.

— Разбира се, в този смисъл ... Сега смятам, че това е била мярката на делника, мярката на преходното. Сега вече не се меря ни с Джагаров, ни с Радоев, ни с когото и да е друг. Не ща да се меря, защото и аз, и другите ми приятели, които уважавам като поети, трябва да се меримвече с далече по-големи мерници, на голямото изкуство ... Другият поет, който тогава вървеше на „борсата“ с успех, беше Иван Давидков. Иван Давидков написа едно великолепно стихотворение „Украинецът с бялата хармоника“. Така мисля, че се казва и първата му книга.[19] Но за какво започнах да ви разказвам ...

— За първото отиване в редакцията на „Литературен фронт“ и отпечатването на първите ви стихове там ...

— А, да. Това беше за мене отваряне на вратите в „Литературен фронт“. Не за това, че като поднасях стихове, те вед-

нага се печатаха. Моето печатане в този вестник е било винаги мъчително. Мъчително съставих и книгата си и влязох при Фурнаджиев. Понеже ме попитахте за първата ми книга. Другите ми връстници вече издаваха, Климент Цачев имаше вече една-две книги, Иван Давидков също, Радоев шумеше,[20] както ви казах. И така, аз най-сетне набрах кураж, събрах тези стихотворения и отидох при Фурнаджиев. Занесох стихосбирката и той ми каза: Ела след десетина дена. Отидох след две седмици, той взе папката и започна да я разгръща лист по лист. Виждам, че няма много бележки. Казва просто: Това стихотворение става, това не става, това става, това не. И накрая: Виж какво, момче, сега си вземи тази книга, ще ми напишеш още десет нови стихотворения, тези и тези ще изхвърлиш, защото не стават, и ще ми я донесеш след шест месеца. Занесох му я след шест месеца, той пак я прочете за две седмици и рече: Книгата ще излезе.

— Какво си помислихте в този момент, бяхте ли щастлив?

— Безумно щастие изпитвах, безумно щастие. Може би най-голямата радост се крие в първата книга. И понеже сега засегнахме този въпрос, ще ви кажа кои книги след това най-много са ме радвали. Втората книга, която ме радваше, беше „Дълг“ (1955). И сега имам стихотворения, които обичам в тая книга. Според мене „Дълг“ показа вече някакви поетически заложби, не първата книга „В строя“ (1951), още по-малко втората „Ясни дни“ (1953). Именно „Дълг“ ми даде горе-долу самочувствие на поет. „Писмо до мама“, „При тати“ и някои други стихотворения и сега си ги обичам. Обичам ги като тогавашни изповеди. Тогава, струва ми се, за мене малко се разгада тайната на поезията. Не всички книги са ми скъпи, някои дори имам чувството, че просто не аз съм ги писал... Другата книга, която ми е особено близка на сърцето, е „Родословие“. „Родословие“ (1963) е големият ми етап, когато се разчупи схемата и заякнаха крилата ми. След това дойдоха „Чайките почиват на вълните“ (1965). В тази книга имам скъпи за мене стихотворения, но друга е голямата ми радост, не са „Чайките“. Това са моите „Неоскърбени светове“ (1969). Една от най-хубавите ми книги е „Натрупани мълчания“ (1973). „Внезапни паузи“ (1976) — смятам я за продължение... Коя е следващата?

— „Когато птиците летят по-бавно“ (1979).

— Е, тази книга е вече твърде съществен белег в моя път.

— След това идва книгата ви „Повикан от щастливи бездни“ (1981).

— Разбира се, че и „Повикан от щастливи бездни“. Това са най-скъпите ми книги. Те са ме изпълвали с най-много радост и удовлетворение, че нещо е постигнато. Ако ме запитате за историята на другите ми книги, нищо не мога да си спомня. Лиза затова ви е казала, че едва ли бих могъл да говоря за всяка книга.

— Добре, нека се спрем поне на първата книга по-подробно, защото началото на пътя е винаги любопитно. Вие ли си поставихме това заглавие „В строя“, или Фурнаджиев ви помогна?

— Аз си го измислих и така го поднесох на Фурнаджиев още в самото начало. И това заглавие го замислих не в този елементарен смисъл, в който и досега критиците го възприемат и непрекъснато говорят, че Павел Матев е войник на дълга, войник на верността и затова книгата му се нарича „В строя“. Ефрем Каранфилов го писа, а другите го повтарят и преповтарят. Мисля, че това заглавие е по-обемно. Иначе трябваше да дам книгата си във Военното издателство. Аз възпявах строя на живота, строя на борците, на победителите и на строителите. Аз не казвам, че всичко е осъществено. Но имах предвид едно заглавие, което да буди повече асоциации, отколкото само асоциацията за дълг. Както ме нарекоха например „поет на дълга“. Че кой ли не е поет на дълга?!

— Искате да кажете, че това е стесняване на замисъла и значението в известен смисъл?

— Абсолютно. Стесняване е, разбира се. Мисля, че има нещо повече и би трябвало да видят тъкмо това повече. Като какъв ли поет не ме правеха въз основа на тези заглавия. Може би да са смятали, че „повечето“ го няма.

— Първата ви книга е разделена на четири цикъла. Това разделяне на цикли продължава и в следващите ви книги. Как се оформяше в съзнанието ви този процес, Фурнаджиев ли насочи мисълта ви към такова разделяне, или вие сам стигнахте до това?

— Не. Фурнаджиев нищо не ми е внушавал по този въпрос. Сам си ги оформях.

— Имахте ли някакъв образец в това отношение, или то е било вътрешна необходимост?

— Нека го наречем вътрешна необходимост. Но книгите, които излизаха — наши и съветски — бяха на цикли. Възможно е и това да е изиграло роля. Съветските поети излизаха с цикли стихотворения, а аз тяхната поезия цял живот съм я следил най-внимателно... Дълбоко съм благодарен на Фурнаджиев,

но винаги съм се питал: Мили наши тогавашни редактори, вие бяхте такива големи поети, защо не бяхте по-взискателни към нас, за да ни накарате да не печатаме глупостите, които всяка младост създава.

– Но вие забравяте може би, че времето е било такова. Може някои неща чак след години да се виждат и избистрят.

– Да, но нещата се превръщат в история и нищо не можеш да махнеш от нея.

– В първата ви книга има едно стихотворение „Знамето на фестивала“ и в бележка под него е казано, че в Будапеща знамето е било издигнато от останалия жив член на „Млада гвардия“ Радик Юркин. Бяхте ли на този фестивал и срещнахте ли се лично с Радик Юркин, или това стихотворение е написано по разказ и информация?

– По съобщение в пресата. Така го написах. Не съм бил на този фестивал. Той беше в 1949 година, но не съм бил на него.

– Имате и едно малко стихотворение от три строфи само – „Очите на вожда“. Все ми се струва, че зад него стои нещо по-интересно като история. Познавахте ли лично Георги Димитров?

– А, това е любопитен въпрос. Една неделна утрин седя в градинката, която е зад Мавзолея. Било е навярно късна пролет, защото седях и си четях вестник. По същото време строяха Общинската художествена галерия в дъното на градинката. Може би вече е наближавало дванайсет часът, но аз си чета и от време на време поглеждам какво става наоколо. Изведнъж изправям глава, поглеждам и виждам Георги Димитров. Излиза от Министерския съвет. Тогава Министерският съвет беше в двореца. Мъчно е да разкажеш сега на младите и да ти повярват какво нещо е, когато една легенда се изправя пред тебе, младия комсомолец. Един митологичен герой застава пред тебе. Като го видях, аз се изправих, вероятно съвсем неволно. Той ме доближава, а аз стоя като автомат. Той се обърна и ме видя. Разказвал съм ви колко слаб и жълт бях. Но той се спря и попита: Какво правиш, млади другарю? Викам: Ами тука на слънце чета вестника, другарю Димитров. Студент си ти, нали? , Студент съм, Другарю Димитров. Какво учиш? , Литература. Добре трябва да учите. Вие сте бъдещето на нашата партия и нашата държава има нужда от висикообразовани хора. Аз много вярвам на младите и много искам те да не излъжат моите надежди. От кой край си? Чирпанлия съм. А, те са ербап хора... Точно тези

думи употреби, спомням си като сега. И добави още: Учете, защото ученето е велико дело... Наоколо взеха да се събират хора. Къде беше охраната му, не видях, навярно по-далече зад него. Каза ми довиждане, но и аз тръгнах с хората подире му. Като стигаме пред галерията, на челото ѝ, което е обърнато към Министерството на външната търговия, един работник правеше замазка. Димитров го забеляза и го закачи: Другарю, днеска е неделя, трябва да си почиваш! А човекът рече: Да почивам, да почивам, ама нали трябва да се свърши. Натрупаха се още хора и започнаха да го задяват с разни въпроси: за квартири, за жителство, за заплати. Той им казваше: Обадете се на секретаря ми. Тогава видях охраната, дойде колата и Георги Димитров си отиде. Хората си тръгнаха. Аз питам този работник, дето мажеше горе: Ти разбра ли кой те питаше защо работиш в неделя? Той се засмя: Ами другарят Димитров ме питаше, кой ще ме пита...

И аз тогава си помислих за достойнството на работника, за действителното достойнство. Защото той не слезе от стълбата и не го удари на приказки... Тогава аз видях очите на Димитров. Това бяха неповторими, открити, благи очи. Стихотворението ми за тези очи е слабо. То не е голямо стихотворение, но е едно свидетелство, едно свидетелство. Та това е поводът за това стихотворение. После Вътьо Раковски написа стихотворение, което възпроизвеждаше моята среща с Димитров. Дали съм му разказвал тази среща, дали той е имал също такава подобна среща, но по-скоро мисля, че аз съм му я разказвал. Той беше в списание „Септември", когато аз отидох, и може би там е ставало дума някой път. Така че това може да се е случило и с него, а може и разказът, който съм възпроизвел, да му е послужил за повод.

— Стихотворението „Наследник" е посветено на Д. Т. Имаше ли конкретен човек, на когото искахте да го посветите, или това беше условно посвещение, за да се разграничите?

— Буквите са измислени. Спомням си го много добре стихотворението. Буквите ги сложих, защото мнозина можеха да ме идентифицират с героя от това стихотворение. По този начин исках да се разграничa от героя, защото това, което възпявам, не е станало точно с мене. Това стихотворение си го обичах, то направи впечатление навремето си. Помня, че и Пенчо Данчев изтъкваше това стихотворение в ранните си статии.

— Първата ви книга според мен е забележителна с две неща, които остават трайни в цялата ви поезия. Темата за жерт-

вите на съпротивата. В много хора се усеща тази болка, но при вас тя е като лайтмотив, постоянно душевно състояние и прозрение в историческия смисъл на това дело. От първата ви книга е и този своеобразен обет, на който вие не изневерявате и досега. „Дорде живея и докато пиша, те винаги ще бъдат в моя стих."

— И сега смятам, че това са най-светите глави и най-светите кости. Главите и костите на седемнайсет-осемнайсетгодишните... При мен това се замесва и с други състояния, които съм изпитвал. Имам и друго стихотворение, което си обичам, то е от по-късните ми творби: за убития, който излиза от земята, спира при нас, грешните, при едничката светица — родината. Тя е, която напътствува своите грешни синове, а той, праведникът, разбира, че далеч от земята му е студено, и пак се връща там. То е едно сложно стихотворение, стихотворение за съвестта на живите, будна ли е тя всякога, се питам, будна ли е?

— И второто нещо, което ме порази, е признанието: „Аз пиша тъй мъчително и трудно." Твърде необичайно за първа книга, за началото на един поетичен път, за възраст, когато не така драматично и трудно звучат нещата. И това недоволство и съмнение се запазва през целия ви път досега.

— Този стих е пак от стихотворението „Посвещение". Много се колебах дали да го включа в избраните си стихове и все не го включвам. Но то ми е много скъпо... И затова мене малко ме смущават категоричните определения, с които фиксират етапите на моето творчество. Дотука съм бил такъв, пък оттука натам съм станал съвсем друг.

— Е, чак такива резки граници не могат да съществуват при един човек. Първите книги си носят своите прогнози също и те са доста ясни за вас.

— Лъжа ли се, не знам, но мисля, че имам податки още в тези първи стихове и първи книги. Искам да кажа, податки за разбиране на по-нататъшното ми развитие. Вие сте забелязали съществени неща още в първите ми книги. Нима в „Дълг" няма стихове, в които да прозвучава една носталгична нотка, твърде характерна след това за поета Павел Матев. Ами във „Време, Родина, Любов", която книга аз обикновено не споменавам и не я смятам за силна книга. Ами ако щете, дори в „Човешка тревога". Книги, които не ме задоволяват, ако ги измеря със сегашните си изисквания. И си мислех, и ми беше болно, разбира се, защо те са ме гледали като оня Гоголев герой, който е издялан от брадва, остър и праволинеен. Ко-

гато моите душевни смутове винаги са ме придружавали, винаги.

— Но, разбира се, те прозират още в първите ви стихове.

— Прозират. Дори когато съм писал оди. Дори понякога си викам: Защо не усещат моя стих? Колко пъти съм се питал: Защо не могат да усетят?! Аз когато пиша: „За нищо на света не ми е жал, защото много тайни съм научил.“ Струва ми се, че зад това признание се крие много. Аз се радвах, когато написах тези стихове. Но някак не се усеща... Или се лъжа може би...

— От кого не се усеща, от критиката ли?

— От критиката.

— Ама вие наистина ли очаквате да се усети всичко в поезията ви?

— Поне от тези, които имат сетива, би трябвало да се усети. Или пък някои не щат да го кажат... Сега си спомням стихотворението „Заклинание“. То е първото, което написах, след като се освободих вече от големите обществени ангажименти. Тогава ми дадоха една прощална вечеря. Попитаха ме: Какво правиш сега? Казах: Пиша стихове. — Какви стихове? — Ами ще ви прочета първото, което написах. Прочетох го и скоро усетих, че няма да го разберат. А то е цяла бездна от преживелици. Обичам си я тази книга „Когато птиците летят побавно“, защото тя носи отпечатъка на изстрадани и промислени неща... Обичам си и стихотворението „Обет“. Аз го отпечатах в „Работническо дело“ и трябва да ви кажа, че поне сто комунисти са го изваждали от своите портфейли, за да ми го покажат. Изрязали са го и си го носят, значи съм засегнал съществени струни в душата им. Това беше второто стихотворение след „Заклинание“:

Ще се простя със всяка лична сметка.
И пренебрегнал шум и суета,
ще реставрирам в тази петилетка
запуснатия храм на песента.

Сънувана, прекъсвана и плаха,
тя се завръща в делника ми тих.
Което много хора не разбраха,
ще го тълкуват утре в моя стих.

И всичкото, каквото ми остава,
със умората си длан

ще го отдам на българската слава,
на гордата любов ще го отдам;

на жълтото отечество през юли,
на есенните млъкнали гори;
на житото, на скършените дюли,
на изгрева и залеза дори...

И реч, и слух ще дам на глухонеми.
И памет на убитите ще дам.
Ще оправдая тънките измени,
защото те ще ме оставят сам.

Не сам, а насаме със песента ми,
камбаната на моето сърце,
едничкото, което ще остане
със времето лице срещу лице.

– Прави впечатление, че много стихотворения от първите ви книги започват добре, добре се развиват като поетическа структура и изведнъж финалът от един-два стиха разваля ефекта от постигнатото.

– Това беше навремето едно мое увлечение по поантите. Научих го от съветската поезия, но го научих като прийом, а не умеех да го прилагам. И сега имам поанти, но те в едно стихотворение не винаги трябва да са на финала, може да са в средата, в края, навсякъде. После зависи как ще я изведеш, тогава не можех да извеждам. Но това са лоши стихотворения. Ненапразно не ми се ще да говоря за тях. Кой говори за своето неумение да прави стих или цяло стихотворение. След това вече при мене ужасно се изостри чувството за стиха и за словото.

– Често, когато говорим за първите ви стихотворения, казвате: това стихотворение е лошо, слабо. Преодолявате ли някакво усилие, когато казвате тези думи? Трудно ли ги казвате?

– Не ми е трудно, защото го съзнавам. Не ми е трудно.

– А какво изпитвате, когато друг ви каже, че те са лоши стихове? Изпитвате ли болка в такива мигове?

– Не, не изпитвам болка, те вече са напуснали сърцето ми. Извън него са. Дори се притеснявам от тях. Много често се притеснявам. Гледайте на всичко това като на опит за поезия или като на мъчителен път към поезията.

– Като референт-ръководител в КНИК вие сте от 1949 до

1951 година. След това няколко години сте редактор в сценарната комисия при Комитета за кинематография. Никога нищо не сте разказвали за този период.

— Не съм разказвал наистина. Работех още в комитета, когато някой каза, че в кинематографията обявяват конкурс за редактор в сценарната комисия. Заинтересувах се в какво се състои този конкурс. Кинематографията беше точно там, където е и сега, на „Раковски". А КНИК над сегашния сувенирен магазин, който тогава беше клуб на интелигенцията, камара на културата. Много интересен клуб беше... Та аз се отбих тогава, колкото и да ми беше неудобно, при един художник и културтрегер, който отговаряше за сценариите — Славов. Отидох, така и така, аз работя еди-къде си, завършил съм литература, бих искал да кандидатствувам за това място, дойдох да се осведомя в какво се състои този конкурс. И той отговаря: Ще ти дадем един сценарий и ти ще му направиш оценка в една кратка рецензия. Какъв беше този сценарий, забравих, но си спомням, че за десет дена трябваше да дам рецензията. Дадох я след една неделя. На десетия ден ме назначиха. Така се озовах в сценарната комисия. В нея работеха Павел Вежинов, Веселин Ханчев, Емил Петров, Георги Стоянов-Бигор. Не беше изминала и година, откакто бях там, и към групата се присъединиха Анжел Вагенщайн и Христо Ганев, които току-що бяха завършили сценарния факултет в Москва. Дойде след тях и Бурян Енчев. Трябва да призная, че това наистина бяха хора интересни. Четяхме сценариите, заседавахме, правехме оценки. Всички четяхме, но заседанието на комисията си имаше основен докладчик. Другите могат да оборват неговата оценка, да я оспорват, да се съгласяват или да допълват. Беше много сериозна работа и всички, които се занимаваха с оценка на сценариите, гледаха твърде отговорно и сериозно на тази работа. Това беше раждането на българското кино, неговото голямо начало.

— Имахте ли по-специален интерес към киното и към сценария като вид творчество?

— Не, нямах писателски интереси към киното. Исках да напусна чиновническата работа в Комитета. В сценарната комисия нямаше определено работно време, заплатата беше поприлична. Виждахме се през деня за по два-три часа. Към хората, с които съм работил в сценарната комисия, и досега пазя най-хубави чувства. Там се сприятелих и с Веселин Ханчев. Дотогава бегло го познавах. Там го опознах като човек и като творец. Писал съм някои неща за него, вие знаете.

– Той ли ви спаси живота, когато сте щели да се удавите?

– Не този Веселин. За Веселин Андреев ставаше дума, той ме спаси. Петдесет и трета година бяхме с една писателска делегация в Узбекистан.

– Книгата ви „В съветската страна“ (1954) е от това посещение?

– Да, от това пътуване.

– Там няма такъв епизод, а щеше да бъде един интересен момент.

– Ами щеше да бъде, но не стана, тогава подобно нещо се смяташе за ерес. Как ще пиша за себе си, че съм щял да се удавя. Голяма работа. Боже! Кой ще ти го помести... Случи се в един арик, воден канал в Узбекистан, широк беше шест до осем метра. Грееше силно южно слънце, всички се къпят, само Павел Матев не се съблича и те започнаха да ме задяват.

– Не можете ли да плувате?

– Не знам да плувам. В морето влизам, но най-много петшест метра да преплувам и винаги си мисля за дъното, да има къде да стъпна и да се изправя. Страх ме е, но е така да си призная. Макар че морската вода е тежка, в нея повече можеш да се задържиш... И сега се страхувам от водата. И да се науча да плувам добре, като си помисля, че под мене вече няма дъно, ще се удавя... Но тогава всички взеха да ми се присмиват и аз пресметнах, че не е толкова широко, ще отметна два метра, като се хвърля, все някак ще успея да стигна до другия бряг. Пък и не предполагах, че е чак толкова дълбоко, седем-осем метра не е малко. Водата беше много студена, течаща, навън силно слънце, аз като се хвърлих, студът ме е прерязал. Сигурно се и уплаших малко, иначе не мога да си го обясня. Както и да е, хвърлих се и разбрах, че се давя. Вероятно съм извикал, защото другите се смееха, но Веселин май видя ужас в очите ми и ми подаде едно стъбло от бъз. Първото, което му е попаднало в ръката. Човекът, потопен във вода, не тежи. Хванах се за това бъзе, той ме издърпа и излязох. Нищо особено, като погледнеш, но можеше да свърши зле...

В киното се сприятелих и с Емил Петров. Аз и досега съжалявам, че Емил Петров почти се отказа от критика на поезия. Той е писал неведнъж за мене, но не това е важно. Важното е, че той е литературен критик, който има сетива за поезията. Дълги години е главен редактор на списание „Киноизкуство“ и се поотдалечи от литературната критика. А пи-

шеше интересни статии. Той е, който издигна и защити голямата поезия на Веселин Ханчев. Той беше, който писа за „Жив съм“ като за голямо творение. Та от сценарната комисия ми останаха няколко хубави приятелства. С Емил Петров, както ви казах. С Христо Ганев, без това приятелство да се е задълбочавало, но и досега обичам този човек. Той печаташе в „Работническо дело“ и пишеше отлични стихотворения. Говоря за тогавашните си впечатления. След това се посвети на сценария. Той е един неспокоен, критичен дух. Христо Ганев е онова младо момче, партизанче, което е в историческия кадър за Девети септември.

— Какво бяха за вас годините в сценарната комисия?

— Писателите бяха най-важното за мен, общуването с тях. Когато докладвах за някои сценарии, тръпнех какво ще каже Павел Вежинов, Веселин Ханчев или пък Емил Петров. Дали ще споделят моето мнение, или няма да го споделят. Малко дори се страхувах какво ще кажат те за моята оценка. Защото никога не съм и съзирал критически дар у себе си. Не е въпрос дали нещо ми харесва или не, но говоря за критическо изложение, достатъчно мотивирано и компетентно. Знаех, че и Павел Вежинов не е критик, но у мен живееше едно дълбоко уважение и респект към него...

— След сценарната комисия вие ставате заместник главен редактор на списание „Пламък“, а това е неговото начало...

— Докато бях в сценарната комисия, стана Априлският пленум на партията и тогава именно се замисли списание „Пламък“. Андрей Гуляшки беше определен за главен редактор, а моя милост за негов заместник. Така всъщност започнахме „Пламък“. Веселин Ханчев завеждаше отдел „Поезия“.

— Дори първият брой на „Пламък“ се открива с ваше стихотворение — стихотворението „Родина“.

— Да, за което бях викан в ЦК на БКП от Рубен Аврамов.

— Но защо, какво лошо има в стихотворението?!

— Ами защото там пиша, че въгленът накрая изстива и че родината става грижа...

— Разбира се, че е грижа. Всяка обич е грижа и отговорност, и трудност, и още колко други неща, за да е истинска обич.

— Е, да, ама тогава им се видя по-иначе. Извикаха ме. Не казвам, че това беше груб разговор, но ми казаха: как така грижа и тъга е Родината, ти изстинал ли си от идеалите?

— След това в книгата „С вярата на хората“ вие променяте стихотворението. Това ли е причината?

— Променил ли съм го? Пък може и затова да е. Но едва ли съм променил духа. Може някои думи да съм заменил. Не помня вече. Времената бяха такива. Какви разправии бяха в това списание за някои други публикации. Спомням си, че много неприятности имахме за два разказа на Радичков. Но първите броеве на това списание са свидетелство за един голям духовен подем. Тогава се обърнахме и към големите световни поети и за наша изненада Пастернак ни прати стихотворения. И това бяха едни от най-хубавите му стихотворения. Тогава Пламен Цонев ги преведе много добре. Всеобщ подем, възраждане на духовете имаше. Владимир Башев се представи с преводи в първите книжки още. Но в „Пламък“ публикувахме и неговото стихотворение „Ако няма какво да дадем на света,/ за какво сме родени.“ По същото време поместихме и един цикъл на Дамян Дамянов, може би един от най-хубавите, които той е писал. Някъде по това време излезе и „Недостоверен случай“ на Емил Манов, за който имаше големи спорове и напълно го отричаха. А когато му чествуваха шейсетгодишнината, твърдяха, че това е най-зрялата му книга. Имаше и разкази на Васил Попов, за които също имахме разправии. Не съм от хората, които чак толкова ценят този писател, но си спомням колко ни ругаха за неговите разкази... Сега се сетих, че в сценарната комисия беше и Богомил Нонев. Дори по едно време беше и председател на тази комисия. Тогава негова жена беше Ваня Дечева. Ваня Дечева е талантлива жена. Сега живее в Париж, неотдавна бях в ателието ѝ. Тя завърши в Париж школа по стъклопис, завърши тази школа с отличие и нейният професор се ожени за нея. Преди година-две беше тука за юбилейната изложба на баща си Данаил Дечев и ме помоли да участвувам в откриването. Бяха го направили малко по френски образец — с музикална програма, мисля, че предкласика свириха, прочетох им две стихотворения. Беше мило тържество. Мисля, че едното стихотворение, което прочетох, беше „Млади кончета пият вода“... Напоследък забелязах нещо не особено приятно в нашата литературна практика. Вкараме една тема в българската поезия и почваме с нея да прекаляваме. Дотогава почти никой не беше писал за коня. След това като се разиграха едни коне, не може да ги спре човек. Не искам да се хваля, вие се смеете сега, но такова явление не е най-доброто... Аз бях в Наречен, видях едни малки кончета, спомних си детството и онези красиви тъ-

Институт за литература БИБЛИОТЕКА

нички създания. Така стана стихотворението. То и като стих стана добре и си го обичам това стихотворение.

— Не само стихът, но и образът е малко необичаен и вълнуващ.

— Ами млади кончета пият вода, гледат в нея една звезда, мечтаят за препускане... Усетя ли, че някой копира, не изпитвам най-приятно чувство, трябва да призная, защото поезия така не се прави... Но това са други въпроси... Като работех в „Пламък", стана дума за лов на диви свине. Гуляшки пишеше тогава серията за Авакум Захов. Отнякъде си купи един джип на старо, поправиха му го, защото той трябваше да пътува из Родопите край границата и по местата, където се развива действието. Един ден ми каза: Искаш ли, Павле, да дойдеш с мене, хем ще обиколим местата, които ми трябват, хем ще идем на лов за диви свине. Викам си: Защо да не се съглася, аз в този край към Доспат, до самата граница, не съм бил. Ще дойда, Андрей, казвам, само че на мене не разчитай, не съм ловец и едва ли ме бива за това. Голяма подготовка започва. Десетина дена в редакцията за никаква литература не ставаше дума, само за лова на диви свине се приказва. Андрей изобщо си има тази настройка, като започне някоя тема — дълго време тя го занимава. Решихме, че вдругиден заминаваме за Родопите. Джипката е готова, такъмите, всичко. На другия ден се виждаме и Андрей казва: Павле, няма да идем на лов. Питам го: Андрей, случи ли се нещо, колата ли закъса, щото колата вехта все пак. Нищо не се случи, вика, но аз разговарях с един познавач, оказа се, че ловът на диви свине е много тежко нещо. Не зная какво е знаел той за този лов, но го питам: Защо да е тежко нещо? Той ми обяснява: защото тя се стреля с куршум, като идва срещу тебе, ти стреляш, ако не я улучиш, тя върви в абсолютно права линия и върви като бясна. Може да мине под чатала ти, казва той, и от теб да не остане нищо, ще те разпори целия. Ако трябва да се спасяваш, трябва непременно да застанеш зад някое дърво или да се катериш, но казва: А-а дума да не става, такова нещо не ща. Очевидно Андрей не беше заразен от ловджийската страст. Не зная ходи ли на лов, или не ходи, но диво прасе сигурно не е утрепал.

— Така и не можахте да видите лов на диви прасета?

— Не ми провървя тогава. Но ще ви разкажа един друг случай. Аз по наследство нали си имам интерес и любопитство към това занимание, защото и стотици разкази съм слушал на тази тема. Десет години бях народен представител в Си-

листренско. Пет години в Силистра и пет години в Дулово. Веднъж Петър Младенов отива в Силистра и ме кани да ида с него. Кани също и своя приятел, който е и мой приятел, Йордан Радичков, защото в програмата има и ловуване. Предвиден е лов на диви свине. Настъпва часът за лов, тръгваме ние за съответната гора. Отиваме в един горски дом, нещо като хижа, но топла и приятна, хапваме, пийваме малко, за да не настинем, обличат ме мене криво-ляво, защото и Радичков, и Младенов си носят своите ловни екипи. Обличат ме топло, защото мога да измръзна като нищо, твърде калпав съм в това отношение. Янлъш ловец нали съм. Разделят ни на две групи. За първи път участвувах в такъв лов и трябва да кажа, че то беше безумно красиво, една снежна зима, един пухкав сняг. Голям сняг, голяма кория. На едната шейна се качи Петър Младенов, не помня още кой с него и един от местните ловци. В другата шейна — другият голям ловец, Йордан Радичков, Павел Матев като атрибут и пак един от местните ловци. Дадоха ми чифте, аз им казвам, вижте какво, само мога да ги прогоня, защо ми е това. Както и да е, тръгваме в две различни посоки. Там има пунктове за хранене на животните, те отиват да ядат царевица и тогава се стреля, щото това не е балканският лов. Пътуваме на проста селска шейна, но постлана с топли одеяла и китеници. И аз все си представях руските шейни. Тръгваме тримата, но аз казвам и на местния ловец: Аз съм янлъш авджия, няма да разчитате на мене, тука съм за сеир, но ако вие не я ударите, аз ще я убия. Тате беше ловец, брат ми също, белким и у мене има дарба. Минаваме край едно хранилище, нищо няма. Минаваме край друго — пак нищо. Най-после оня селянин изведнъж спря конете и шепне: Наляво, наляво. Шепне, защото дивите прасета имали силно развит слух. Поглеждаме наляво, прасето се наяло и легнало да спи. Йордан казва: Оттука е далече, затова тихо слизаме и се приближаваме. Аз ви казах, че те не се стрелят като зайците със сачми, а с куршуми. Така че умението да стреляш трябва да е много голямо, за да улучиш. Те тръгват малко по-напред, аз подир тях, за да не им пречa. Но нали са ми дали пушка, викам си, ще гръмна, ако трябва. Приближават се, да не кажа голяма дума, на едно трийсет метра срещу голямо спящо прасе. По-ясна и неподвижна цел няма. Защото друго е да бяга. Те вдигат пушките и аз си викам: Павле, я трай. Да стоиш до такива ловци, че да се месиш. Местният ловец чака Радичков да стреля пръв. Йордан се прицелва, натиска спусъка, щрак. Аз го гледам, що-

то трябва да ви кажа, че физиономията на ловеца в такива моменти се изменя, чертите се заострят някак. Но гърмеж не става, защото той забравил да си напълни пушката!

— Звучи невероятно за такъв ловец като Йордан Радичков!

— Но е така. Свинята чу щракането и хукна, тогава вече селянинът стреля, но не можа да я улучи. Бягаща свиня как се улучва! Гледам Радичков, какво друго да гледам в този момент. Посиня, посърна, притесни се, като че ли го бяха съблекли пред хората гол, неудобно му. Качваме се на колата, продължаваме нататък, но друго прасе не срещаме. Утешавам го: Йордане, то това се случва. Той: Павле, моля ти се, не казвай на никого! Най-вече на Дико Фучеджиев, щото тази майна ще ме направи за смях. Връщаме се в хижата, постоплихме се, пийнахме си и аз наистина бях решил да не споменавам на никого. Другите, и те не ударили нищо. Мълча и много внимавам с нещо да не загатна дори за случилото се, но по едно време Радичков казва на Петър Младенов: Ти да знаеш аз какво направих, Петре!

— Значи, той сам се издаде, не можа да издържи.

— Разказа си всичко. Връщаме се в София, минават две недели, отивам в Клуба на актьора в Народния театър и гледам, Дико там. Ние с Дико не сме приятели, но имам чувството, че се отнасяме почтително един към друг. По едно време минава край мене, усмихва се, той рядко се усмихва и казва: И ти, Павле, да не ми кажеш! Отдругаде да научавам аз за позора на Радичков. Питам: Кой ти каза? Той се смее: Йордан Радичков ми го каза. Радичков, дето викаше моята майка, пилешки крак ял, не може да се сдържи... Но аз обичам Радичков и го чета, щото той е великолепен сладкодумец, за него подробността е нещо чудно. Писател, който умее да постигне детайла в този смисъл, за който Тургенев казваше, че в литературата детайлът е всичко. За да изяви категоричността и художествеността на едно от художествените средства, го казваше Тургенев, не за друго. Чета Радичков, Хайтов, Ивайло Петров. Четях всичко на Илия Волен. Дончо Цончев чета, Георги Мишев... Но стана дума за ловни истории и се сетих, че една такава история ми разказа навремето Емилиян Станев. Излязъл на лов в Еленския Балкан. Допускам намесата и на известно въображение, както е при всички ловци, които познавам още от баща ми.

— И като се има предвид, че той изобщо е бил човек със забележително въображение.

— Да, имаше забележително въображение. И разказваше

как излязъл на лов, ходил дълго и, не щеш ли, изскочила една мечка срещу него на една горска поляна. Дигнал той чифтето, стрелял, уверен в своя безпогрешен мерник. Ранил я, но тя не паднала, а хукнала към него. Ами сега, казва той, аз какво да правя... Случаят звучи малко анекдотично, но навярно е истински. Като хукна, казва Емилиян, аз какво да правя. Близо зад мене един дъб, хвърлям чифтето и се изкатервам на дъба. Сядам на един клон, гледам я отгоре, тя ще постои долу ранена, кръвта ѝ ще изтече и тя или ще умре, или в края на краищата ще предусети, че ще умира и ще се оттегли. Предавам ви неговия разказ. Абе минава половин час, тя стои, аз кисна горе на клона. Минава един час, тя не мърда. По едно време гледам, тя съвсем омаломощена вече. Ами като я видя, че е толкова омаломощена, ти защо не скочи долу, та да хванеш чифтето, го питам аз. Тя докато се сети за това, ти ще я застреляш от упор. А Емилиян ми отговаря: Абе как ще скоча бе, тя като ме гледа с едни големи очи, а веждите ѝ като на Георги Караславов... Вижте колко точно е забелязал! Помните, нали, веждите на Караславов какви бяха...

— Споменахте отново за Караславов, та се сетих, че вие с него имате и едно пътуване до Италия. По какъв повод беше?

— По времето, когато той беше председател на Съюза на писателите, а аз секретар.

— А вие сте секретар от петдесет и осма до шестдесет и втора. Какво значи секретар на Съюза по онова време?

— Каквото значи и сега, само че много по-скромно.

— Тогава в „Литературен фронт“ се е отбелязвало кои са новите секретари, новите членове, та дори и кандидат-членове на СБП.

— Понеже се избираха на общи събрания, не се правеха конгреси тогава.

— За вас дори пише, че сте най-младият секретар.

— Аз наистина бях най-младият. Бяхме трима щатни секретари и двама нещатни. Нещатните само присъствуват на заседанията. Главното мое задължение беше работата с младите. Именно тогава ние с Караславов отидохме в Италия, храхме се в един католически пансион, скромна обстановка. Тогава стана първото учредително събрание на Европейския съюз на писателите. То се състоя в Неапол и от българска страна бяхме аз и Караславов. На второто събрание в Торино май че бях сам. Спомням си, че в съветската делегация беше Паустовски. Като разбра, че съм от България, една вечер, изглеж-

да, много го мъчеше астмата, защото ме попита дали нямам малко мастика. Той не пиеше, но искаше само малко да вдиша от анасона.

— Много го обичам този писател. Толкова изумителни истини ми е открил за писателската психика и за труда на писателя изобщо.

— Да си призная и аз много го обичам. Като четете Паустовски, нямате ли впечатление, че това е човек с универсална култура?

— Вярно, това е едно от първите впечатления при неговата проза. Обичал е много географията и сам разказва как мислено е пътувал по картата на света.

— Имате впечатление, че знае и много езици, нали, но той не владееше никакъв чужд език. Нямаше да го зная, ако не ме беше помолил да му превеждам в един рибарски магазин. Аз ви споменах, че в гимназията много добре знаех френски и каквото съм запомнил, ми служеше горе-долу. Влязохме ние в рибарския магазин и той: Искай сега, Павел, поплавок. Аз не зная на български как се казва това чудо, камо ли пък да го искам на френски. Хеле някак си се разбрахме с продавача. След това Паустовски ме помоли: Искам да видя казармите на Торино. Викам му: Константин Георгиевич, за казармите на Торино ще ни арестуват. Не, казва, няма да влизаме, само да ги разгледаме отвън. Ще взема едно такси, ще платя, не се притеснявай. Вземаме такси и казвам на шофьора: Казармите на Торино! А той: Кои казарми? Казвам: Най-старите. Защото знам, че него Наполеон го интересува. Ручеят, където играят пъстърви, Наполеоновите маршали... Пристигаме точно срещу старите казарми. Те са вътре в града, пред тях една чешма също като българските. Уж пия вода аз, пък той оглежда двора, плаца, кое как е разположено. Запалих дори цигара, да спечелим малко време и да му дам възможност по-добре да се огледа. Погледа той, качваме се в колата и той въздъхва: Също като при Наполеон... След това отидохме в Рим, а италианците бяха безкрайно внимателни към него. Издаваха му съчиненията, затова той имаше пари. В Рим Паустовски потъна по издателствата. Тогава не обръщаха внимание на Межелайтис и Абашидзе. Те също бяха в делегацията. Едуардас Межелайтис е забележителен поет, имам всичките му книги с автографи. Превеждал съм едно-две неща, а аз не превеждам по начало. Но тогава италианците като говорят за съветската литература, хвалят Паустовски, донякъде Федин, за Шолохов малко през зъби, Маяковски

малко, Фадеев я го споменат, я не. И ненавиждаха Кочетов. После си промениха отношението към него, но това стана след едно негово посещение в Италия. Твардовски хвалеха, защото смятаха, че неговото списание „Новый мир“ е най-либералното списание...

— Обикновено говорим за трънливия и мъчителен път към поезията, но ако ви попитат какво е поезията за вас, как бихте отговорили?

— Всичко.

— Ако трябва все пак някакво определение да ѝ дадете? Толкова поети се опитват да я синтезират в няколко думи. Не разглеждам това като стремеж да се постави в рамки поезията, а като своеобразен копнеж и усилия на поетите да ни доближат до нея, да я направят по-близка и разбираема.

— Ако говоря за това, трябва да говоря за смисъла на своя живот. Но каквото и да кажа, рискувам да се повторя и пак да не кажа всичко. Защото тя е красота, към която душата цял живот ни притегля. Поезията е освобождаване на духа и една изповед пред отечеството, пред идеала, пред народа, пред любимата, пред минало, настояще и бъдеще. От всички тях поетът иска прошка, моли милост и съчувствие, жадува хармония и капка незабрава. Може би наистина най-пълният отговор ще бъде в думите: тя е всичко...

— Има ли пълно сливане между поет и общество, между съдбата на народа и съдбата на поета? Възможно ли е това сливане.

— Трябва да има.

— Все пак поведението не е равностойно в мирни дни и по време на бедствия... Може би именно тогава най-добре личи тази близост?

— Съветските поети доказаха най-ярко какво значи сливане на тези съдби. Опровергаха максимата, че когато топовете гърмят, музите мълчат. Други средства наистина трябват за една поезия по време на беда или война. Но в тези средства непременно трябва да включим и лириката, защото и сега, като си спомням големите редове на съветската поезия, ми идват наум стихотворения, които са главно лирически. Отделям великата песен на Лебедев-Кумач „Идеть священная война“. А другото, голямото в съветската поезия е онова, където се намесва великата болка с изстраданата радост, голямата вяра с почти непоносимото страдание. Като си представим какво беше само това удивително стихотворение на Константин Симонов „Жди меня“. Не познавате това време и не можете да

си представите навярно какво беше това стихотворение. Това лирично, любовно стихотворение беше отпечатано в „Правда“ и войниците си го носеха в чантите. „Чакай ме, ще дойда аз...“ Симонов написа и друго стихотворение — „Убий го!“ Думи, които на пръв поглед поет не трябва да изрича, нали? Но ги изрече в името на живота. И прозата му харесвам, но той има забележителни стихотворения, забележителни. Но ако става дума за обичан и уважаван от мене поет, това е Александър Твардовски. Той има такива стихотворения, при които можеш да плачеш. И съм плакал, трябва да кажа... Когато заболя безнадеждно, той написа няколко изумителни опуса. Сега си спомням, че аз изпращах Димков при болния Твардовски. В Комитета съм, звъни един ден телефонът, от Съюза на съветските писатели ме търсят и ми казват: Твардовски умира, болките му са непоносими, чухме, че в България имате един Димков, който може да помогне. Прати го, моля ти се!... Извиках Димков, изпратих шофьора да го докара. Казвам му за кого става въпрос, казвам му, че страда един от великите съветски писатели. Умира от рак, болките са страшни, поне да му облекчите страданията. Димков ми казва: Ако няма разсейки, ще го спася. Ако има разсейки, ще му спра болките поне. Казвам му: Тогава вдругиден вие летите. А той притеснен: Ще ви ругаят. От министерството отсреща ако разберат, здравата ще ви ругаят. Отсреща е Министерството на здравеопазването. Вие ще си имате неприятности, казва той, ще ви ругаят. Казвам му: Не ме интересува какви неприятности ще имам. Не мога да не изпълня молбата на съветските писатели, когато става въпрос за страданията на един от най-великите им писатели — Твардовски. Ще се свържа с министъра на вътрешните работи да го помоля веднага да ви уредят документите и отивате. Някакви претенции или желания? Само да видя Петербург, там съм учил фелдшерска школа. Качихме го на самолета, чакали го на летището, веднага го закарали при Твардовски и той наистина му облекчи страданията в тези последни дни. Но за съжаление ракът беше в много напреднала форма и вече не е имало никаква надежда. Съветските другари бяха завели Димков в Ленинград. Като се върна, беше много доволен, казваше, че било интересно за него да види отново местата, където учил преди шейсет-седемдесет години. Учил за фелдшер! Как е станало така, че после става командир на полк, не ми е ясно. Но пък каква дарба. Защото това си е дарба, каквото и да говорим, каквито и уговорки да правим. Димков ме впечатляваше. Хем лекуваше, хем медицин-

ската общественост го преследваше. Смятаха го за вагабонтин, за далавераджия. Караславов се лекуваше при него, след като му бяха сбъркали диагнозата, та чак се парализира. Твърдеше, че Димков е този, който го е раздвижил. Резултатите от лечението на Димков бяха налице и често съвсем неоспорими...

– Четете ли тяхната поезия в превод или само на руски предпочитате?

– Много рядко. Предпочитам на руски. Тези поети съм ги чел по десетки пъти. В предпоследното си стихотворение Твардовски пише: Без паника, събирай вещите си, дошло е време... Той има едно чудесно стихотворение в памет на Гагарин... Не само в поезията е силен той. Неговите статии за Марина Цветаева, за Иван Бунин, за Ана Ахматова са забележителни. А за Иван Бунин статията му е направо гениална. Споменах Симонов, споменах Твардовски, да изрека и Сергей Наровчатов. Помня едно негово стихотворение: как настъпва съветската армия, минава през селата, опустошени от немците, и бойците виждат как на райкомовските врати на комсомола висят разпнати девойки, заковани с библейски гвоздеи. Каква Голгота, какъв образ само!... Семьон Гудзенко е също забележителен поет. В едно стихотворение пише: Ний не от старост ще умрем, а от старите си рани. И умря от старите си рани... Помня стиховете на Сергей Орлов. С него бяхме приятели. Страшно притеснителен момък. Като посети България, бях министър, чух, че дошъл с жена си, и помолих: Намерете ми Серьожа и му кажете, че искам да го видя. Когато влезе в кабинета ми, плахо пристъпя и пита: Павле, как можеш да живееш тука?! Това е същият този Сергей Орлов, който два пъти гоpя в танка си по време на войната. Целият беше в рани, а лицето му без кожа, затова носеше брада. Беше страшно да го гледа човек. Той дори има стихотворение такова, защото, като излиза да чете стихове, всички гледат надолу или настрани... Те имат забележителни поети, забележителни! Спомням си Михаил Луконин и стиховете му за „Сталинградският театър". Немците най-трудно превземат този театър. Дни наред от суфльорската будка един сержант убивал всеки, който влезел. Историята му е суфлирала как да играе. И Луконин заключава: Ей, артисти бъдещи, вий си помислете, когато мине войната, как ще върнете святите права на изкуството на тази сцена. Вижте сега как е казано. Били ли са поетите до своя народ? Отделна ли е тяхната съдба... Но защо заговорих за него. Аз късно

се запознах с Луконин. Тука у нас имаше една писателска среща и след това вечеря, на която отидох. И аз го познах по снимките. Той, вече достатъчно пийнал, пита: Отде ме познавате? Казвам му: Четох най-новите ви стихотворения. Той: Кажи ми нещо! В момента си спомням два реда от едно ваше стихотворение: „Спокойствия тебе не обещаю, но вечное прощание дарю". Изрекох ги, а той: Дай да те целуна! Не очакваше, че ще се намери някой, който тука и в този момент да помни стиховете му...

— Вълнуващо ли е за един поет да срещне човек, който знае стиховете му? И какво изпитвате вие в такива мигове?

— Разбира се. Това са сложни изживявания. Вашият въпрос ми напомни как, без да ща, открих гроба на Есенин и какви мисли ме споходиха тогава. Те имат отношение към това, за което ме питате, и ще ви разкажа този случай. Не знаех къде е гробът на Есенин. Той се обеси в Петербург и предполагах, че гробът му е там. Веднъж отиваме в Москва официална делегация за откриване дните на българската култура. Ръководител на делегацията беше Александър Лилов. Лилов дойде в Москва за два-три дена, докато трае тържественото откриване, и си замина. Отидох да го изпратя на летището. Като се връщахме, шофьорът няма начин да не е разбрал, че съм поет, и ми вика: Тука вдясно е Ваганковското гробище, другарю Матев. Не мога да разбера и питам: Кое? Той ме поглежда бегло: Ваганковското гробище, то е толкова известно, колкото и Новодевиче. Помолих го да спрем, понеже той каза: Тука е погребан Есенин. Руснаците умеят да уважават гробовете си. Там видях гробовете и на много други поети, преди това не знаех къде са погребани. Обаче великите си имат своята слава, която проправя пътеките на живите, там си има подробни указания в коя алея чий гроб се намира. Тръгваме към мястото, където е погребан Есенин, и на всеки десет крачки табелка, на която пише: „К Есенину". Не към гроба на Есенин, а просто — към Есенин. С мене беше и заместник-завеждащият отдела за култура в ЦК на КПСС — белетриста и критика Алберт Беляев. Вървим ние, стигаме до гроба — гроб като гроб. Бих искал Есенин да има по-хубав гроб, но това е друго. Чете се неговият автограф, той е разделял буквите. Пристигаме ние и гледаме, до гроба му седнали двама обикновени люде, не мога да ги нарека интелигенти. Спираме, мълчим, но те двамата си говорят, подават си едно шише водка, отпиват и си продължават приказката. Гледам ги аз, впечатлен от всичко това, защото вие знаете колко мно-

го обичам Есенин. Много го обичам. И винаги се сещам за думите на Горки, който казва за Есенин, че той е инструмент за поезия. И то е наистина така, стихът му звучи като флейта! Чисто и болно. Но какво ме изуми? Заслушах се в разговора на двамата непознати. Ами че те декламираха стихове от Есенин! Единият рече: Ти помниш ли? И казва цяло стихотворение. А другият отвърне: Чакай да ти кажа едно друго. Стоях, слушах и си виках: Боже, един да дойде на моя гроб някога, па само куплет един да каже! Не, откровено ви казвам — един куплет само! Ми стига ми! А те го знаят наизуст целия ... Не го издавахме десетилетия наред. И руснаците не го издаваха. Четяхме го като апокрифна литература. Но руската сантиментална душа си го носеше в себе си. Гагарин например си спомня Есенин, когато полетя в космоса. Не друг, а Есенин. А сега де! Душевност. Какво да правиш.

— Знаете ли, по същия начин горе-долу и аз попаднах на гроба на Есенин. Беше около Девети май. Паметната плоча беше леко изпръскана с кал, вероятно предния ден цветята бяха поливани. И като вас аз бях поразена от хората, които бяха около гроба. На различна възраст, но повечето към петдесет и шейсет. Имаше възрастни хора, участници във войната, които си разказваха как със стиховете на Есенин са изкарали тежките походи. И никога няма да забравя как една дребна женица с интелигентно лице извади кърпичката си и изтри изцапаната плоча на гроба. Да си призная, това ме порази. Учуди ме и това колко много стихотворения на поета знаеха тези хора. Те си подаваха стих след стих като реплики от непозната за нас, българите, но съвсем реална пиеса.

— Виждате ли какво нещо са техните поети и как ги тачи народът им. Удивителна работа!

— Може би има някаква зависимост между едното и другото. Искам да кажа, че мащабността и достойнството на поетите се определя от самия народ.

— Сигурно ... Но понеже за тях говорим, ще ви кажа, че много обичам Ярослав Смеляков.

— Вие много пъти го споменавате в нашите разговори.

— Аз не бях интимен приятел с него, но той е забележителен поет. Той е политически поет, забележителен политически поет, но може да прави невероятно нежна поезия. Съвършено случайно отварям и сега ще ви прочета няколко стихотворения, които познавам до болка добре и обичам ... Как може да не ми направи впечатление такъв поет! Ами той допада на душата ми. Ето го това „Давным давно“, „Хорошая девочка Лида“ —

изумително стихотворение, изумително. „Манон Леско“ или „Милые красавици России“. В това стихотворение той пише как руските жени в блиндажите си мерят каски, а не красиви дрехи като в приказките на Перо, но казва той, за вас, мили, ние ще напишем съчинения, пълни с любов и удивление... Друг от големите световни поети, когото аз също много обичам, е Михаил Светлов... И аз не мога да си представя поет, който да не се храни от тази връзка, имам предвид връзката поет — народ.

— Но защо се обръщате само към съветската поезия?

— Не, аз мога да намеря и в нашата поезия такава връзка, и то не в един поет. Мога да намеря такава връзка даже и при онния поети, които са се смятали за откъснати от живота като Николай Лилиев.

— Но какво значи „откъснат от живота“? Щом човек живее на тази земя, той все е свързан с живота, не е извън него. Но това е една друга страна на живота. И като приемаме едната страна, дали имаме право да отричаме другата.

— Едва ли. Но аз го изричам това, защото навремето си Георги Бакалов с пълно право и основание приветствуваше Смирненски и без основание твърдеше: На нас не са ни нужни поезии като „Пеперуди, пеперуди, тънки сребърни крила“.

— Оказва се, че и такава поезия е нужна, ако тя говори нещо на човека, ако е частичка от неговата обич към род и родина, ако му помага в трудни моменти да намери истината и да се бори за нея. Душевната нагласа у хората е различна — нужни са Ботев и Дебелянов, Лилиев и Вапцаров, Есенин, но и Маяковски.

— Красотата винаги е нужна. Тя е нужна и при страдание, и при неволи. Вземете народните песни...

— И все пак не е ли смущаващо, че колкото и дълбоко да е свързан един поет с обществото и народа и с цялата си душа да се стреми да бъде до народа си, все пак в известен смисъл остава самотен. И тази самота не е присъща само на поетите, тя е доста характерна за всеки творец. Как мислите, защо се получава това чувство за самотност?

— Светлов нарича поезията „публична самота“. Тя се създава в самота. Аз съм един от ясните случаи, не мога да пиша пред другите. На мен ми трябва наистина самота не за да се отделя от хората, а за да се приближа. Така е, колкото и да звучи парадоксално.

— За момента на творчество това е естествено състояние, защото вие фактически тръгвате от хората и живота. На вас ви

е необходим този момент на отделяне, за да се приближите след това отново към тях.

– Да! И по един душевен път, неведом понякога и за мен, отново отивам при тях. Нещо повече, аз дори често повтарям тази своя мисъл, че смятам читателя за елемент на изкуството. Но защо? Видите ли, аз мога да създам шедьоври в тази самота, за която говорим, и да ги държа заключени в своето бюро. Те могат наистина да са шедьоври, но те не са социално явление. Трябва да ги дам на хората, защото именно читателите са тези, които превръщат изкуството в социално явление. В този смисъл смятам читателя за част от изкуството, за онази част, която осмисля и употребява изкуството. Така че тази връзка е наистина неразделна. И защо, като говорим за отношенията общество — поет, ние непременно разбираме поет и множество. Ако аз пиша стихотворение, посветено на една жена, то също е посветено на човека. Това е също връзка с обществото. Цифрите никак не ме интересуват, защото аз възпявам връзката между хората. Онази страшната, голямата, нежната, ласкавата, тежката и нужната връзка . . .

– Вие много трудно изминавате този път от самотните часове до общуването с читателите. Винаги съм се питала, защо е така при вас. Говоря за цялостния ви път като творец.

– Питал съм се и аз, защото много мъчително беше моето утвърждаване. Горчиво ми е да го констатирам, но като реалност го адмирирам. Защото се научих, от друга страна пък, да съм недоволен от себе си. Напиша, да речем, едно стихотворение и нещо ми подсказва, че написаното е хубаво. Час и половина или два се чувствувам като юноша, щастлив и замаян.

– И след това започват съмненията и мъченията вероятно?

– След това започвам да се измъчвам и да си мисля, че не съм написал кой знае какво. Може би затова и досега продължавам да пиша. В този смисъл Горки е изрекъл гениалната мисъл: „Да живее святото недоволство!“

– Особено в изкуството това е сякаш вроден и закономерен стремеж към съвършенство.

– И добре, че е така. Иначе няма творчество. Никога не съм могъл да си помисля, че съм голям поет. Е, имал съм часове, когато съм вярвал, че съм направил нещо, но, общо взето, съм твърде критичен към себе си. Не само към себе си, разбира се.

– На няколко пъти в нашите разговори става вече дума, че вие трудно пишете. Само взискателност и недоволство от себе си ли е това, или има и нещо друго?

— Сигурно, сигурно. Не пиша всеки ден и ми трябва време, за да се настроя за писане. Тогава чета Лермонтов, Пушкин, Блок, Яворов, Есенин, Дебелянов, Пастернак. Обичам и този поет. Чета още Заболоцки, Светлов, Смеляков. Чета много поети и много от тях ми допадат, но казвам именно тези имена, защото те за мене имат великата способност да ме отвеждат в земята на поезията.

— За вас те са нещо като вдъхновение и стимул, за да излезете от всекидневния ритъм и да потънете в една своя съкровена атмосфера, без която не можете да творите.

— Точно така. И аз наричам това преселване в другия свят преселване в територията на поезията. Дори и сега, като заминах през юни на вилата, първом прочетох всички стихотворения на Пушкин, без поемите. Всичките стихотворения на Пастернак, всичките стихотворения на Марина Цветаева, на Ана Ахматова. Разгърнах отново Смеляков, защото и там го имам. Яворов прочетох, Дебелянов прочетох, Лилиев си припомних отново. Не защото не съм ги чел достатъчно или пък съм успял да ги забравя. А защото са ми нужни, нужни са ми. И тогава усещам как постепенно навлизам в света на поезията. И някъде към петия-шестия ден нещо ми хрумне и посегна към молива. Любопитна работа. Дотогава нищо. А сетне потръгне, но това не значи, че като пропиша, пиша всеки ден. Не, идват и други ялови дни, в които нищо не записвам.

— Но важното е, че е тръгнало и вие имате съзнанието и радостното чувство, че отново е задвижена творческата енергия у вас, че не е пресъхнал благодатният кладенец на поетичното слово?

— Да, това е съвсем вярно. А има и дни, в които пиша по две стихотворения. Но едва към десетия ден се постига оня старт, който съм търсил и очаквал. Първите стихотворения ги късам, макар че в началото могат да ме удовлетворяват. Но много рядко от първите става нещо, защото са още спънати. Ако я има мисълта, няма я емоционалната стихия. И са посухи.

— Значи, поетическият градус е по-малък от този, който вие си представяте и желаете да постигнете?

— Градусът е по-малък отначало. Нали ви казвам, някак спънато върви. А след това вече думите идват и се нагаждат една към друга. Уж несъвместими, а застават редом. И аз много обичам тези мигове.

— У вас се забелязва желание и стремеж да разкривате нови пространства пред думите. Преклонение пред словото, без-

крайно учудване и уважение към него, така характерно за нас, съм го забелязала и при Петър Караангов. Може би това ви сближава още повече като поети и приятели?

– Не съм мислил за това, но че ни сближава, е сигурно. Мене винаги са ме вълнували думите и са ме занимавали като произход и живот сред народа. Ще ви разкажа нещо любопитно, което малко ме потресе. Вие знаете, че се занимавах с пътувания напоследък във връзка със съборяните за Илинден-Преображение. Много от тези българи искаха да идат при Ванга да им гледа. Но те бяха над триста души и беше просто невъзможно. И аз, какво да правя, отидох при нея да уточним все пак кои ще приеме и кои не. Тогава именно тя се впусна в някакви исторически екскурзии, които ме поразиха. Например тя ми казва: ти сега дойде тука от Самуиловата крепост, нали? Да, казвам, от Самуиловата крепост идвам и тя ми направи много добро впечатление с оформлението си. И наистина това е силен паметник — един ослепял воин, след това като фризове други войници, бойци на Самуила. И тогава Ванга ме пита: Знаеш ли как се казват селата, през които са вървели ослепелите войници. Не, казвам, не знам. Обяснява ми: Едното село се казва Ключ, защото този, който ги е водил, демек Самуил, казал: Заключени сме тука. Другото село се казва Скръп. Сега те го пишат с „п“ накрая, а то си е с „б“. Друго едно село се казва Вадиочене, там са вадили очите и на сто души са оставяли по един едноок да ги води. Аз дори веднага като излязохме от къщата ѝ, си ги записах тези имена, да не ги забравя. И тя ми казва още: дойдоха от Македония да им гледам, питам ги от кое село сте? И те ми отговарят — от Слепча. Казвам им: Това е на петнайсет километра от Охрид, нали? Те викат: Ами да, до Охрид сме. Ванга ги питала: Ами знаете ли защо се наричате Слепча? Ми не знаем, то много старо име. Ами не знаете я, пък аз ще ви кажа: защото в това село докараха ослепените Самуилови войници и там ги настаниха... Вие гледайте сега емоционално как въздействува това. Аз не зная дали истината е тази, но изглежда твърде възможно, защото селото се нарича Слепча — съвсем правдоподобно звучи. И Ванга ми обяснява: Казах им аз, а те викат: ами ние не знаем това. Тя ги питала: Охрид, та Охрид, а защо се казва Охрид? Те, казва тя, мълчат. Викам ѝ: ами и аз ще мълча, защото не зная и чакам твоето обяснение. Тя ме пита: Ти бил ли си там? Казвам: Бил съм. Бях там преди години и си мислих, че ако този бисерен градец беше у нас, с това езеро като светлозелено око щяхме да направим чудеса. Там има един рид,

който се оказа Самуилова крепост. И тогава Ванга обяснява: Ами това е Охрид, това е ридът, на който се охка, на който се ридае — „Ох, рид! Ох, рид!“ Вижте само как звучи и какво интересно обяснение. Запомних тези села — Слепча, Вадиочене, Скръп, Ключ, Охрид. Кога сме мислили, че тези имена могат да имат такъв произход. Може да не е издържано, но пък какво вярно хрумване... Забелязали ли сте, че понякога литературата звучи по-правдиво от действителността. Защото, като е отражение на действителността, дарбата пък какво прави: взема от тази магма, наречена живот, прави някакви невероятни кристали и ти съзираш в тях целия живот, целия свят. Дори сега, като говорим за словото и неговото значение, винаги съм мислил, че „Неоскърбени светове“ ми е едно от най-хубавите заглавия. Вижте зад това съчетание от две думи какво се крие — неоскърбените светове на съвестта, на любовта, на красотата, на светостта, на жертвата, на всичко...

— В днешната епоха могат ли наистина да останат неоскърбени човешките светове?

— Ами поетът трябва да ги има, да ги мечтае, да се мъчи да ги внушава. Не е въпрос да създаваш ангели. Аз дори често повтарям тази мисъл, че ужасно ще бъде да се живее в този ад, който е населен с ангели. Пази боже от такова нещо! Но наистина съм се удивлявал на своеобразния живот, който имат думите. Всяка от тях е една вселена. Те са едно от чудесата на света. Кажеш я и зад нея — бездна, цял един свят. Уж износени, а нещо става с тях и те заблестяват. Значи, за поезията няма износени думи. Зависи къде ги поставиш и как ще го направиш. Думите, особено в поезията, си имат особени свойства. Уж противопоказни, а застават една до друга. Често ми казват, че правя съчетания, които не са обичайни.

— Щом като вие сам усещате, че така най-добре се изразявате, какво значение има дали са обичайни или необичайни. И не е ли поезията въобще нещо необичайно?

— Да, тя е магия, чиста човешка, реална магия.

— Преди да стигнете до това „преселване“, в съзнанието ви изграден ли е цялостен образ на стихотворение, или целият цикъл?

— Никога не нося цяло стихотворение в себе си. Аз пиша на взривове, ако това е най-точната дума.

— Да, това е известна истина за вас. Тук-таме отронвате по нещо за тези „взривове“, но непознат за нас остава преходният период. Бихте ли разказали нещо повече за него.

— Винаги в себе си нося листчета, на които записвам от-

делни думи, някаква идея, съчетание от думи, каквото в момента ми е хрумнало. Имам и един тефтер, където пренасям всичко от листчетата. И когато започна да пиша, отварям този тефтер, за да видя какво точно съм записал и какво може да излезе от него. Понякога дори се чудя защо съм записал такава и такава дума, забравил съм атмосферата, която тогава е живяла в тези думи и те сега нищо не ми говорят. Употребя ли това, което е записано, за да не се бъркам и повтарям, аз го задрасквам. Някъде това е само една дума, някъде е просто ритъм. Ще се опитам да ви дам примери с последната ми книга, която излезе през 1981 година, „Повикан от щастливи бездни", както и от тази, която е все още в ръкопис. Скоро ще трябва да я изпратя на издателството в Пловдив. Тя ще излезе под заглавие „Сърдечни затишия". Просто те са ми най-пресни като работна атмосфера, другите все пак са се поотдалечили... Но ето тук съм записал: „не предвещаваше ли нещо". Сигурно съм го записал като мелодика на речта. Прочел съм Асеев и съм записал: „Не все вопросы решени, не все даны ответы." Има случаи, като реша да си запиша нещо, то неочаквано тръгне нанякъде и стане цяло стихотворение. Така написах почти цялото стихотворение „Графика", което посветих на Багряна. В крайния вариант то, разбира се, претърпя някои промени, стана малко по-друго:

Така ти се струва наверно.
Наверно така ти се струва,
че повече в тъмно и черно
и тебе, и мене рисувам.
. . . . . .

Но друг да съм вече не мога.
Не моля, не диря, не искам.
Неземна и силна тревога
към черното все ме притиска.

Записал съм думата „изумен". Защо? Сега вече не зная. Записал съм „несмели ласки".

– И винаги всичко ли записвате? Чула съм от Дора Габе да казва, че много от хубавите идеи умират, защото човек го мързи да ги запише веднага, а по-късно ги забравя.

– И трябва да ви кажа, че е много вярно това... Вижте например какви неща съм записал. На Вознесенски от едно стихотворение „Комплекс" един стих „Поэт всегда виноват"

„Досадници и шутове“ съм записал, а защо? Видях един ден съборено гнездо в парка и си записах „съборено гнездо, убита песен“. А пък след това на вилата в Макоцево наблюдавах птиците и гората. И бог знае по какви пътища се яви стихотворението „Драма“:

Съборено гнездо. Убита песен.
А всичко тук шуми или цъфти.
Извадена от свойто равновесие,
как неумело птицата лети...

И т. н.

Имам един съсед в Макоцево. Той е стар човек и почти през цялата година живее там, отглежда много плодове и какво ли не прави, за да изпъди птиците. Слага огледала, в които те се оглеждат и се плашат. Мен ме впечатляват много силно такива постъпки. По този повод написах едно стихотворение, точно когато той ги гонеше. Кръстих го „Почти притча“... Или това „Един гълъб умря срещу Нова година“. Стояхме с Любомир Тенев и Гочо Гочев пред унгарския ресторант точно на 31 декември. 1979 година. И както стояхме и си говорехме, изведнъж нещо рече „туп“, един гълъб падна в краката ни и умря пред очите ни. Това са неща, които ме разтърсват и не мога да ги забравя. Тогава Любомир Тенев каза: „Павле, ето ти тема за стихотворение!“ И си го записах така: „един гълъб умря срещу Нова година“. Носих го доста дълго, но един ден го написах. Нарекох го „Гълъбът“ и го посветих на тях. Дълго обаче се колебах дали да го включвам в книгата „Повикан от щастливи бездни“. Ето как започва стихотворението:

Един гълъб умря срещу Нова година.
Пред очите ни падна и тихо умря.
Ние бяхме до лобното място и тримата,
и у тримата нещо за миг прегоря.

. . . . . .

Дали плач по любов, дали страст към живота,
дали нежна тъга по една красота:
на мелодия скрита последната нота
или селския спомен за птичи гнезда?...

Така стават нещата при мен. Да вземем стихотворението „Изповед“. Преди години, когато организирахме криптата под

„Александър Невски“, много ми се хареса тази дума — крипта. После някаква изложба откривахме там на икони и тази дума отново ме обсеби. Проверявам какво е точното ѝ значение. И се получи стихотворение. Нито финала съм знаел, нито началото, нито пък за какво ще бъде. Но го започнах така: „Душата ми е тъмна крипта“, и сетне се заредиха стих след стих...

Душата ми е тъмна крипта.
Един молитвен ритуал
повтаря каноничен припев,
от който съм се разболял.
. . . . . .
Опазих ли това богатство,
с което ти ме надари?
Или извърших светотатство,
кажи ми и го повтори!?

Де да знам какво е! Трудно е да се обяснят тези неща. Само се опитвам да ви кажа как стават при мен...

– Казвате, че никога не носите в себе си цели творби, но на мен ми се струва, че тези неща, които записвате като хрумвания и наблюдения по различни поводи, засядат в съзнанието ви като семенца и оттам именно започва да кълни, да расте и да се оформя неизвестният все още стих.

– Навярно е така. Само казвам, че усещам от кое ще стане стихотворение. По какви пътища обаче, не мога да обясня. Като записвам, все пак си викам: ето, от това ще стане нещо. Но какво точно ще стане, в какъв ключ ще го изработя, дали това ще стане лирика или едно стихотворение със социална проблематика, не зная... Но положително в съзнанието ми се извършва необходимата работа, без сам да си давам сметка за нея и без да я съзнавам... Мисля, че едно от най-хубавите ми стихотворения засега е стихотворението „Молитва“. Написах стихотворението и след време, като четях Борис Слуцки, попаднах на едно негово стихотворение „Возрасть“ и взех този епиграф от него: „Возрасть — не учебный — а лечебный“. Ето и самото стихотворение:

Все едно. Съдбата ще реши
колко време ще живея тука.
Тази кукувица пак сгреши
или само във съня ми кука.

. . . . . .

Някъде виновно се отля
силата ми и кръвта гореща.
Някога ме пареха крила,
а сега земята ме усеща.

И т. н.

— По-особените условия, които са ви необходими, за да пишете, ме карат пак да се върна към детството ви. Имахте ли склонност да се забравяте, просто да се загледате в нещо, да се прехласнете в това съзерцание и да се забравите?

— Имах. Срам ме е да си кажа, но баща ми в такива случаи казваше: „Нашият пак се отнесе!“ Виждате ли как става, животът ни вкарва в шумните си сборища, но аз не ги обичам. Обичам приятните беседи или самотата . . . Знам, че има хора, които няма да ме разберат правилно. Като им кажеш, че обичаш самотата, те те смятат едва ли не за антисоциален елемент.

— Мисля, че не за такава самота се говори при творците и всеки го разбира. Това е необходимо състояние, за да може човек да се концентрира и да даде максимума, най-доброто от себе си.

— Разбира се. Многократно съм повтарял, че творчеството се прави в самота именно за да ме разберат. Стана въпрос вече и аз подчертах колко е прав Михаил Светлов, когато нарича творчеството „публична самота“. В този смисъл говоря и за самотата като необходимо творческо състояние, състояние на ума, на душата. Очевидно тя ми трябва, за да се занимая с мислите си. Във всеки случай дълбоко съм убеден, че истинското творчество се прави в самота.

— А като по-млад, или по-точно в началните години на творческия ви път, също ли ви трябваха такива условия, при които да се получи известно изолиране от света?

— Пак ми трябваха такива условия. Но ги нямах. И страдах. В това отношение съм много тежък характер. Не мога в ничие присъствие да пиша. Дори да стои човекът и да мълчи, щом присъствува, аз вече съм затормозен. Не мога да пиша. Може би, защото често изказвам гласно мислите, които записвам. Понякога чета на глас няколко пъти един куплет, за да чуя как звучи или да проверя думите . . .

— Но това лято се случи нещо необичайно за вас. Имам предвид стиховете, които написахте, докато пътувахте из България със съборяните за Илинден-Преображение.[21]

– Да, наистина е необичайно, защото нали тъкмо ви разказвах как работя, че в София не мога да пиша, този шум ми пречи, ежедневието ми пречи. А сега като пътувах със съборяните за Илинден-Преображение, стана нещо изумително с мене, нещо неприсъщо. Стоя вечер с тях до единайсет часа, вечеряме, но се чувствувам притеснен и не оставам до късно. Те тръгват по барове. Между другото, никога не съм обичал барове, сигурно съм споменавал за тази моя особеност, нека я наречем. Не съм роден за тая работа. Някои мои събратя ги обичат. Нека ги обичат, не ги упреквам. Може би пък нещо мислят там, нещо откриват за себе си.

– Шумът ли ви дразни и изморява, или намирате, че тази обстановка няма нищо общо с вашите мисли?

– Де да зная какво е. Но аз зная какви са техните програми. Ами то ме тормози, то никак не ме вдъхновява. А вече навярно и поради възрастта, ако спя само два часа, аз съм парцал на другия ден.

– Мисля, че даже не е толкова до възрастта, колкото до нагласата у човека, или както е модерно да се казва, не сте програмиран по този начин.

– Може би и това. Та бяхме в Пловдив. Те отидоха на бар, аз се прибрах в хотела и започнах да си припомням, неподозирани неща ми идват. Спомних си изведнъж, че навремето писах една статия за Геров, а оттам по незнайни пътища видях един негов образ, който много ми харесва: „Аз като филм те преживях“. Аз ценя и обичам този поет. И кой знае защо си спомних този негов стих „Аз като филм те преживях“. И написах „обратно“ стихотворение. То отначало беше далеч несъвършено и аз изобщо не знаех какво ще остане от него и дали ще остане... Ето, вижте на какво малко тефтерче съм ги писал тези стихотворения, защото това съм носил в себе си... Така стана това стихотворение с моето от Александър Геров „Аз като филм те преживях“: „Не като филм, а като ужас, /като потоп, като конец,/ като петно на мойта чест, /на хубавото в мойта участ/ те преживявам. И изчезва, /догаря и угасва в мен/ на любовта жарта. Не ден, /а нощ, не слънце, бездна/ пред мене зеят... Всичко свърши./ Не трябва милост, трябва гръм,/ /гръм, който всичко ще прекърши,/ след който ще потъна в сън.“ и т.н.

Нали знаете Гьотевото „Светлина! Повече светлина!“ Спомних си и него и написах нещо. Защо пък точно това си спомних, де да зная, но ето какво написах: „Светлина! За живи и за мъртви, /Светлина за нощните поля./ Светлина по коледи и жътви,/

/над падения и за дела./ /Светлина не само за очите,/ за пътека или за мъгла. /Светлина не само за душите./ Светлина за птичите крила ./ /Светлина за любовта най-вече./ Светлина за скритите мечти. /Светлина отчаяна, далечна/, по която ще ме търсиш ти . . .“

— Имахте ли някакъв конкретен повод, някакво по-особено състояние на духа, за да пишете в една така неприсъща за вас обстановка?

— Не, нищо особено.

— Нищо особено на пръв поглед, а иначе?

— Може би само размисли някакви, не зная . . . И нещо друго написах, което отекна у мен някак по-драматично: „Всичко получено е от просия. /Всичко раздадено е от любов./ Няма да плача и няма да вия. /Няма да чуеш ни жалба, ни зов./ /Твоята сянка пред мене се движи/ скрита хармония в трепет нескрит./ Всичко умира — тревоги и грижи. /Всичко се ражда — надежди за миг./ /Може би вече света пропътувах./ Южни съзвездия греят у мен./ Всичко, което тогава сънувах /вече ме прави успокоен./ /Няма за нищо и нищо да крия./ Прошка да давам съм вече готов./ Всичко получено е от просия./ Всичко раздадено е от любов.“

Това стихотворение не го включих в книгата, още не мога да преценя съдържа ли нещо ценно, или е повърхностно.

— Малко ме смущава този стих „Всичко получено е от просия“. Думата е особена за вас и човек се чувствува неловко от нея. Разбира се, не е думата, която смущава, а това, което стои зад нея.

— Така е. Може грубо да звучи, но е така. А всичко, което раздавам, е от любов. Моля ви се, какво се шокирате от думата. Като съм го почувствувал така, така и ще го изразя . . . Като се връщахме от Рилския манастир, аз в колата започнах едно стихотворение. Отзад Василев и Минка — секретарката ми — вече спяха уморени. А аз извадих тефтера и започнах да пиша . . .

— Но вие досега никога не сте писали по този начин?

— Не, не съм писал. Интересна работа . . . Спомних си едно старо стихотворение, бях го написал през един октомври, когато пак така бях в Рилския манастир. Тогава по склоновете на планината имаше една невиждана тоналност. Нещо, което не може да се получи — то едни червени, оранжеви, жълти цветове . . .

— Преплетени с различните нюанси на зеленото все още. Есента там е главозамайваща наистина.

– Да, и тази тоналност някак не е най-веселата. Пък и тогава нещо пак имаше, страдах. И може би затова бях писал: „Необичаните винаги мрат, под валежа на пъстротата.“ Искам да ви кажа как тръгнах от тези два стиха, писани някога, но после в книгата „Сърдечни затишия“ не ги сложих като мото. А самото стихотворение го нарекох „Октомври“: „Ах, каква, ах, каква пъстрота: /необмислена, влажна, ревнива!/ Падат вчерашни живи листа. /Боже мой, и смъртта е красива!/ /А защо я рисуват с коса/ костелива, озъбена, страшна? /Благославяш деня и часа/, в който тя не изглежда ужасна;/ /в който тя не търчи да коси, /а пристига, здрависва и милва./ Сякаш идва да те спаси/ и е всъщност дори милостива.../ /Пъстротата ли просто възпя?/Доживя ли минути за прошка? /Колко дива тъга изтърпя,/ а не беше чак толкова лошо./ /След една нелюбов ли живя, /след една ли надежда подтичва? /Да обичаш до лудост успя,/ без да бъдеш до лудост обичан.“

Искам да кажа, че бях пак в такова състояние, сърцето ме бе стегнало... Но аз като напиша едно стихотворение, то ме прави щастлив. Дали е успешно или не, не е важно, после мога да го захвърля... Тези стихове ги написах, докато пътувах, защото още не можех да се отделя от моя свят, в който потъвам, когато пиша. Не съм се отделил съвсем от състоянието може би...

– Забелязах, че сте изцяло в тази работна атмосфера, живеете си в нея, независимо от събитията наоколо. Но може би и всички тези пътувания по съдбовните места на народа ни, хората, дошли кой знае откъде, за да видят България. Всички тези събития и срещи не могат да ви оставят равнодушен, те възбуждат у вас мисли и преживявания.

– Да, разбира се, но това не значи, че ще пиша за тези места и хората, които срещам.

– Вие може да не пишете за тях, но те ви подсказват някакви идеи, потопяват ви в една емоционална атмосфера, която е благодатна за творчество.

– Именно. Те ме държат в един висок емоционален градус. А и пътувах към Беласица и Оборище. Но все пак още не бях излязъл от тази атмосфера, защото дотогава работех в Макоцево, прекъснах за един месец около събора и сега пак ще се върна там. И отново ще разтворя Светлов, Твардовски, Марина Цветаева или Соколов... Така е било винаги, та и до ден днешен. Пиша, преработвам. Като се оформи горе-долу цикълът, като го сметна горе-долу за завършен, преписвам го на машина.

— Но иначе вие пишете на ръка, нали?

— Да, винаги пиша на ръка.

— Само стихове ли? Може би статии, интервюта също на ръка?

— Интервюта, статии, доклади — всичко пиша на ръка. Слушал съм от поети, че пишат направо на машина, свикнали са с нея и не ги дразни, но мене тия механични звуци ми пречат. С наслада прочетох една статия на Леонид Леонов, озаглавена „Вярвайте на ръката". Оказа се, че той, белетристът, създателят на обемни произведения, пише на ръка. Представете си, „Руският лес" е писан на ръка! Неговата теза е, че ръката е черноработник, а главата е господар. Господарят си разрешава излишъци, черноработникът отбира само онова, което му е нужно. При мене машината играе малко по-друга роля: виждам вече как изглежда едно стихотворение.

— А сам ли преписвате стихотворенията си?

— Сам ги преписвам. И едва тогава ги възприемам визуално, като графика. Преписвам ги с голяма разредка, за да може после да поправям. Като ги препиша на машина, аз ги затварям тука в първото чекмедже и ги държа няколко месеца. Като мине това време, измъквам ги и започвам да поправям...

— Колко редакции претърпява едно стихотворение при вашия начин на писане? И кои стихове според вас излизат подобри — над които по-малко работите или тези, над които повече сте се трудили? И въобще обичате ли да поправяте вече написаното?

— Много обичам да поправям. И никога не съм имал чувството, че съм развалил нещо, след като доста съм поработил над него. А редакциите не съм броил. Зависи и какво се разбира под редакция, защото поправката на един куплет също може да бъде редакция... Така че по време на писането имам най-малко десет редакции. След това го преписвам на чисто, пак на ръка, защото много задрасквам и след това отново редактирам. Това, трябва да ви кажа, не е еднократен процес. След три или пет дни отново се връщам към написаното. Дори докато пиша, се сещам, че там в еди-кой си стих една дума подобре е да бъде заменена с друга. Непрекъснато ги нося всички тези рожби — думите. Така че най-голямата редакция е по време на писането. След като го препиша на чисто, имам навика да го прочета само, за да видя дали има излишни куплети. Излишните куплети зачертавам. Ако в зачертаното има образ, който ми харесва и евентуално би могъл да влезе в друго стихотворение, записвам си го отново в тефтера. Но това ста-

ва рядко, защото обикновено изхвърленото не е най-образното. То е словоохотливото, ватата, пълнежът. Обичам часовете и дните на поправянето. Самото написване ми е по-неприятно.

– Но това е удивително за един творец! И още по-необичайно е за поет. Обикновено се признава, че сътворяването е процесът на мъчителна наслада, истинското творчество, върховният момент...

– Като пиша, аз се вълнувам, разбира се. Гледам да запиша именно това вълнение. Едно стихотворение не е нищо друго освен една емоционална кардиограма. За съжаление ние не винаги можем да предадем вълнението, което изпитваме, да го запишем на хартията. Рядко го постигаме. И затова навярно се получава така, че когато го дадеш някому да го прочете, а той не изпитва твоите вълнения, ти се разочароваш, че не ти ръкопляска. А ти си се вълнувал, изгарял си... Затова чак след няколко месеца се връщам към стихотворенията си. Тогава вече с хладен разум и поизстинало сърце, далече от минутите на вълненията при сътворяването, мога много по-точно и справедливо да усетя хубаво ли е стихотворението или не. То се знае, че преценката е пак субективна. И все пак... Тогава аз започвам да поправям. Обичам да махам излинялата дума и да сложа друга, която започва сякаш да свети в съчетанието на стиха. Говорил съм с приятели за това, те се учудват. Веднъж дори на Петър Караангов го казах, а той: Ти си луд, аз толкова мразя да поправям.

– А в началото пак ли с такава страст поправяхте?

– Не. Едно време не обичах да поправям. Може би то дойде и с възрастта, и с опита.

– Взискателност, натрупани знания и култура, а може би чувство за естетически дълг към изкуството, към читателя?

– Навярно е така. Натрупаната култура бездруго играе роля. Едно време възрастните поети, майсторите на стиха, ни казваха, че трябва да поправяме, а ние, младите, тогава се усмихвахме. Убедени бяхме, че техният емоционален извор е пресъхнал, и те затова наблягат на труда. Мислехме си, че те не могат да се вълнуват, както ние се вълнуваме. Минаха години и разбрах каква правда има в техните думи. Само вълненията не са достатъчни за едно хубаво стихотворение. Още много неща са нужни, толкова много, че ако човек знае още в началото, навярно би се изплашил. Толстой ли беше казал, че да пишат могат и калфите, а да поправят само майсторите... Има нещо красиво в този труд и мисля, че това е красивата мъка на творчеството. Представям си какви терзания е изпитал Толстой,

когато четиридесет и няколко пъти започва „Ана Каренина", докато намери ритъма на фразата... Ритъмът на фразата е голямо нещо. Наскоро препрочитах Йовков, мисля, че ви споменах. Какъв майстор на ритмичната проза е той! Почне ли в един ритъм изречението, в такъв ритъм продължава целият разказ... А наличието на ритмика в прозата създава емоционална температура, която с нищо друго не се постига... Имам чувството, че поправките са основната ми работа. Очевидно такъв е моят трудов стил. Никога не смятам, че едно стихотворение е завършено. И никога не нося в себе си — казах вече — образа на едно цяло стихотворение, така цяло да го нося, че изведнъж да кажа: „Чакай сега да го запиша!" Впрочем само веднъж ми се случи. И то насъне...

— Как така насъне?

— Ами насън написах едно стихотворение. Беше преди двадесет години. Написах го и много ми хареса. Събудих се, три пъти го казах цялото наизуст, но ме домързя да го запиша. Казах си: не може три пъти да го кажа и да го забравя. Оставих работата за сутринта. Помня, че беше от четири куплета. Сутринта се събудих — табула раза, нищо не мога да си спомня. Ядосах се на себе си. И оттогава до възглавницата ми стои един тефтер, в който всичко си записвам. Имам неспокоен сън, често се будя. Разказвал съм ви за това. Цял живот съм бил такъв. Още като дете. Мама се тревожеше и казваше: „Какво прави това дете! Ми то не може да спи!" Говорех насън, а и досега си говоря. Едно мое стихотворение се нарича „Моят сън е къс и неспокоен"...

— Струва ми се, че последната ви книга „Сърдечни затишия" стана някак по-концентрирана по време? Искам да кажа, че не се наложи такова „отлежаване" от няколко месеца?

— Има нещо такова. Но затова пък стана по-трудно. Изобщо много трудно започнах да пиша този път. По-трудно от всякога. След болницата отидох във Велинград. Спохождаха ме едни все недотам весели мисли. Пък и в болницата доста неща премислих. Бях зле, вглеждах се в очите на лекарите, исках да открия истината за себе си и за своето състояние в тях. Те обаче професионални очи, умеят да се прикриват. И добре, че умеят, защото какво би станало с нас, бихме се отчаяли. Но аз, като отидох във Велинград, почивам, разхождам се, мисля, опитвам се да пиша, не мога. Тежки мисли ме гнетят. И в същото време съзнавам: та аз имам хора, които много обичам. И в земята да съм, пак ще ги обичам, не могат да не усетят моята обич. И както си мислех за тази обич, изведнъж ми хрум-

на един стих от Некрасов: „Как странно я люблю?“ И го сложих за мото на стихотворението: „Спохождай ме! Аз вече съм отвъд. /В най-чистите си мисли ме спохождай./ Бях малко слънце. Слънцето захожда /измине ли белязания път./ /Във твоя свят и времето лети./ Но тук при мене то ще е безмерно/. Обичах те! И сто пъти е верно: /отнасям с мене скъпите черти./ /Ще легна в неразбудена земя, /с която хоризонтът се целува. /От този хоризонт ще се вълнувам, /от много думи ще съм онемял./ /Ще стана глух — но ти ще носиш звук./ Ще бъда сляп — но ти ще си движение. /От стъпките ти — екнали над мене —/ ще потрепервам като лист от бук.“

Това стихотворение може би най-пълно изразява състоянието ми след излизането от болницата... Но отначало във Велинград нищо не можех да започна. И си рекох: спокойно, опитай с нещо, което ти е най-скъпо, най-близко и най-дълбоко те вълнува. Съществото, което най-много ме вълнуваше в този момент, беше моят внук Павел. Чувствувах, че нещо искам да му кажа...

– Но не думи, които на малко дете се казват, а както се общува с голям човек, който по много неща ви е сроден?

– Именно. Исках нещо да му кажа, но не нещо сантиментално или детско, както дядовци се занимават с внуците си. В други сфери се движеше моята нужда от общуване. Така всъщност се роди първото стихотворение за Павел: „Малък мой, досещаш се — нали? /Не на шега сърцето ме боли./ /До вчера, помниш, че прошарен бях,/ а днеска като преспа побелях./ /От първия ми ден смъртта е с мен:/ непобеден съм, но съм уморен./ /Като минути от последен час/ ще се разпаднат и живот, и страст./ /Ще си отида непростен и проснат/ там, дето вече никой няма достъп.“

Нарекох това стихотворение „Обич“ и му обещах: „Но мисълта над тебе ще витай, /защото обичта ми няма край./ Защото тя е силна до полуда — /а ти си най-присъщото й чудо./ /тя като малък принц ще те дари/ с фантазии а ла Егзюпери...“

Написах стихотворението и започна да ме дълбае мисълта: то това може да стане цял цикъл! Нали му обещавам фантазии и аз мога да напиша още три-четири стихотворения, трябва да ги напиша. Върнах се от Велинград в края на март и отидох на вилата в Макоцево. Една събота те дойдоха всички. Павел беше на година и месец, вече се изправяше, пипнал вратата, а пръстчетата се отбелязали на стъклото. Аз не ги избърсах и така тези пръстчета, по-точно следите от неговите пръст-

чета, ме подтикнаха към второто стихотворение от цикъла „Небе“. Нарекох го „Белези“. Разказвам ви така подробно, за да можете да надникнете малко в този свят, където вратн кипят тези неща. Фактически едно стихотворение ми отвори пъ тя към цял цикъл. Третото стихотворение, което написах за този цикъл, се нарича „Небе“: „Най-хубаво се вижда през сърцето. /Ти затвори очи и погледни! Наистина вълшебно е небето,/ видяно от деца и от жени.“

Скъпо ми е и следващото стихотворение, което написах за Павел. Особено стиховете: „Ти ще станеш ревнив. И ревниво люби /и жени, и слънца. Непременно ревнувай!/ В милиардите строги човешки съдби /ти за всяка съдба се вълнувай./ /Чест и дух запази! И душата сама /ще те води от лъч озарена./ В исторически вярна добра тишина /неизбежно ще стигнеш до мене./ /И ще чуеш да казвам: чест и дух запази!/ Не скроявай живота си тясно!/ Ако трябват сълзи — нека капнат сълзи./Лицемерният свят е ужасен.

Така естествено и постепенно се роди цикълът от осем стихотворения.

— И понеже стана въпрос, че много поправяте, при това с удоволствие поправяте — винаги ли сте абсолютно сигурен, че при това неколкократно редактиране стиховете стават по-добри?

— Абсолютно. Или да не се изразявам така категорично, но поне така мисля. Ще ви покажа някои неща, да видите как съм работил над последната книга, която готвя за печат, пък вие сама ще прецените. Цикъла за Павел след много работа го дадох на дъщеря ми Уля да го прочете. Тя чете, сравнява и установи, че няма нито една лоша поправка. Поправките най-често са замяна на думи. Ето в „Обич“: „Но любовта над тебе ще витай,/ защото обичта ми няма край.“ Получило се е повторение и съм го направил: „Но мисълта над тебе ще витай,/ защото обичта ми няма край.“ Или пък стихът от „Белези“: „На земята ни твърда ти за първи път стъпи . . .“, а стана: „На земята ни българска ти за първи път стъпи.“ По-друго става, нали?

— Но този процес не е ли и малко рискован? Убедена съм, пък и стара истина е, че един текст колкото пъти се прочете, толкова пъти ще има нужда да се промени. Винаги ще се намери някаква по-съвършена дума.

— Така е. Въпросът е да знае човек кога да спре. Ето в стихотворението „Урок“ е било: „покорявай на своята воля предстоящите нощи и дни“, а е станало — „покорявай на своя-

та воля /предстоящи постъпки и дни.“ Вече става по-широко като мисъл и посока. Пак в същото стихотворение е било: „Тлее в огъня музика нова“, а след редактирането — „Всеки огън е музика нова“. В стихотворението „Радост“ стихът „Сякаш грейна далечна звезда“ стана „Грейна близо далечна звезда“. В „Олтар“ — „И една неизвестна поезия“ стана „И една непонятна поезия“, чуйте колко по-добре звучи. Писал съм: „Вечно трябва да има провинция, за да има и столичен град...“ Струва ми се, че логическото ударение трябва да бъде върху глагола „трябва“ и съм го направил — „Трябва вечно да има провинция,/ за да има и столичен град...“ По-добре става, по-добре. Та даже и само една думичка да се промени. Просто вземам случайни примери, за да видите как работя и да имате представа за насоките, в които стават промените. Вижте как съм зачертавал, поправял, поправял, че дори не личи първичният текст. Ето ви от друго стихотворение — „Аз често се отбивам тук/ да слушам пулса на сърцето“, а след поправките е: „Аз често се отбивам тук/ да чуя прошка от сърцето“...

– Думата „прошка“ много често се явява в стиховете ви?

– Така ли?

– Защо ви тревожи тази дума напоследък?

– Ами защото съм в годините на равносметката може би.

– А чувствувате ли се виновен пред съдбата за нещо?

– Не, аз съм спокоен пред съдбата, защото съм спокоен пред съвестта си.

– А пред някого конкретно изпитвате ли чувство на вина?

– Пред себе си вероятно съм виновен. Но това е нещо усетено и преживяно. Трудно се обясняват тези неща. Те имат полза към мен самия, а може би и към другите... Мога да обичам, но мога и да огорчавам. А след това страдам, че съм огорчил човека, когото обичам. А съм го огорчил тъкмо защото много го обичам, защото не ми е безразличен. И дори този мотив лежи в основата на много мои стихове, вие затова сте го усетили.

– Това специфичност на характера ли е, или изобщо е присъщо на поетите като една по-изострена чувствителност? Или може би при вас е и едното, и другото?

– Може би ще прозвучи нескромно, но мисля, че е присъщо на истинските поети. Бих искал при истинските поети да бъде така. Чувствувам се виновен за несъвършенството на този свят. Виновен съм, че има нещастие, че има драми.

— Може би „виновен“ не е най-точната дума? По-скоро това е дълбокото човешко и творческо страдание.

— Може би. Но страданието и вината са съвсем близки братовчеди. Първи братовчеди... Но да се върна още малко при работата над стиховете. Понякога едно стихотворение толкова много го поправям, че за това време бих могъл пет нови да напиша.

— Имате ли навик да поправяте стихотворения, които вече са били публикувани в списания и вестници? Мисълта ми е работите ли над тях отново при композирането им в поредната ви поетична книга?

— Доста често. Ако цикълът е, да речем, десет стихотворения, след това могат в книгата да влязат само пет-шест. Ето ви един пресен и съвсем характерен случай. Написах едно стихотворение „Как се пишат стихове“, публикувах го в „Литературен фронт“, но като почнах да подготвям книгата, аз го преработих основно и го назовах „Поезия“. Видя ми се по-обемно, а и поезията е неизчерпаема. Ще ви прочета и двата варианта, за да видите този процес:

КАК СЕ ПИШАТ СТИХОВЕ

Може би с познание и чувства.
Може би от глад и от любов.
Или с подражание изкусно.
Или от един внезапен зов.

— — — — — — — —

Може би наесен или пролет.
Може би щом птица прелети.
Може би лишените от полет
дирили утехата си в стих.

— — — — — — — —

Може би се пишат стихове,
както гледаш или както дишаш.
Или при попътни ветрове.
Не, иначе поезия се пише.

— — — — — — — —

Със сърце разкъсано от болка,
пееха, повярвали във ней,

ПОЕЗИЯ

Идвала с познание и чувство.
Идвала от глад и от любов.
Стигало ѝ да вплете изкусно
ехото от незабравен зов:

— — — — — — — —

Идвала и просто — както дишаш,
влизала в слова и редове...
Не!
Иначе поезия се пише —
писала с попътни ветрове!

— — — — — — — —

Със сърце, блокирано от болка,
пееха, повярвали във ней,
ленинградската вдовица Олга,
ленинградският танкист Сергей.

— — — — — — — —

В челото ти въглен да прегаря.
Черна драма да те покруси...

ленинградската вдовица Олга,
ленинградският танкист Сергей.

— — — — — — — — —

Подвигът плътта ти да прегаря,
жертвата ти да те покруси . . .
Както Ботев плаче за България.
Както Левски като клон виси.

Ботев още плаче за България:
побледнял Апостолът виси!

— — — — — — — — —

Подвизи и низости бълнуваш.
Влязъл във тунелна мрачина
чакаш безвъзвратно да изплува
нейната внезапна светлина.

— — — — — — — — —

Слънцето се врязва като строфа,
а Балканът хуква разлюлян,
Първом те кръщават във Калофер,
сетне се покланяш на Чирпан.

Ето и това стихотворение е работено: „Може би моят път стана дълъг /като млечния път на нощта./ Ти по него летя като гълъб — /без почивка и без суета.“ Вижте каква хубава рима се получава от дълъг — гълъб. Никога не съм допущал, че може да стане такава хубава пълна рима. Може би защото потъмняват последните съгласни . . . Дотолкова понякога преработвам вече публикувани стихотворения, че те стават съвсем други.

ВСЯКА ПОЕТИЧНА КНИГА – ЕДНО ИЗСТРАДАНО СЪМНЕНИЕ

– Във вашите бележки, които ми дадохте да прегледам, прочетох следната мисъл: „Аз мъчно правя своите книги. Да правиш стихотворна книга, не значи просто да събереш написаните стихотворения.“

– О, това е истинско мъчение. Най-много ме тормози композицията на книгата. Как да я композирам? Имам 60–70 стихотворения, от тях трябва да избера 40—45. Знам, че те не са равностойни. Избирам ги, но как да ги разположа, че да не се получи сборник, а книга, едно мисловно-емоционално единство. Това вече е трудното! След като имам толкова стихотворения, аз трябва да подбера, длъжен съм да подбера най-добрите, да ги разположа така, че те да представляват една по-

следователна мисъл или емоция, тоест да има дълбочина и движение.

— В първите книги въпросите около композицията не ви ли вълнуваха?

— Не умеех да правя книгите си добре, не умеех. По-рано просто събирах стиховете и по някаква емоционална или тематична гама оформях циклите. Сега за мене правенето на книга е мъчителна работа, дори и да са налице всички стихотворения. Търся вече една емоционално-смислова връзка, която не може да бъде нито случайна, нито праволинейна. Може – то се знае — да има своите извиви, падове и своите въземания. Поетичната книга, както и всяко отделно стихотворение, е една кардиограма.

— Вие изобщо по странен начин преживявате всяка своя книга?

— Преживявам ги дълбоко и болезнено. Като излезе нова книга, аз няколко месеца мълча, не мога да пиша, преживявам я. По-скоро това е своеобразно осъзнаване, опитвам се да си дам сметка докъде съм стигнал, какво съм сторил. Следователно има един период на жестока равносметка, която сам си даваш и сам си преживяваш.

— А когато композирате нова книга, имате ли навик да се връщате към другите си книги? Изкушава ли ви едно сравнение между тях, за да усетите как е направена и как звучи тя вече на фона на всичко написано дотогава?

— Почти винаги. Но само към последната излязла книга се връщам. Не към всички. Почти винаги го правя, за да усетя има ли крачка напред, къде съм с онова, което отново съм написал. И този път, като направих сглобката на „Сърдечни затишия“, си викам: чакай бе, „Повикан от щастливи бездни“ се оцени високо от Пенчо Данчев и от някои други критици, на чието мнение особено много държа. Щото не държа на всички, какво ще пишат за мен Иван или Драган ми е все едно, просто не ме интересува. И реших да прочета отново последната си книга „Повикан от щастливи бездни“. И за моя огорчителна радост разбрах, че това е една от най-хубавите ми книги.

— И помислихте, че е трудно да я надскочите вече?

— Това си помислих наистина. Току-що бях сглобил новата, прочитам и нея. Тогава вече започнаха у мен терзания: запазвам ли поне поетичното равновесие, поетическото равнище, поточно казано, или го нарушавам. А не искам да го наруша. Такова състояние е естествено, защото никой не би искал да пише по-лошо, отколкото е писал. Малко се смутих, да си приз-

ная. След това започна пак доработване. Отново прочетох „Повикан от щастливи бездни“, затворих я и си рекох: Боже, тази книга наистина е хубава. Е, десетина стихотворения защо съм ги сложил, да ме пита човек. Могло е без тях да мине. Но стихът шлифован, хубав, хрумванията интересни. Вземам новата книга и започвам да сравнявам дали идеите и хрумванията, дали образите, които съм открил в последните си стихове, стигат по силата на внушението си предишните. Малко се разколебах, прочетох ги и на Лиза, тя казва: хубави са, престани да се тревожиш. Но я накарах преди това и тя да прочете „Повикан от щастливи бездни“, за да може все пак да сравни. Близък човек е, съпреживява истински. Но въпреки това малко се усъмних, викам си, аз ще я прочета и на други... Но вижте какво, последната книга ми донесе повече колебания може би защото бях зле тази година. Боях се от физическите си и душевните си сили. Защото тази травма, която внезапно ме свали, ме накара десетки неща да премисля. Тя е психическа травма. Не е само физиологична. Между впрочем, като пишех стихотворенията за Павел, за да съм точен, реших отново да прочета Егзюпери. Прочетох го целия. Как се родиха тези стихотворения — един господ знае...

— Лесно ли определяте заглавията на книгите си, или това е едно от трудните неща в поезията?

— Мъчно полагам заглавията на своите книги. Това ме мъчи, мъчи ме.

— Но като се имат предвид названията на отделните ви книги, като „Родословие“, „Чайките почиват на вълните“, „Натрупани мълчания“, „Неоскърбени светове“, „Внезапни паузи“, „Когато птиците летят по-бавно“, а и това „Повикан от щастливи бездни“, трудно е да се повярва, че имате проблеми със заглавията. Те винаги са органични, до голяма степен символични и максимално синтезирани.

— Дано е така, но заглавията ме мъчат.

— А наименованията на отделните стихотворения също ли ви затрудняват?

— Също ме измъчват. Вие знаете, че не винаги слагам заглавия на стихотворенията си. Но най-мъчително си остава заглавието на самата книга. Пенчо Данчев твърди, че съм майстор на заглавията, но аз си знам как всъщност ги създавам, колко ми струва. Чел съм някъде, че и Пушкин е смятал заглавието за много трудно нещо...

— Мнозина от творците са на същото мнение. В това отно-

шение изглежда, че белетристи и поети почти едакво се измъчват.

— Да, защото заглавието трябва да се състои от обемни думи, от асоциативни думи и да носи общата идея на книгата. Защо се спрях например на заглавието „Повикан от щастливи бездни“ за последната ми книга. Там има стихове за убитите другари, за любовта, за музиката, за изкуството, за детството. Е, не са ли това щастливите бездни на нашия живот, ако погледнем от тази страна нещата.

— А не са ли преди всичко щастливите бездни на вашата собствена душа?

— И така може да е. Заглавието крие богата асоциация. Спомням си, че така стигнах и до „Неоскърбени светове“, и до „Натрупани мълчания“. Руските поети, които превеждат стиховете ми, все още не могат да намерят точния еквивалент на „Натрупани мълчания“, на руски не било ясно... Едно време Фурнаджиев ни учеше, че заглавията трябва да са много кратки. Заглавието, казваше той, трябва да се състои от една или най-много от две думи.

— „Чайките почиват на вълните“ е далеч от тези уроци.

— И не само тя. И „Когато птиците летят по-бавно“ не отговаря на това изискване. Но после си мислех, че и Фурнаджиев отстъпи от канона си, защото най-хубавата си книга, която написа като епилог на своя живот, той кръсти „По пътищата ти вървях“. Заглавията трябва да бъдат асоциативни светове. Навремето си Яворов нарече своята книга „Подир сенките на облаците“. Но вижте какво прозира зад тези сенки... Илюзия и щастие, и нещастие, и болка, и радост, и тъга, и страдания, и разпятия, всичко, всичко... Някои хора дори откриха в моето заглавие „Когато птиците летят по-бавно“ съдържание, което аз съм нямал предвид. А аз вече — уви — съм в своята есен. Забелязали ли сте, че птиците през есента наистина летят по-бавно...

— Вашите заглавия не са толкова лесни, ако се позамисли човек над тях. Защото зад „Птиците летят по-бавно“ идват асоциациите за неизбежната умора у човека, за зимата, за тъгата от раздялата и за всичко, което е повече тъга, без да е песимизъм, но не и особено весело...

— Идват тези асоциации. И не могат да се спрат. Тъгата е голямо чувство. Тъгата е особена печал, която човек дори не може да изрази добре. Нима Пушкин не нарече любовта „светла печал“. Не съм теоретик на тъгата, но тя е едно от големите човешки чувства. Говоря за времето, когато човек има

вече една преживяна възраст. Тъгата е едно от най-дълготрайните чувства. Ако се замислим върху природата на чувствата, ще видим, че чувството за щастие е безумно кратко...

– Но пък животът на човека би отминал, без да го усети, ако чувството за тъга не изгори душата му. В това е може би и големият смисъл на поезията.

– Така е. В поезията това най-остро се усеща. Поне на мене ми се струва така... Може би е една свръхчувствителност, без която поетът не може.

– Но тя е благословена чувствителност, щом създава стихове.

– Благословена е, но изгаря човека. Но пък нека да изгори поетът, стига редовете, сътворени от него, да не изгорят. И затова не на едно място съм казвал, че светът трябва да се изстрада, за да се пресътвори, както казва Веселин Ханчев. А нима Достоевски не твърди, че ако иска един човек да стане писател, трябва да страда, да страда. Не искам и никога не съм искал да деля хората на комунисти и некомунисти, но мисля, че истинските комунисти изстрадват света повече, отколкото другите хора.

– Искате да кажете, че поетът комунист изстрадва този свят повече, защото има да се справя с много по-сложни проблеми и чувството му за самоотговорност е по-силно?

– Именно. Защото поетът комунист е едно сгъстено страдание. Страдание за спасение, а не страдание за отчаяние и резигнация. Затова понякога ми се иска да кажа на младите поети да не се срамуват и да не се плашат от широката гама на човешките чувства. Ние платихме твърде скъпо на нормативната естетика и изискването всичко да е мажорно, весело... Аз и сега се ядосвам, когато ми кажат, че има тъга в поезията ми. В такива случаи за утеха ми служат думите на академик Петър Динеков. За един 24 май бяхме с него в Рим, там стана въпрос за тъгата в изкуството и Динеков ми рече: Не се тревожи, Павле! Има една народна песен, която казва – Ако е жена, да е хубава. Ако е вино, да е червено. Ако е песен, тъжна да е... Какво нещо! Народът си го е казал и ясно, и мъдро...

– Говори се за вас, че единствен оставате верен рицар на поезията? Животът ви е пълен със събития, сами по себе си драматични, и често съм си мислила как не сте се изкушили досега да разкажете за всичко това не чрез стихове?

– Театралите често са ме уговаряли да пиша пиеси. Главният им мотив е, че поезията ми била драматична, следова-

телно, преценяват те, значи мога да пиша пиеси. Разбира се, не подценявам никак успехите на поетите, които пишат пиеси — ни на Георги Джагаров, ни на Иван Радоев, ни на Климент Цачев. Иван Пейчев написа най-хубавата пиеса за съпротивата. Не очаквах това от него. При това не съзирах толкова елементи за драма в поезията му, колкото той показа в пиесата.

— Може би драматичност в поезията съвсем не е задължително условие, за да се получи една талантлива пиеса? Едва ли драматичната поезия означава непременно склонност и талант за изяви в областта на драмата.

— Може наистина да не е задължително. Трябва да ви кажа обаче, че понякога съм мечтаел да напиша пиеса. Това съм го казвал само на една среща с читатели, мисля, че беше в Бургас. Но сега на вас ще си го призная: имах желание да напиша пиеса. Няма да кажа обидно слово за нито едно усилие в тази област, защото си давам сметка колко тревоги и усилия са нужни за една добра пиеса. Давам си сметка и колко нашата литература е бедна в тази област. Но твърдя, че една от най-големите пиеси в българската драматургия е пиесата на Яворов „В полите на Витоша“. Според мен тази негова пиеса е едно стихотворение. Нещо повече, в тази пиеса са мотивите на не едно стихотворение от неговите стихотворения. Тя съдържа и автобиографични елементи, без да ги покрива напълно. Христофоров е негов собствен портрет. Не във всички постъпки и обстоятелства, разбира се. Но Мила е една Мина или една Лора. Оная великолепна сцена на гробищата не е нещо друго освен стихотворение в проза... Да кажем, да допуснем, че аз също не съм лишен от материал, говоря за духовно-творчески материал. Ала какво нямам аз? Нямам познанието за сцената.

— Но това е нещо, което се поддава на усвояване все пак.

— Чуйте ме сега и може да се съгласите или да не се съгласите с моите съображения. Драмата се пише, както казва Чехов, за да се играе. Не за да се чете. Следователно има закони на сцената, които са задължителни. Колко време Яворов работи като драматург на Народния театър — да си припомним — и едва след това пристъпва към писането на пиеси. Аз нямам това познание и се боя, че нямам време вече да го добия. Мен наистина ме смятат за рицар на поезията, който няма да ѝ изневери, и наистина съм такъв. Но ако съм помечтавал за нещо друго, ако съм си представял какво друго мога да напиша, искал съм да напиша пиеса. Дори нахвърлих

някога много схематично, разбира се, нещо като план за една драма. И то е драма за Яворов. За него. Сега играят „Нирвана“ в театър „Сълза и смях“. Не съм гледал спектакъла, не зная какво е постигнато. Но това е за последните му часове. Чувам противоречиви мнения, някои твърдят, че е великолепно, други казват обратното. Мене Яворов ме интересува всяка минута и чета всичко, написано за него. Наскоро в „Работническо дело“ чета интервю с един млад режисьор, който направи филм за него. Малко се поучудих, защото той говори за ролята на интуицията, когато човек твори. Интуицията е велика сила, но когато правиш филм или драма, интуицията е помощна сила, тя не е главна. И ето, ще ви разкажа какво съм си мислил аз по отношение на драмата. За да напиша пиеса за Яворов, както бях си намислил, аз трябва да взема един отрязък от време. Ще избера онова, което на мене ми се струва най-драматично. Като направих този схематичен план, не зная дали го запазих или го унищожих, но като го направих, позволих си да почна да чета документални материали за Яворов. Посегнах и към „Романът на Яворов“ на Михаил Кремен. Това произведение някога ми направи добро впечатление. Говоря за онези години, когато и аз бях доста млад и лесно съм възприемал нещата.

— А този роман винаги оставя някаква неудовлетвореност. Даже се учудвам, че сте го харесвали...

— По-иначе възприемах нещата. Започнах да го чета. И престанах изумен, защото установих, че в него намирам само плява. Дори дъх на документалистика не открих в него. И сега разбрах онези, които бяха критични към тази книга още навремето... Но втората мъчнотия, която ме възпира в това мечтание, за което говорим, е, че не мога и не искам да направя една монодрама. Не искам да направя и драма-диалог, както е в „Нирвана“, само Лора и Яворов... Не искам да кажа, че мечтая да направя някаква драма с много действуващи лица. Но не мога да не изправя Яворов в компанията на Пенчо Славейков, на Петко Тодоров, на Кръстьо Кръстев. Най-малкото материалите трябва да събера. Онова, което трябва да вложа в тези хора, ще го измъкна от техните произведения, от техните размисли, статии, изказвания. Като се замислих за всичките тези неща, разбрах, че трябва да вляза в Народната библиотека и да се заровя там, да проуча всичко за отрязъка от време, който ще си определя.

— Кой знае защо, но не ви виждам пригоден за този вид

работа. Друга е нагласата ви. Но монодрама или един модерен диалог може би . . .

— Аз пък не съм мислил за това, да си призная. Може би имате право. Но последното, което искам да ви кажа, е, че бях измислил даже заглавието на тази драма. Аз, който винаги накрая слагам заглавието, сега първо то ми се яви. И ми хареса толкова, че и досега не съм се отказал от него, макар че, убеден съм, намерението ми ще остане неосъществено. Но щях да кръстя тази драма „Черно щастие". Защото неговото щастие е черно . . . Драматичното изкуство очевидно е едно от най-мъчните изкуства.

— Но ако вие се насочите някога към този вид изкуство, силата ви ще бъде навярно да възпроизведете собствени моменти. Тогава бихте могли да вземете и образа на Яворов с неговото значение за вас. Но не да го вложите като доминиращ образ и да проектирате изцяло неговата натура, характер, разбирания.

— Искате да кажете, че аз себе си трябва да проектирам. Себе си дотолкова, доколкото този мъж занимава моята духовност. Разбирам ви. И аз самият доста съм мислил над тези проблеми, дори не само като мои мечти и желания са ме интересували. Но един Караславов, който е отличен белетрист, не можа да създаде може би драмите, за които мечтаеше. Като говорим за това, се сещам, че след смъртта на Емилиян Станев неговата жена Надя ми се обади и ми каза: „Павле, Емилиян започна да пише драма, тя има много добре разработен план, от начало до край. Има написани две действия. Искам да ти дам този материал да го прочетеш." Тя, жената, честно смяташе, че тази работа трябва да се допише. В плана са разкрити по-нататъшните ходове и съдби, но проследяването им предполага вярност към стилистиката на Емилиян Станев. Казвам ѝ: Емилиян имаше един приятел, който го познава сто пъти по-добре от мене и той се казва Йордан Радичков. Той прави пиеси и може би ще успее да се справи с тази задача. Второ, Емилиян беше приятел с Блага Димитрова. Блага Димитрова е умна, културна и талантлива жена, тя би могла да завърши едно такова дело, тя също го познава добре. Естествено, че няма да е това, което той е могъл да създаде. Ще я прочета с удоволствие, казвам на Надя, но аз какво мога да направя. Тя като ми го даде, хрумна ми да го предложа на такъв драматург и човек, който познава добре театралното дело — Банчо Банов. Той е и отличен баснописец, а в България те са много редки. Взех го, прочетох и го дадох

на Банчо. Признавам, че този материал носи почерка и стила на големия писател, но Емилиян не беше предопределен за такъв вид изкуство. Вижте сега каква специфична дарба се изисква, за да се направи една пиеса. След Яворов за мене най-изявен драматургичен талант в нашата литература е Стефан Костов. Каквото и да говорим, това е безспорна истина. Той знае да строи такава литература. И драмите на Толстой носят белезите на неговата гениалност: и „Силата на мрака", и „Плодовете на просвещението". И въпреки това в съзнанието на човечеството той си остава гениалният белетрист. Значи, не е създал драми, равностойни по сила на неговите романи.

– Добри приятели ли бяхте с Емилиян Станев?

– Не сме били интимни приятели, но много се уважавахме. И той ме уважаваше и ме обичаше. Една душевна близост се чувствуваше между нас. Големите негови приятели се наричат Йордан Радичков, Стоян Каролев и Петър Динеков. Преди това му беше близък Ивайло Петров. Но по едно време развалиха калимерата. Не знам какво ги раздели. Но Радичков, Каролев и Динеков си останаха до края с него. И хубаво, че има на света такова приятелство. Така че ние рядко се виждахме, веднъж му бях на гости, после у Радичкови се срещахме. В Съюза по разни събрания се виждахме и той все ми викаше: „Остави ги тия тука! Ела да пием по нещо! Тука Надя я няма, хем ще пийнем, хем ще изпушим по една цигара." Умираше за цигари. Талантлив, умен, остроумен, Емилиян обичаше да говори с афоризми, обичаше да прави впечатление и го правеше, трябва да му се признае. И си спомням сега, бях само на три месеца министър, излизам от службата преуморен, болно ми е за изпуснатото време и си викам: Боже, как съм го пилеел някога това време, а сега нямам минута свободна. И както си мисля за тези невесели работи, изведнъж гледам на площад „Ленин" Емилиян. Спираме се и той вика: Павеле, какво правиш бе, момче? Викам: Министерствувам. Кой знае с какъв тон съм го казал, защото Емилиян ме попогледна и рече: „Абе що не си подадеш оставката?" Емилияне, не е прието, как така да си подам оставката. А той: „Как да не е прието? Вазов стоя година и половина и си даде оставката! Как да не е прието?!" ... Питам го: Ти какво правиш? Добре съм, много съм добре.. Сега знаеш ли, че Сибин вкара Каломела в една пещера, че като започна да я съблича. Оная ми ти плът като мляко, калцуните ѝ едни червени такива ... И всичко това Емилиян го разправя най-сериозно. Стоим при това на улицата и разговаряме. Боже, Па-

веле, цяло тържество е това! Спомням си, че аз тогава го попитах нещо за Иван Кондарев. Ти знаеш ли, рече той, че Христакиев срещна Кольо Рачика? Къде го срещна, питам. И Емилиян ми обяснява: Ами на пазара го срещна. И знаеш ли какво го запита? Той го запита: „Господин Рачиков, тебе още ли те мъчи красотата?“ Като чух това, у мене нещо трепна, помислих си колко хубаво звучи „Още ли те мъчи красотата?“ И му викам: Емилияне, ще напиша едно стихотворение и ще ти го посветя. „Напиши бе, Павеле, напиши!“ Така написах стихотворението „Мен ме измъчва красотата“[22] и му го посветих. Казаха ми, че много се зарадвал на това стихотворение. А то се получи и мисля, че стана добро...

— То, изглежда, ви е впечатлило дълбоко като израз и смисъл, щом като го сложихте и като заглавие на сборника с любовна лирика?

—Да си призная, много ми допадна, защото то е същностно за мен. И когато издателство „Народна младеж“ реши да издаде сборник с моя любовна лирика, сметнах, че няма да измисля по-добро от това заглавие „Мен ме измъчва красотата“[23]... Емилиян беше особен човек, имал съм винаги интересни срещи с него и те толкова ме впечатляваха, че си ги записвах веднага. Той например беше народен представител, а аз министър и трябваше да внеса законопроект за творческите фондове на съюзите. Той гласува против закона. Малко преди гласуването го срещам през почивката в кулоарите на Народното събрание и той: „Павеле, аз ще гласувам против твоя законопроект!“ Емилияне, казвам аз, ти се шегуваш! Не, казва, не се шегувам. Добре де, питам го, защо ще гласуваш против? Той ми обяснява: Нали има фонд при СБП? Има. Ти вземаш ли пари от този фонд? Не, казвам, никога не съм вземал. И наистина никога не съм вземал пари от фонда на писателския съюз. Тогава Емилиян вика: И аз не съм вземал, и други големи писатели не са вземали. Раздават го само на бездарници. Защо ще изтича народна пара за бездарници? Не съм съгласен с това, не съм съгласен!... Но аз наистина сметнах, че той само се заканва, защото той беше много критичен ум и все контра вървеше. Става гласуването на закона. Народното събрание гласува. И председателят, както си му е редът, пита: „Против?“ Емилиян вдига ръка. Тогава си спомням, че Станко Тодоров се обади отгоре и попита: „Другарю Станев, вие защо гласувате против?“ Емилиян: „Няма защо да отнемам време и да ви обяснявам, аз на Павел обясних!“ Всеобщ смях. Всички гласуват „за“, само Емилиян гласува „про-

тив“. Разказвах го после на Надя и тя казваше: „Ама той беше после безумно горд от този си жест!“ Надя дори тогава му казала: „Емилияне, каква глупост си направил!“, а той: „Никаква глупост. Осмелих се да гласувам против един закон!“ ... Срещахме се с Емилиян, разговаряхме, но никога не ми беше казвал нищо за поезията ми. Но веднъж ми изрече думи, които, да си призная, ме изпълниха с радост, направиха ме честит. Но по-сетне някои не разбраха добре неговите думи и започнаха други тълкувания, защото той ги казваше и на други места. Току-що бях издал „Неоскърбени светове“, срещна ме той пак на улицата и казва: „Прочетох ти книгата, Павеле. Много ми хареса! Ти вече правиш голяма поезия!“ Казвам му: Емилияне, много ти благодаря, ти си голям писател, ценя твоето мнение и то ме прави щастлив. Открито му го казах. И той тогава добави: „И ще ти кажа защо си написал такава голяма поезия. Защото връщаш силата на символите! Поезията е символ! Мнозина смятат, че поезията е плакат и ораторстване. А тя е символ човешки, който изразява всичко. Ти си усетил символа!“ Това именно го каза сетне и пред други. И започнаха някои да тълкуват поезията ми като символистична! Боже, той съвършено друго изричаше. Той казваше, че думата е символ въобще. И когато зад тази дума аз мога да открия цяла поредица от асоциации, това вече означава символ, който говори и за богатство на мисленето, и за богатство на емоциите.

— Той е изразил нещо, което е усетил в собственото си творчество, което е така важно и за прозата. Нима неговите произведения не са така богати и силни и поради символа? Не само символът като слово, а и като внушение, мислене, позиция ...

— Така е. Той е изключително силен художник, знае силата на словото, затова е обърнал внимание на думите и тяхната функция в моята поезия. Ние често говорехме с вас за Йовков. При него не е ли така? Ами при Чехов не е ли? А знаете ли колко интуитивен мислител беше Емилиян Станев! Когато пишеше първия том на „Иван Кондарев“, се срещахме често в Клуба на журналистите, сядахме на една маса. И той веднъж започна да ми разправя: „Ей, Павеле, ти не си даваш сметка колко велик човек е Ленин.“ Емилиян беше член на партията, в съюза непрекъснато се изучава марксизмът-ленинизмът в кръжоци. Но той не беше склонен към такова изучаване. Но като изпита необходимост от осмисляне на големите исторически събития, в които действуват неговите герои,

почна да чете Ленин. Почна да го чете, вълнуваше се, у него ставаха маса наслоения, впечатления и едно своеобразно осмисляне на събитията. Всъщност аз видях как Емилиян откри за себе си Ленин.

— Мисля, че няма значение кога ще стане това, важното е човек по собствен път да стигне до Ленин, да го възприеме творчески и да му стане същностна нагласа.

— Разбира се. Той не беше човек, когото можеш да включиш в един кръжок, но когато дойде моментът да третира големите исторически събития, той се обърна към Ленин. Много интересно ми беше това откриване, защото аз добре познавах тези неща, а той ми вика на мен: „Ти понятие нямаш бе каква грамада е той!“

Веднъж отивам в Руския клуб и виждам Емилиян пийнал. Той обичаше понякога да си пийне, когато се отвори душата му. Надя пише как си потапял главата в хладилника. В такова състояние не съм го виждал. В съседното помещение се бяха събрали възстари хора, които пееха войнишки песни от времето на Първата световна война. По едно време Емилиян ме зърна, дойде при мене, хвана ме за рамото, бая ме разтърси: Чуваш ли? Чуваш ли ги? Чувам ги, Емилияне. Ама даваш ли си сметка кои са те?! Не си даваш сметка, защото вие нищо не знаете бе! Това са фелдфебели от Първата световна война! Те изнесоха войната. Те са тези, които организират войнишките маси! Ти виждаш ли ги? Аз ходих да ги гледам. Очите им светят, като пеят, бузите им се издуват, червени стават като чукундури. Каква съдба, а!... На тема България и съдбата на България той наистина беше изключително чувствителен.

— Но и каква широта има у него в разбирането и тълкуването на тези въпроси!

— И неподправено вълнение. На мен това винаги ми е правело голямо впечатление.

— И понеже стана въпрос как сте написали стихотворението „Мен ме измъчва красотата“, имате ли други интересни поводи за стиховете ви, от които сам сте доволен след това като творчески резултати?

— Сега се сещам за едно стихотворение „Жажда“ в книгата ми „Родословие“ — „Такава жажда ни мори / във тоя град / на питиета. / Вода / за всичките пари / да купим — / пак сме жадни.“

— Това стихотворение е посветено на Иван Скала. Какво ви свързва с него?

— Аз точно затова се сетих за него. С Иван Скала сме го-

леми приятели, но нашето приятелство мина и през една травма. Така му се бях разсърдил, че му написах едно писмо, в което му казах, че повече не съществува за мене. Сетне се обяснихме, изясниха се обстоятелствата. Защото той ме беше поканил в Прага, а когато с жена ми отидохме, просто се скри. Не можех да зная какви са причините, а по-късно стана ясно, че това са били дните на контрареволюцията. В Чехия бях в служебна командировка, взех и Лиза с мен, затова му се обадих. Да се дигна ей така да му ходя специално на гости, никога няма да го направя, но тогава си казах: Иван ме покани с жена ми на гости, просто сега ще го сторим. Толкова се бях ядосал, че казах на секретарката му: вижте какво, ако той се чувствува неудобно, кажете му, че си имам достатъчно пари и не ми трябва неговото гостоприемство. Сетне Скала дойде в България с жена си, те са приятели с Вътьо Раковски, казал му да ме извика. Видяхме се, изяснихме се, разбрах, че неговото положение в навечерието на контрареволюцията е било много сложно, той беше член на ЦК. Изгладихме си отношенията. Но тогава, когато бяхме в Прага, бях страшно обиден, защото го обичах, той заслужава тази обич. Не случайно го превеждам. Дори и сега преведох една негова поема, публикуваха я преди два-три дена в „Работническо дело“,[24] не я ли видяхте.

— Доколкото зная, Иван Скала е бил тези дни тука и сега е на почивка във Варна.

— Ако е на почивка, значи съм го зарадвал. Поемата я публикуваха миналата година на чешки, а след това я преведоха на руски в „Иностранная литература“. Седнах да я превеждам ей така, защото ми харесва. Никой не ми е поръчвал превод. Тя се казва „В тази минута“ и е политическа от край до край. Като я прочетох, разбрах, че тъкмо в този момент има безукорна политическа цена.

— От руски ли направихте превода?

— Аз малко поназнайвам чешки. При работата имах и оригинала, и превода на руски. Тя е в свободен стих и почти буквален е преводът. Двеста и двайсет стиха. Половин страница на „Работническо дело“. Поемата започва великолепно. Иван е много образен и силен като поет: „Настъплението на детските колички по крайбрежната улица продължава. В пробивите се втурва радостта като атакуваща пехота.“ Хубаво, нали? След това започва да говори за Америка, за президента на САЩ, който е образован колкото секира, благороден колкото секира, милостив колкото секира. Сече дървото на демо-

леми приятели, но нашето приятелство мина и през една травма. Така му се бях разсърдил, че му написах едно писмо, в което му казах, че повече не съществува за мене. Сетне се обяснихме, изясниха се обстоятелствата. Защото той ме беше поканил в Прага, а когато с жена ми отидохме, просто се скри. Не можех да зная какви са причините, а по-късно стана ясно, че това са били дните на контрареволюцията. В Чехия бях в служебна командировка, взех и Лиза с мен, затова му се обадих. Да се дигна ей така да му ходя специално на гости, никога няма да го направя, но тогава си казах: Иван ме покани с жена ми на гости, просто сега ще го сторим. Толкова се бях ядосал, че казах на секретарката му: вижте какво, ако той се чувствува неудобно, кажете му, че си имам достатъчно пари и не ми трябва неговото гостоприемство. Сетне Скала дойде в България с жена си, те са приятели с Вътьо Раковски, казал му да ме извика. Видяхме се, изяснихме се, разбрах, че неговото положение в навечерието на контрареволюцията е било много сложно, той беше член на ЦК. Изгладихме си отношенията. Но тогава, когато бяхме в Прага, бях страшно обиден, защото го обичах, той заслужава тази обич. Не случайно го превеждам. Дори и сега преведох една негова поема, публикуваха я преди два-три дена в „Работническо дело“,[24] не я ли видяхте.

— Доколкото зная, Иван Скала е бил тези дни тука и сега е на почивка във Варна.

— Ако е на почивка, значи съм го зарадвал. Поемата я публикуваха миналата година на чешки, а след това я преведоха на руски в „Иностранная литература“. Седнах да я превеждам ей така, защото ми харесва. Никой не ми е поръчвал превод. Тя се казва „В тази минута“ и е политическа от край до край. Като я прочетох, разбрах, че тъкмо в този момент има безукорна политическа цена.

— От руски ли направихте превода?

— Аз малко поназнайвам чешки. При работата имах и оригинала, и превода на руски. Тя е в свободен стих и почти буквален е преводът. Двеста и двайсет стиха. Половин страница на „Работническо дело“. Поемата започва великолепно. Иван е много образен и силен като поет: „Настъплението на детските колички по крайбрежната улица продължава. В пробивите се втурва радостта като атакуваща пехота.“ Хубаво, нали? След това започва да говори за Америка, за президента на САЩ, който е образован колкото секира, благороден колкото секира, милостив колкото секира. Сече дървото на демо-

крацията и малкото останали на него клони. Цялата поема е хубава, с интересни мотиви, оригинални мисли... Аз дори сега си спомням нещо много смешно от Прага. Там веднъж една съветска поетеса, забравил съм й името, ме взе за Николас Гилен. А после, когато бях най-ядосан на Иван, чудехме се с жена ми къде да идем и тя вика, дай поне по магазините да идем да си похарчим парите. Тръгваме ние по магазините, аз не зная дали съм ви казвал, че съм маниак на тема ризи. Имам ризи, които не са обличани и са демодирани, но си купувам по десет ризи. Смешна работа, съзнавам го, но не мога да се спра. Като пътувам, други неща почти не купувам, но ризи, та ризи. Тогава стана нещо много смешно. Влизаме в един магазин, питаме за ризи, продавачката казва, че няма. В това време се приближава нейна колежка, поглежда ме. Вижте, наистина нямаме, но за вас ще се намери. Учудих се защо пък за мен да има. Излезе, че по това време в Прага гостува Аркадий Райкин и тя ме взима за него. С него си приличаме ей по тази муцуна. После жена ми ме погледна, има, казва, малка прилика, но чак пък толкова. Нейсе, взехме ризите, смяхме се... Но защо започнах да ви разказвам за Иван Скала?

— Стана въпрос за стихотворението „Жажда“ от книгата „Родословие“, че сте били заедно в Париж и затова сте му го посветили.

— С Иван Скала там се запознахме. Трябваше да вземем участие в едно от заседанията на Европейския съюз на писателите, за който ви разказвах, че беше създаден в Неапол. Като свършиха заседанията, Иван Скала вика: Павле, аз ще остана още няколко дена в Париж, ти защо не останеш? Иване, с удоволствие бих останал, но аз пари нямам. Тогава бях секретар на съюза, валута кой ти дава. А Иван Скала беше вече редактор на „Руде право“, депутат в Народното събрание. Освен това чехите имаха една прекрасна система и действуваха много умно. Маса чешки поети са преведени на френски. Ангажират добри поети, помолват ги да преведат някой чешки поет и вместо валута като награда след това ги приемат за три месеца в Чехия с цялото им семейство. Чехите имат добра поезия. Така всъщност бяха преведени техните велики и добри поети. Но тогава Иван ми каза: Ще вземем двамата една стая в третостепенен хотел, имам пари, и ще изкараме още няколко дена в Париж. Бяха му отпуснали пари, за да кани на вечеря такива именно преводачи. И през деня ядяхме моите суджуци, Иван много ги харесваше, а вечер Иван

ме водеше на тези вечери, които даваше на френските поети преводачи. И дали от суджуците или от друго нещо, не знам, но бяхме непрестанно жадни. Вървим из Париж, гледаме, той по-добре се ориентираше от мен, жадни сме, пием вода и след двеста метра пак сме жадни. Пак търсим някакво бистро, за да пием, излизаме и пак ожадняваме. Необикновена жажда ни мъчеше. Сега това стихотворение може да не е добро, но с обич към Иван Скала го написах. След това Иван ми посвети една голяма поема, част от нея е поместена в неговата книга, която издателство „Народна култура“ издаде.

Но аз имам някои стихотворения с поводи или без особени поводи, които си обичам и с удоволствие си спомням за тях. Веднъж бях в Хисаря, разхождах се край един старинен зид, една крепост има там, сигурно я знаете, и написах стихотворението „Аз взех от твойта слабост много“. То е в книгата ми „Натрупани мълчания“. Говоря и за този зид: „Да бди над нас като тогава / зидът старинен и огромен. / Да се явя като забравен, / а ти да дойдеш като спомен.“ Колко се радвах на тези стихове, боже мой! Дано това, което пиша сега, е по-дълбоко... Обичам и друго едно стихотворение: „... И търся /първата любов: /в небесната дъга на виното, / във несподавения зов /и в месеците на годината. / В каква ли тайна се роди, / къде бе нейното кръщение — / дали под падащи звезди / или в подлунно упоение?“ За да завърша с тези два реда: „Но толкоз рядко сме сами / като шега в трагедия.“... Още едно ми харесваше навремето: „И защо ли си спомних за тебе? / Глуха тайна роди мисълта. / В едно селско и мокро поднебие / преминаваше влажен път. / И по него вървеше трепетна / мойта първа невинна любов. / От чугун ли там бяха дърветата, / та не чух нито шум, нито зов. / Само късните орехи падаха / като жълти беззвучни листа.“

— Но към радостта днес навярно е примесено и едно критично отношение? Дори и при най-любимите ви стихове?

— По-критично се отнасям сега, трябва да призная. И се питам: защо си оставил този стих така. Много обичам есента, не за първи път ви казвам, затова чуйте го и това: „Сигурно е свързана с годините / тихата ми страст към есента. / Много чувства неприкътани заминаха / в строги, / неуречени места. / Посветени, /но несподелени, / те избухват в ничия земя.“ Много се радвах на тези образи, когато го написах... По едно време приятелят ми Сашо Йосифов ме помоли: Защо не напишеш едно стихотворение и да споменеш името Ана,

жена ми се казва Ана, тя ще бъде много щастлива. Аз се шегувах: Добре, ще напиша едно стихотворение за нея. След време наистина написах такова стихотворение. То е в книгата ми „Внезапни паузи". Просто бях привлечен от това име. То като музика звучи. Случайно ли Толстой пише „Ана Каренина". Ей така понякога се случва: „Жаждата за полупролет. / чувството за синева. / Отдалече и отколе, / идат хубави слова... // И защо се случват рано / тия остри чудеса?/ Звънна тънко име: Ана — / и угасна на часа." ... Малко събитие за мене беше, когато написах стихотворението „Зелените фонтани на тополите". То е по-драматично, по-трагично. Хората, които го разбраха, ми писаха за него или пък като ме срещнеха, повтаряха последните редове: „И знам, че птиците се приземяват, / но тежко е да бъдеш приземен!" Но това беше едно състояние на духа ...

Разказвах ви как бях поразен от една подлост, бях възмутен, тежко понесох тези дни, но след това се роди стихотворение.

— Може би това е най-доброто за нас и все още ни пази в този свят. Колкото и да знаем, че подлости има и ще има, те все пак ни поразяват. И в това поразяване, в неравнодушието е нашата сила, ми се струва.

— Разбира се. Но ни поразява все пак. След тази измяна една вечер отиваме с Любо Кабакчиев в клуба на журналистите и си пийнахме. Не се напихме, но си пийнахме доста. Прибираме се, по улиците тихо, вървим и нещо говорим, но аз вече мисля стихотворение. И го мисля така мъчително и дълбоко, че по едно време Любо вика: Ти говориш ли с мене, или аз на себе си говоря. Викам: Любо, сега стихове ме занимават. Посветих му го на него.

— То е в книгата ви „Неоскърбени светове". Едно от най-драматичните ви стихотворения, изпълнено с апокалиптични внушения и прозрения. Ако мога с тези думи да изразя трагичната мащабност, която се чувствува в него.

— Сигурно защото го писах в такова тежко състояние:

В такава черна нощ навън
и ангелите се тревожат.
Сънят ми става невъзможен
и пълен с изповеди сън.
...Вървим в навъсени земи
с полярна пустота населени,

под угасени светлини
и след отминали веселия.
И никой не върви след нас,
защото тука сенки няма.
Неутешеният ни глас
звучи трагично като в яма.

Но да не ви го чета цялото, вие го знаете... Ето го и стихотворението, посветено на Фадеев. Вие знаете колко го обичам. Този човек ми е скъп и аз съм разказвал много за него. Бях потресен от известието за неговата смърт. И написах стихотворението „Наше време". После го поправях дълго. И то е едно малко жестоко стихотворение. Но и то е едно стихотворение по повод, ако трябва да говорим за тези моменти в творчеството.

— Не са ли всички стихотворения по повод на едно състояние в ума и душата?

— Абсолютно, абсолютно. Но тука е доста конкретен поводът. А това стихотворение „Земя"... Да, преди години аз отивам при Венелин Коцев, той завеждаше отдел в ЦК и няма слабост към стихове, но тогава, като се видяхме, ми зарецитира последния куплет: „И откъде ли силите си сбира / и за живота колко ли копнеж, / щом мъртвите при себе си прибира / и още продължава да живей?"... Някога много се радвах и на стихотворението за черния кон с мото от Кулиев — „Черный конь умирает на белом снегу". Трябва да призная, че много се вълнувах, когато го писах:

Недокоснат и слънчев,
януарският ден
носи пак неотлъчна
ранна мъка за мен.
. . . . . .
В най-тревожната зима
и най-белия сняг
ясно, необяснимо
виждам траурен знак.
. . . . . .
И жестоката горест
с бледи думи теша.
Зрее някаква повест
в моята жива душа...
. . . . . .

Тъмна сянка се спира
на студения праг.
Черен кон ли умира
там на белия сняг?...
. . . . . .
Няма вече двуколка.
Няма шеметен бяг.
Само черната болка
върху белия сняг.
. . . . . .
Детска мъка извира
от далечния мрак...
Черен кон, не умирай
върху белия сняг!

Това са пак асоциации за конете...

— Много често вие използвате за стиховете си някакъв вид мото. Какъв е процесът на сближение между вашия замисъл и смисъла на мотото?

— Някои хора смятат, че като вземам мото, то от него започвам да пиша. В повечето случаи това мото го слагам далеч, след като съм написал дадено стихотворение или цикъл.

— Но навярно понякога тръгвате и от концепцията на самото мото?

— Разбира се, че понякога и от самото мото тръгвам, то понякога може да роди стиховете, но по-рядко, по-рядко. Ето взех стиха на Есенин „Я нежно болен вспоминаньем детства". Аз много съм ви говорил за този поет, обичам го, но мотото го открих, след като бях написал тези „Пет късни благословии на детството". Ама вижте как го е казал — болен съм от спомените на детството. Всичките пет стихотворения са ми скъпи, но две от тях са ми най-скъпи — третото и петото.[25] В третото стихотворение говоря за „сините тополи". Моето село е на три-четири километра от пътя за Чирпан и като пътувам, все виждам тополите му. Гледам ги и не можете да си представите какви неща кипват и се раждат в душата ми. Някога трябва да минем с вас оттам, за да ви разкажа за тоя бряг на Марица, който сто пъти възпявам. Искам да видите къде съм стоял и писал. Защото съм писал и на брега на Марица. „Ноктюрно" там го писах. Беше десет часът вечерта. И го обичам това стихотворение. Тези „Пет късни благословии на детството" от книгата „Повикан от щастливи бездни" също са замислени на този бряг.

— Имате ли приятели, пред които особено държите да прочетете новите си стихове? Искам да кажа необходимост ли е това за вас?

— Необходимост е. Чел съм стихове пред Петър Караангов, Любомир Кабакчиев, Александър Йосифов. Напоследък и пред Сава Хашъмов. Поотделно или когато ги събера заедно у дома. Хубаво мие , когато разголя сякаш себе си, разкрия се и чуя тяхното мнение. Но най-напред споделям написаното с най-близките си. Това е абсолютна необходимост за мен. Дори чакам с трепет тяхното мнение. Те са с висока литературна култура и трябва да призная, че не винаги чувам ласкави думи. Твърде критични са. Вече стана дума, че жена ми чете всички нови стихове. Тази година, когато направих ръкописа на „Сърдечни затишия“,[26] поканих у дома Петър Караангов, Любомир Кабакчиев, Сава Хашъмов, Александър Йосифов и за първи път на това събиране дойде и Пенчо Данчев. Казах ви, че бях обезпокоен от равнището на последната ми книга, която подготвих, и затова много ми се искаше да чуя тяхното мнение. Прочетох им всичко. Особено впечатление им направи обаче цикълът за Павел „Небе“. Говорехме за общата атмосфера на книгата, разбира се, не за отделни стихотворения, защото те са много. Но общото мнение беше, че им чета истинска поезия. Пенчо Данчев сподели, че това е голяма поезия, мъдра, майсторска поезия, а знаете, че на него аз му вярвам. Това донякъде ме успокои, защото, ако ми бяха казали, че книгата е несполучлива, че няма атмосфера в нея, достойна за мене, щях да я оставя, нямаше да я пращам в издателството. В такова психическо състояние бях. Те познават поезията ми добре, а като чуха новите стихове, преценихa, че няма отстъпление от предишните ми книги. Това са нови 68 стихотворения. Както обикновено, съм ги разделил на цикли — „Пътуване“, „Посвещения“, „Небе“, „Звездопад“, „Забавени минути“, „Лични стихотворения“... Пак повтарям, ако ми бяха казали: Павле, това е отстъпление, нямаше да предам книгата. Това не значи, разбира се, че щях да я хвърля. Не, но от нея щях да взема само някои, най-добрите. И щях да напиша нови, за да оформя нова книга. За тях беше интересен цикълът „Небе“,[27] проверява се един поет върху конкретен повод. Поканих ги малко по-рано. Те видяха Павел, видяха едно същество с коприпена косица,[28] а след това слушаха стихове за него. Това безспорно е проверка. Дори някой от тях употреби думата „етап“ по повод този цикъл, но аз не обичам тази дума. Може други да не намерят нищо особено в тези сти-

хове, но какво значи да излезеш от едно почти инфарктно състояние, да вземеш такава тема и да не размисляш за смъртта — това се надявам да открият. Според мен на тази среща се получи интересен разговор. Хората различни, с различна чувствителност. Стана дума например за музикалността на стиха, някой каза, че има нещо като Моцарт, а Пенчо Данчев възрази: Не, това е бетховенско начало по-скоро, защото, като има голяма лирика, има и забележителен драматизъм. Сашо Йосифов се обади тогава: Много се извинявам, боя се да не стана смешен при вашите литературни разговори, аз съм композитор, но, другарю Данчев, това, за което вие говорехте, е най-характерно за Брамс. Знаете колко много негови стихотворения съм направил на песни. Какво ме привлича в тях. Молил съм го да ми напише текстове за песни, той все ми казва: Текстове за песни не пиша. И го моля тогава, като напише нови стихотворения, да ми ги дава, преди да направи подбора за книгата, защото изключва някои, които му се струват не така силни и не ги слага в книгата си. А за мене може да са подходящи за една хубава песен. И, казва Сашо, мене ме привлича тъкмо тази забележителна музикалност. На тази сбирка стана дори и малко смях, защото Лиза[29] забеляза: Вие сте се събрали сега тука, Павел ви чете стихотворение, посветено на Сава Хашъмов, но аз ви гледам и се сещам, че Павел на всеки от вас е посветил по едно стихотворение. И то така излезе, защото аз на Петър Караангов имам стихотворение, на Любомир Кабакчиев е стихотворението „В такава черна нощ", за което ви разказах. На Сашо посветих едно от най-хубавите си стихотворения — „Музика". Дори като го написах, не зная дали съм споменавал това, дигнах се от Макоцево, та отидох на неговата вила в Тъжа, Казанлъшко, да го питам дали е така. Да не сбъркам. Добро стихотворение стана: „Не зная как, но чувам: скрито / се срещат тон и полутон. / / И като сребърни магнити / те прозвучават в унисон. / Трептят във синьо, в жълто, в бяло / и с полузвукова тръба / повикват други. / / Сбор. / Начало. / И ето те в една съдба, /която музика се казва / или хармония и стон. / След перифраза — нова фраза, / която става хегемон. / Бушува, стене и изчезне. / Изникне друга. / Зазвучи. / Повикан от щастливи бездни, / от щастие си поплачи." От това стихотворение взех заглавието и на цялата книга — „Повикан от щастливи бездни". Тогава на срещата у дома Сашо каза: Мен ме удивлява този поет, защото никога не се смята за познавач на музиката, но очевидно е предразположен към това изкуство.

Ето например не е ставало никога дума за фуга, а тука, в новото стихотворение „Всичко се повтаря като фуга, всичко е един и същ мотив.“ А фугата, казва той, е изградена на един и същ мотив. И започна да пее, за да ни я илюстрира... Де да знам как идват тези неща, може нещо да съм чел, може нещо да съм чул и то да е залегнало някъде в подсъзнанието ми. Пък и общувал съм с толкова велики музиканти като Пипков, Панчо Владигеров, може все нещо да е влязло в главата ми... Но истината е, че съм имал няколко такива случая, когато напиша нещо, употребя термини и понятия от музиката, проверя ги и се оказват верни, без да съм знаел, че е наистина така... А на Пенчо Данчев посветих стихотворението „Мяра“. Може и да не съм прав, но ми се струва, че това е едно от най-големите ми стихотворения. Или поне намерението ми е било то да стане най-голямото, защото е за художествената мяра. Дори Пенчо каза: Павле, кой ти мисли днес по тия въпроси?!

Разбира се, цяла вечер не сме говорили само за моите стихове. Караангов спомена нещо за Борис Христов, казах им: Вие с Пенчо го познавате, кажете му да ми се обади. Аз му посветих едно стихотворение,[30] без да го познавам. Бих искал да го видя. И днес, в два часа, ама вече съвсем съм каталясал, влиза Минка и ми казва: Поетът Борис Христов. В това време Вътьо Раковски беше при мене, беше дошъл за цикъл стихове в „Септември“. Изпи си набързо кафето и си тръгна. Влиза едно брадато момче и аз му казвам: Като прочетох поемата ти „Честен кръст“ и като стана дискусията,[31] от която разбрах, че нито теб, нито мен ни има в ярките поети, аз реагирах спонтанно, като ти посветих това стихотворение „Призвание“. Нищо друго няма да ти кажа, защото всичко, което имах да ти казвам, го включих в това стихотворение. Радвам се, че те виждам... Поговорихме за различни неща и понеже времето беше малко, той вика: Другарю Матев, сега не е време да се обясняваме в любов. Аз му отговарям: Обикновено не се обяснявам в любов на непознати хора. Той се засмя: Ами сигурно кръвните групи ни съвпадат. Той изповядва някои мои истини, очевидно прав е за кръвната група. Рекох му: Като слизаш в София, можеш да се отбиеш, не винаги съм толкова зает, макар че при мене почти винаги е така.[32] Една среща да насроча за деня, мислейки да си прегледам и другите неща, най-малко пет срещи се осъществяват. Даже днес жена ми вика: Павле, започнах да те разбирам вече, в радиото двама немски журналисти дойдоха, час и половина трябваше да

разговарям с тях и каталясах. Ти как издържаш!... Но думата беше за Борис Христов. Държа се много изискано и някак плахо-деликатно. Но самостоятелно мисли, направи ми добро впечатление.

— В стихотворението, което му посвещавате, му казвате твърде съществени неща, които един поет изобщо може да каже на друг поет.

— Затова и на срещата говорих малко. На изпращане му викам: Помни, че поетът е дошъл „Да вдигне знаме и да смаже идол". Друго не бива да те интересува.

— Когато разказвахте за детството си и за песните, които баща ви е изпълнявал така вдъхновено, винаги изтъквахте словото на първо място. Бях останала с впечатление дори, че музиката не ви кара да реагирате така, както другите изкуства. Но след толкова разговори за стиховете — как ги пишете и как мислите мъчително върху тях, ми се струва, че музиката ви действува по същия начин, както и живописта.

— Аз имам огромна слабост към живописта. Помните ли какво казва Заболоцки — „Любите живопись поеты". Но другата стихия на изкуството, която най-много ме впечатлява, наистина е музиката. Смятам я дори за най-божественото от всички изкуства. Говоря за голямата музика. Споделям думите на Чайковски, който казва, че там, където свършват думите, започва музиката. Хубаво е казано. И наистина е така. И затова бих казал, че голямата поезия е също музика. Не смятам себе си за човек, който възприема цялото богатство на музиката, може би защото не съм имал възможност да слушам класическа музика от малък.

— Обикновено се казва, че хубавата музика всеки е в състояние да разбере, тя достига до човешката душа по неведоми почти пътища. В този смисъл липсата на специална подготовка едва ли би могло да се смята за беда. Особено пък за поетите, които са така чувствителни към нея.

— Как така усещаме народната музика в цялата ѝ дълбочина. В този смисъл съм си мислил, че ако от дете съм слушал пиано, как няма да разбирам повече, отколкото сега разбирам примерно. Всъщност голямата музика срещнах доста късно.

— И все пак да има сетива човек за музиката и най-важното да го вълнува, да се чувствува облагороден и свързан с красотата, е далеч по-съществено, отколкото да умее да говори за нея, да знае някои специфични изрази и термини.

— Не възразявам, че това е така. Аз дори възнамерявах

с това да продължа. Има хора наистина, които разговарят за музиката, без да я чувствуват. Мене тя, като всяко велико изкуство, ме отнася в непознати светове. Сега си спомням, че имах един интересен случай. Бях на концерт в зала „България". Свиреха Бетховен и Брамс. Изглежда, съм бил много потресен, защото в полутъмното записах два реда, които после влязоха в едно мое стихотворение: „Сред паузите на Бетховен/ дочувам шепота на Брамс." После, когато стана стихотворението, го прочетох на Богомил Стършенов, един от нашите видни музиканти. Уважавам го и когато му го прочетох за съвет, да не би да напиша някаква глупост, все пак не съм никакъв специалист, той ме запита: Ти откъде познаваш паузите на Бетховен? Отвърнах му, че никакви паузи не познавам и му обяснявам, че аз така го написах, защото така дойде словесният израз. И той тогава ми обясни, че Бетховен е създател на големите паузи. И те идват след едно неистово вземане, след което настъпва мълчание. Дори ми разказа как на един концерт във Виена, когато Бетховен за първи път включил тези паузи, наречени по-късно генералпаузи, една меломанка не могла да издържи и се провикнала: „Той или е луд, или е гениален!" Писал съм стихотворение тъкмо за музиката на Бетховен. Стихотворението пък, което посветих на Сашо Йосифов в „Повикан от щастливи бездни", не седнах да пиша специално. Започнах го след едно голямо вълнение. Така го написах. Моето възприемане на музиката е навярно интуитивно. Не им разбирам петолинията, нито знаците, нито особените термини, но стихията ме носи, стихията... Много ме впечатли едно предаване по телевизията за Шостакович и неговата „Ленинградска симфония". Тя е създадена по време на войната, вие знаете нейната история, изпълняват я в препълнен салон. Немски самолети над Ленинград. Блокада, гладни, боси, грози ги смърт на всяка крачка, а жителите на този обсаден град слушат симфонията. Москва и Ленинград я предават, самите немци също я слушат. Това им прави огромно впечатление. Хитлер беснеел: Те са ненормални, щом могат в тези условия да слушат музика.

Но след войната решават да изпълнят същата симфония със същия оркестър, като поканят всички, които са присъствували тогава на концерта. Беше потресаващо. В залата имаше около двайсет и пет души. В оркестъра бяха останали само трима. Инструментите на убитите лежаха на столовете, звучеше записът. Разказвам ви така подробно това, защото наистина много ме впечатли, макар че го гледах по телеви-

зията. Знаете ли колко пъти съм се мъчил да напиша стихотворение за тази музика, за инструментите, останали без музиканти. Всичко е в съзнанието ми — ярко отпечатано, а стихотворение все не мога да напиша. Очевидно аз имам няколко такива теми, които продължават години наред да ме измъчват и аз все не успявам да ги реализирам. За Антониивановци петнайсет години близо исках да напиша стихотворение и все не можех. Едва преди няколко години го написах. А знаете ли колко пъти мои другари са ми казвали: Защо не напишеш нещо за Антониивановци. Аз, разбира се, съм писал много на тази тема, макар и не конкретно за тях. А си спомням, че гледах и филм за тях, бях потресен от трагедията им и винаги дълбоко съм я преживявал. Всичко това ме вълнуваше непрекъснато. Питах се: Как ще го започнеш това стихотворение, под какъв ключ ще го разработиш. Защото в българската поезия има изнамерени ключове. Малко ги позабравихме. Например ключовете, изнамерени от Иван Вазов. Та това са големи ключове! И си викам, едно модерно светоусещане ако търсиш и му измислиш един силен образ, няма да стане така, както би трябвало. Затова избрах фактически класическия ключ. Класическият начин не означава подражание, зависи от средствата, които избираш, за да не се повтаряш с онова, което вече е казано. Така че „Антониивановци" наистина под вазовски ключ е направено. Без това да ме обижда, защото то си е мое и е видяно под друг ъгъл ... Имам и едно стихотворение „Скулпторът",[33] посветено на Иван Фунев. Когато трябваше да го оформям, доста се поизмъчих. В такива моменти имам много интересно усещане как мисълта ми шъта из главата и напрегнато търси изход. Дори понякога се шегувам у дома и казвам, че тя шъта като мишка из главата ми. И наистина търси, чувствувам как търси да излезе. Стигнах до образа и много се зарадвах. Става въпрос за образа в последния куплет:

Да носиш българската драма
сред делници и векове.
Да пълниш с чувството за мрамор
предсмъртните ни часове ...

Тъкмо този образ „чувството за мрамор", което значи чувство за безсмъртие според мен, открива ключа към това стихотворение. По-скоро го заключва. Така беше и при стихотворението за Дечко Узунов ...

— „Живописецът“ от книгата ви „Повикан от щастливи бездни“?

— Точно него имам предвид. Вие познавате рисунките на Дечко Узунов, те са по-скоро една цветна гама, в която леко се набелязват контурите на образите.

— А каква е историята на неговите рисунки към стихосбирката „Неоскърбени светове?“ Едно може би уникално явление в издаването на стихове.

— Имах наистина щастието Дечко Узунов да илюстрира тази моя книга. И още пò ми е драго, че той, като прочете един цикъл мои стихотворения в „Литературен фронт“, сам ми предложи да ги илюстрира. Отначало мислехме да издадем тринайсет стихотворения с тринайсет рисунки. Но после стана цяла книга от четиридесет стихотворения с четиридесет рисунки. Вие знаете тези рисунки какво представляват. Някои навремето, когато излезе книгата „Неоскърбени светове“, не ги харесаха. Сметнаха, че са доста формалистични. Но те са едни от най-хубавите рисунки на Дечко Узунов. Образите са дадени чрез загатнати щрихи или чрез цветова гама само.

— Те отговарят на природата на вашите стихове — нюанс, настроение, недоизказаност, размисъл и загадъчност дори..

— Да, тъкмо това бяха изходните ми позиции, когато писах „Живописецът“. Смятам, че съм го написал със средствата на самия Дечко Узунов, само че средствата-думи.

— Искате да кажете, че поетичното слово в случая се е опитало да замени баграта и линията?

— Именно. Аз понякога мисля, че в правенето на стиховете има много интересни неща. Неведнъж съм писал, след като съм бил развълнуван от някои картини или от музика, която току-що съм слушал.

— Книгата ви „Натрупани мълчания“ също предизвика доста въпроси и изненади по отношение на илюстрациите. Нарекоха го явление в поезията като съдържание и оформление, „нов издателски жанр“[34] и т. н. Тридесет и четири снимки като своеобразна мелодия допълват вашите четиридесет стихотворения. Каква е историята на това сътрудничество с художника-фотограф Петър Божков?

— Веселин Ханчев мечтаеше за така оформена книга. Във Франция имало такава издателска практика. Не зная. И реших да опитам. Препоръчаха ми Божков. Срещнахме се, уговорихме срокове. Зарадва се човекът. Скоро го видях. Спомня си за този случай с умиление. Мисля, че стана хубаво. Петър

Божков е забележителен фотограф-художник. Благодарен съм му.

— Какви проблеми сте имали изобщо при издаване и оформление на сихосбирките ви?

— Много от моите книги, особено напоследък, се оформят от Евгени Босяцки. Честита слабост ми е този поет на тънката, категорична и лирична линия. Той чувствува поезията, преживява я. Умее да я въплъщава. Много съм доволен от оформлението и на „Повикан от щастливи бездни", и на „Мен ме измъчва красотата". Ако полиграфията умееше да постига оригинала, щеше да се получи чудо.

— Какви са отношенията ви с критиката? Тя, разбира се, никога не ви е отминавала с безразличие и мълчание, но вие вярвате ли ѝ? Задавам често този въпрос, за да може поне в известна степен да се изясни какво липсва на критиката, за да бъде тя честна и обективно-стимулираща сила в нашия литературен живот.

— Вече, струва ми се, мога да правя някакви изводи, защото не живея толкова малко на тази земя. Критиката никога не ми е пречила, не ме е обезверявала. Стремял съм се да възприемам нормално всичко, което тя ще ми каже. Разбира се, стремя се да възприемам съжденията и заключенията на онези критици, които уважавам. Признавам, има критици, чието мнение не ме интересува, открито го казвам. Заключение твърде субективно и като преценка, и като позиция. Но навярно някои от тях не ме смятат за поет, както пък аз не ги смятам за критици. Какво да се прави?... Критиката върху поезия е особено тежка критика. Тя предполага такива сетива у критика, каквито има самият поет. Рецептори за поезия, апарат за възприемане. Познавам критици, които дълбоко уважавам и обичам, които са доказали творческите си възможности чрез прозрения в други жанрове на литературата, докато в областта на поезията са безпомощни. Но има и критици, които имат усет за поезия. Струва ми се обаче, че те са по-малко. Но исках да ви кажа, че точно тяхното мнение ме интересува, защото усещам, че могат да навлязат в най-сложната тъкан на стихотворението. Не за да ме хвалят или хулят. Не за това става дума. Те долавят откъде тръгва даден поет, за да сътвори това, което е създал. И съм си мислил в такива случаи, че има някакво духовно родство между поета и критика. И именно в такива случаи трябва да се говори за благородната роля на критиката, за оплождащата ѝ роля, та ако щете, и за качеството на поезията, която е стимулирала такава кри-

тика.[35] Не съм получавал все апологетична критика, макар че повечето отзиви за моите книги са били положителни. Този вид критика ме е стимулирала, подтиквала ме е към творчество, вдъхвала ми е вяра. Спомням си например какви сложни изживявания, позитивни изживявания — може ли да мине тази дума — имаше у мене, когато излезе статията на Пенчо Данчев „Единен в преображенията си“.[36] Тя не е само хвалебствена, там има и ред критически бележки, които не са от най-леките...

— Но пък не познавам по-проникновена, по-задълбочена и всеобхватна статия за вашата поезия. Дори сега, след като са минали десет години от написването ѝ, може да се прецени най-пълно до каква степен тя е прогнозираща за вас. И безпощадна, разбира се. Още тогава Пенчо Данчев сякаш видя и прозря бъдещото ви развитие, като определи, че вие като поет навярно винаги ще създавате „книги, които озадачават читателите и поставят критиците пред изпитание“.

— Ненапразно обичам и уважавам този критик. И ако може да се говори за душевна близост между критик и поет, за която аз споменах, между нас навярно има нещо подобно. Един поет например пише стиховете си интуитивно, защото тука интуицията се намесва. И критикът, ако той е добър критик и проницателен, ако умее да тълкува, а не да преразказва, той с тълкуването си разширява духовната територия на моето стихотворение. Не съм подозирал, че толкова пластове може да има едно мое стихотворение. И в този смисъл, като тълкува, той обогатява и литературата. Обогатява литературата, нейната територия, нейното възприемане, дълбочината на мислите. Защото у самия творец, повтарям, повече е развито интуитивното начало, докато в критика е развито проницанието, рядката дарба за оценка... Когато се яви „Антихрист“ на Емилиян Станев, появиха се и статии панегирици. Прочитам книгата, замислям се над нея, викам си, тя не е толкова лека за разбиране. Колко далече са от истинското ѝ съдържание някои критици. Защото Емилиян Станев разбутва пластове и идеи, които не са от най-леките за разбиране...

— В такъв случай кои качества у критика уважавате, като излизате от собствените си позиции на поет, но и общественик, който дълго време се е занимавал с въпросите на културата и литературата?

— Най-напред прозрението. Умението да видиш природата на поета. Един критик не може да пише за мене така, както за Георги Джагаров. Или не може за Георги Джагаров да пише,

както за Добри Жотев. Съобразяването с природата на поета или вникването в природата на дарбата, на таланта е първото условие за истинска критика на поезията. Иде ми наум един печален факт. Преди години критик написа статия за мене. Аз не знаех. Казаха ми, че е депозирана в „Литературен фронт", обаче тогавашният главен редактор не я пускал. И този, който ми съобщи, додаде: „Интересно защо не я пускат. Дали защото е за тебе?" Попитах след време главния редактор и той ми я изпрати да я прочета. Редакторът беше прав да не я пуска. Тази критика така и не видя бял свят. Мина се година, и гледам в едно списание същата критика, само че вече за друг поет. Същите изречения, същите твърдения, същите мисли, съвсем същият увод дори. Е, какво да мисля за този критик? Как може да се преекспонира една работа, предназначена за един поет така, че изведнъж да пасне за друг. Уважавам ония критици, които имат твърда почва под краката си, сиреч позиция, съзнание за своята критическа дарба, съвест за изкуство.

— Известно е, че вие сте поет, който цени срещите с читателите. Интересувате ли се от тяхното мнение, в състояние ли е да ви повлияе? Когато създавате стихове, мислите ли за хората, които ще ги четат? И още нещо: не съществува ли опасност поетът несъзнателно да се съобрази с вкуса на читателите, да принизи своето изкуство, вместо да издига по-високо нивото на читателската аудитория?

— Уважавам много срещите с читателите. Не защото на тия срещи съм чувал най-ласкателни и най-топли думи. Не за това става дума. А защото за мен това е проверка на написаното. Неведнъж например съм чел на такива срещи нови стихове, които не са печатани, за да усетя как се възприемат. Освен това правил съм опити да им чета сравнително сложни стихове, защото обикновено, като се излиза пред читатели, се търси ефектът на едно стихотворение. Ние вече говорихме, че лириката не е ефектният жанр за изпълнение. Сюжетният жанр е ефектният жанр на естрадата. Та в това отношение аз съм правил малки експерименти и съм се мъчил да видя как влияе чистата лирика. И трябва да призная, че една такава проверка ми е била винаги необходима. Чувал съм и не само ласкави думи. Чувал съм: „Това не ни харесва", или: „Това е много сложно". Но има една приказка, че пътят на поета върви от лошата простота към лошата сложност, от лошата сложност към хубавата сложност и от хубавата сложност към сложната простота, която е и най-хубавата.

— И която е само на пръв поглед простота. Трудно е дори да се предположи какви огромни творчески мъки и усилия се крият зад тази кристалност и способност за внушение. И не е ли именно тази простота мечта за всеки труженик в изкуството...

— Мечта е, защото е и най-трудно постижима. Има ли попросто стихотворение от това на Пушкин „Аз помня чудно мгновение"! Но като се влезе в океана на това стихотворение, какви неща само се откриват! Аз имах всичко — казва поетът — и след това тебе те нямаше и аз изгубих и божество, и вдъхновение, и всичко. Наистина е забележително... Така че никога не съм се нагаждал към читателя. И никога не съм търсил оня ефект, който, виждате ли, би могъл да задоволи самолюбието ми. И същевременно дълбоко уважавам читателя. Имам съзнанието, държа да кажа тези думи, имам съзнанието, че като пиша, това ще отиде при читателя. Всъщност може да се каже, че аз мисля за читателя. Разбира се, това не е натрапчива мисъл, която ме кара на всеки ред да се питам: чакай да видя читателят какво ще каже за това. Не за това става дума. Аз дори съм си мислил понякога, че ако доживея такъв звезден миг, когато ще напиша гениални стихотворения — гениални ли ще бъдат те, е друг въпрос. Но примерно казвам. Ще ги напиша и ще ги държа в своето чекмедже, както ви казах, че правя. Държа ги, изваждам ги, поправям ги и пак ги прибирам, и пак работя върху тях. Те стават все по-хубави и по-хубави. Е, за какво ще бъдат тези стихотворения, които ще стоят в моето чекмедже. Защото стара истина е, че те стават художествен факт, когато се напечатат. А социален факт, когато отидат при хората. Мисля, че веднъж изразих тази мисъл вече: читателите правят изкуството социално. Ако аз държа написаното при себе си, какъв еквивалент може да има то — никакъв. А когато творенията са в ръцете на читателя и той почне да ги преживява, това вече е смисълът, това е социалната сфера на литературата. Иначе всичко се обезсмисля. Едва читателят като преживее изкуството, то добива социални измерения. И в този смисъл винаги си давам сметка, че читателят е този, за когото е предназначено онова, което аз пиша. Записал съм си в тази връзка една мисъл в моите тефтери: „За да не умират другите хора, поетът трябва ежедневно да умира на своята писмена маса. Писмената маса е неговата Голгота и онези поети, които не са родени за нея, отиват на литературни четения."

— А вие никога ли не участвувате в литературни четения?

— Никога не участвувам в литературни четения. Само на срещи с читатели ходя и там чета свои стихове.

— Това не означава ли високо творческо самочувствие, което ви пречи да се явявате заедно с други? Изобщо стигаме отново до лъвовете и орлите...

— Може би, може би. Нали „Пуяците ходят на стада, орлите са самотни". Може би ненапразно тази мисъл ми е направила впечатление и съм я записал в тефтерите си ... Едноедничко изключение направих през последните години, защото ми се обади Чудомир Александров, беше за годишнина на Софийската партийна организация в НДК, където четоха свои произведения много поети. Дори Радевски тогава дойде. И на него сигурно му се бяха обадили. Прочетох стихотворението „Към отечеството". Избягвам общите литературни четения, защото, като се прочете едно стихотворение, кой ще може да почувствува поета! Емоционалният му свят се разлива.

— Вълнувате ли се, какво точно преживявате, когато усещате, че стиховете ви имат власт над душите на хората, когато разберете, че гласът ви ги държи нащрек и ги кара да съпреживяват поезията ви?

— Трябва да призная, че това ме прави щастлив. Това са кратките мигове на щастието, когато усещаш, че си развълнувал нечия душа. И много се радвам... Особено съм щастлив, когато виждам как блестят очите на младите хора. Светят и аз разбирам как дълбоко преживяват. Тогава моите изживявания са сложни, защото сам се мъча да вляза в тази възраст. И си викам в такива случаи: навярно го приемат този свят, както някога аз съм го приемал — чрез изкуството.

ЖИВОТЪТ СИ ОСТАВА ТАЙНА

— Животът до голяма степен си остава тайна дори и за най-мъдрите хора. Изкуството като че ли е призвано да разкрива по нещо от тези тайни именно. А вие какво искате да дадете на хората с поезията си? Незабрава и доблест, гордост и красота, нежност и твърдост? Може би всичко това заедно, но и още нещо, което само вие си знаете?

— Може би всичко това заедно... Аз рядко съм се замис-

лял над този въпрос всъщност. Но когато съм помислял над това, откривал съм, че искам да дам на хората красота. Красотата като чувство за прекрасното. Красотата като отношение към хората, към природата, към всичко. Красотата като доброта... Поезията е едно от тънките човешки усилия да се направи светът по-добър, по-сърдечен, по-богат. И фактически ако трябва да говоря за това — такава е моята цел или моят идеал. Поезията не е средство, което може бързо да измени света. Ако можеше да го стори незабавно, щеше да го направи отдавна, и то чрез усилията на гениалните поети, а не чрез нас. Защото ние в най-добрия случай можем да бъдем даровити. Та с една дума — красотата като усещане, като отношение, доброта, обич и нежност, деликатност и може би една красива човешка гордост също...

— Трябва ли един поет да заема високи обществени постове? Не изсушава ли това неговите чисти поетически извори? Не е ли по-добре за изкуството, а и за самия поет винаги и при всички случаи да е малко прокълнат? Ще се съгласите, вярвам, че „отгоре“ много от човешките неща не се виждат съвсем добре.

— Да... Очаквах го този въпрос, но може би не в този смисъл.

— Задавали са ви подобни въпроси, но те са се отнасяли за ласкателствата, за преценката на вашето дело, за възможността да издава един поет в това обществено положение. Но както и сам вие подчертавате, това е въпрос на съвест у другите.

— Вижте какво, аз винаги съм разглеждал този въпрос и така. Ние живеем в едно време, когато на творците на изкуството социализмът може да повери и своите високи трансмисии, своите високи постове. Сега си спомням, че когато чух един ден само преди това събитие, нека така да го нарека, че ще ставам министър, не повярвах на ушите си. Трябва да си призная, че никак не исках. Носеха се по това време слухове — кога ли в България няма слухове, — че ще ме избират пак в ръководството на Съюза на писателите или за партиен секретар на съюза. А аз вече бях изпитал „сладостта“ да си секретар и се пазех като от огън. Но тогава се замолих: ако щете председател, ако щете секретар, само не министър. Отговори ми се отначало с една шега в смисъл: гледайте, другари, ние му даваме република, той иска околия. Но след това ми казаха: Навярно съзнаваш, че нелесно се спряхме на твоята кандидатура. Досега все партийни работници действуваха в това

министерство. Не казваме, че лошо работеха, но един от постоянните упреци, които получавахме, е, че тези хора са добри, всеотдайни и благоразположени, но не разбират от култура. Искаме да сложим човек, срещу когото подобен укор няма да бъде отправен... Така... Разбрах, че моето име при предварителното обсъждане е събрало най-много гласове. По-късно някой ми каза кой е бил най-настоятелен мене да изберат. Оказа се, че това е направил Димитър Димов. Много убедително и мотивирано е защитавал моята кандидатура. И понеже очевидно съм бил доста разстроен и объркан, обърнаха се към мене с думите: Другари писатели, помогнете на партията в такъв момент. Ние знаем, че е тежък кръстът, но трябва да се поеме..." Вие разбирате, вече не можех да кажа: „Не." Нито съвестта ми позволяваше, нито имах право. Такова обществено положение, което си има своите пренеприятни страни, пречи на поета, разбира се. Би пречило на работата на всеки творец — бил той артист, художник или музикант. Но когато този период отмина, аз мислех за всички тези неща, преценявах и се питах: всичко ли беше отрицателно за мен? Е, не мога да кажа, че всичко е било отрицателно, ако трябва откровено да говорим по тези въпроси. И знаете ли защо? Първо, защото, като поемеш такава „стотонна" отговорност, както казва Вапцаров, изостря се безкрайно твоето социално чувство. Второ, разширяват се твоите хоризонти. В рамките на средата на СБП като излезе една отрицателна рецензия в „Литературен фронт" за някой писател, всички смятат, че той е оплют, охулен пред цяла България, че едва ли не е свършен. Самият писател тежко преживява това. А като видиш от по-високо кръгозора на цялата страна, като знаеш труда на народа, разбираш, че цялата република не се занимава с тебе. Това са цехови вълнения, които понякога ти се струват океан. Следователно разкриването на един широк кръгозор, възможността за една национална гледна точка е също преимущество. Задължението да мислиш по-мащабно, задължението да си по-взискателен, тъй като се намираш на място, където всички те виждат, е също една от добрите страни. Не можеш вече да публикуваш какво и да е стихотворение, не можеш. Извън този мащаб можеш да си позволиш, можеш да си помислиш: е, не е най-хубавото, но какви стихотворения се публикуват, ще излезе и моето. Тука вече не можеш да помислиш за подобно нещо. Тука трябва да запазиш националната марка, доколкото носиш национално знаме. Всичко това е вярно, така съм го мислил и така го мисля. И в края на краищата винаги съм

твърдял, че йерархическата стълба си е стълба, тя заменя височините, издига те, сърцето обаче си е на едно и също място, не признава никакви стълби и трябва да се съхрани такова, каквото трябва да бъде. И последното нещо, което по този повод искам да ви кажа, е, че като написах своите „Неоскърбени светове“ и своите „Натрупани мълчания“, намериха се хора, които разпространиха мнението, че Павел Матев напусна социалната тематика и започна да пише любовни стихотворения. Върху тази тема съм имал разговори не с един и не с двама. Това не е вярно. Разгърнете и сега „Неоскърбени светове“ и „Натрупани мълчания“, за да видите, че социалният заряд не е изчезнал. Аз съм същият като гражданско съзнание, като поет. Същият, казвам, не по степен на художественост. И ако повече задълбавам в тази тема, то е от едно вътрешно убеждение, от което никога не съм се отказал. Лириката е най-съкровеният жанр. Най-съкровеният жанр и най-дълбокият като поезия. Гмурнах се в него, за да се запазя. От чувство за самосъхранение. Казвах го, казвам го и сега, защото е самата истина. Лириката е онази съкровена област, която може да съхрани и опази душата и сърцето от онова омайно биле, наречено власт или самолюбиво доволство. Друг изход няма... Истински художници администратори няма. Ние говорихме миналия път, че очите на администрацията са сухи и студени.

— А защо толкова творци се увличат по административни постове? Често пъти с цената на достойнство и съвест.

— От суета. Суетата ги кара да искат нещо, с което друг би се справил не по-зле от тях, даже и по-добре.

— В истинския талант не е ли заложена липсата точно на това качество административна суета?

— Степента на дарбата е важна според мен. Мисля, че ви разказвах в един от нашите разговори как Шатобриан цял живот искал да стане министър. А може би не съм. Много искал да стане министър на Наполеон, а е бил роялист по убеждения. И въпреки всички ходове, в които включват и Жозефина, въпреки готовността му да се откаже дори от своите убеждения, само и само да постигне поста министър на културата на Франция, Наполеон пак назначава друг. Това огорчава Шатобриан. Минава известно време и на един прием Наполеон го вижда: „Огорчен ли сте, господин Шатобриан, че не станахте министър?“ Шатобриан отговаря: „Ваше величество, не съм огорчен, защото проумях защо вие направихте еди-кой си министър.“ Наполеон заинтригуван: „Защо според вас го на-

правих?“ „Защото той единствен от всички нас не знае френски.“ Добър отговор, нали!

— Вие обичате да четете подобни неща. Отдавна съм забелязала, че афористичната мисъл ви доставя удоволствие, записвате си ги дори в бележници и, по всичко личи, често се връщате към тях. Откога го имате този навик?

— Правилно сте забелязали, обичам тези светкавици на мисълта. Те са разум и реактивност. Не съм ги разделял: мисли за поезията, мисли за хората, за любовта... Просто съм написал „Прочетено, осъзнато, намерено“.

— Определяте ли ги по години?

— Само съм записал, че тези бележници ги водя от 1956 г.

— Но какво все пак ви накара да ги записвате? Част от тези мисли дори включвате в публицистичната си книга „При огъня на славата“ (1978).[87]

— Знаете ли, мисля, че започнах да записвам, когато усетих първите признаци на умора в паметта си. Моята памет дотогава събираше и съхраняваше много. Но като усетих тези първи признаци на умора, започнах да позаписвам неща, които просто не исках да изчезнат. Знаете ли, всеки се оплаква от паметта си, никой — от ума си. Допускам, че има записани мисли, които дори си противоречат. Но всичко ли пък в едно човешко развитие е хармонично. В течение на годините у човека се променят и вкусове, и пристрастия, и разположения. Но, да си призная, винаги с интерес си разлистям тези страници. Като се срещна с блясъка на човека, се чувствувам честит. Пък да си призная, събирам ги тези неща и за най-близките си. Като си замина утре, а те отгърнат тези бележници, нека си спомнят какво съм мислил и какво съм обичал... Това в известна степен е и разгадка, ако представлявам личност, която показва развитие на вкусовете, на възгледите... Вижте тука какво съм записал. Това е от едно писмо на Горки до съветския поет Луговской, който му праща своята стихосбирка. Горки я прочита и му пише, че е прочел книгата с удоволствие, но отбелязва, че тя е малко еднообразна в емоционално отношение: „...А вие мислите, че единственото утвърждаващо чувство е радостта? Жизнеутвърждаващите чувства са много: мъката и преодоляването на мъката, страданието и преодоляването на страданието, преодоляването на трагедията, преодоляването на смъртта. В ръцете на писателя са много могъщите сили, с които той утвърждава живота.“ Отговор ли е това на всички тези, които ми казват защо си тъжен и не знам какво си, и не знам що си. Моля ви се! Това са парадокси!...

Чуйте каква гениална мисъл е казал Бюфон: „Трябват ни факти, за да има идеи.“ Пушкин вижте какво е написал: „И думал ты в такое время / когда не думал и никто.“ Спомняте си тази мисъл на Егзюпери: „Най-хубавото се вижда със сърцето.“ А Дьолакроа: „В художественото произведение има значителност, която човекът няма.“ ... Записал съм: „Трябва велика душа, за да понася славата на другите.“ Бих добавил: велика душа и дарба, за да понася славата на другите. Не говоря, че тази дарба трябва непременно да е гениална... Сега ето една мисъл, която съм цитирал сто пъти по съвещания и срещи, затова съм я и записал: „Там, където образованието започва с техника — там никога не ще се роди Аристотел.“ Това е мисъл на Достоевски. А колко ме е удивлявал Колридж: „Желая младите поети да си спомнят моето определение за прозата и поезията. То е следното: Проза — думи в техния най-добър порядък. Поезия — най-добрите думи в най-добрия порядък.“ Вижте пък Чехов какво казва: „Само вдъхновението не е достатъчно за поета — необходимо е вдъхновение на развит ум.“ Записал съм мисъл от Балзак: „Парата не е изпускала и най-малкия случай, за да се покаже глупава“; или: „Най-сетне стана критик като всички безсилни хора, които излъгват отначало.“ Записал съм нещо и от Леонов, един от най-умните съветски писатели — „От всички заведения, където се пие, лъха някакво чувство на братство“... Ето една мисъл, която напълно споделям и съм решил да я цитирам, ако пак ме питат нещо по този въпрос на среща с читатели. Тя е на Томас Ман: „Има два вида жизнерадост: една, която не знае нищо за смъртта, тя е твърде простодушна и грубовата, и друга, която познава смъртта, и аз мисля, че само тази жизнерадост има истинска духовна стойност. Тя е жизнерадостта на художниците, поетите и писателите.“ Така че, ако ме попитат пак нещо за тъгата, ще им цитирам думите на Томас Ман.

— Ако ви разберат. Не се заблуждавате, предполагам, че всичко можете да обясните и мотивирате. Ненапразно психологията на творчеството е една от най-трудните и необясними области.

— Трябва да ви кажа, че обикновените хора ме разбират. Те интуитивно може би ме разбират и са готови да ме защищават. Те смятат, че аз съм правият обикновено. Може да не разбират философията и психологията, но казват: Добре го казахте, другарю Матев. Удивителна работа! И пак във връзка с тъгата, понеже това мен очевидно ме тормози, на летището бяхме и Янис Рицос ми каза: „Всяко стихотворение е една по-

беда. Аз мога да създам най-мрачното, най-болното произведение, мога да възпявам мъката и да не виждам изход. Но ако това стихотворение е истинско изкуство, читателят ще го чете, ще се радва на духовната мощ на човека, ще се вдъхновява. И пак ще имаме една победа на изкуството и живота“ ... Едни думи на Иван Бунин бих искал да ги поставя като мото на нашата анкета заедно с думите на Пабло Неруда може би. Но вижте какво казва Иван Бунин: „Много, много неща преживях през тези години, които изглеждат толкова дълги, когато съсредоточено мислиш за тях и прехвърляш в спомените си всичко онова вълшебно, непонятно, непостижимо за ума, за сърцето, което се нарича минало.“ Какви верни думи! А Пабло Неруда казва: „Трябва да внимаваме, когато се опитваме да разполовим ябълката на творчеството, защото можем да разрежем и сърцето ...“ Айнщайн казва: „В края на краищата да се умре също не е лошо.“ ... В Ямбол веднъж бях, ядохме, пихме, изобщо на софра бяхме и един певец ми пя народни песни. Записал съм началото на две от тях: „Еничери ходят, мамо, от село на село, мъжки рожби вземат, мамо, еничери правят.“ Това пък какво е страшно! И другата — „Станкиното лице, мамо, на лимон мирише, на лимон мирише, мамо, и на жълта дюля ...“ Какво чудо е! Нашият народ какъв поет е! Невероятна работа! Веднъж бяхме с Радичков и той рече: „Дарбата е хубава жена, която често ляга с простаци, но ги напуска, защото са груби с нея ... Нищо, че сме пияни. Утре ще изтрезнеем. Само мошениците лягат и се събуждат пак мошеници.“ Вижте Флобер какво казва. Обичам го този писател. Чел съм може би десет пъти „Мадам Бовари“. „Да мислиш, значи да страдаш.“ И още: „Трябва да си се родил бесен, за да се захванеш за литературата ...“ Една мисъл на Блок много ме впечатлява: „Ако ние бъдем извън политиката, значи някой ще бъде само с политиката и извън кръгозора ни и ще постъпва, както намери за добре ... Да си извън политиката е хуманизъм наопаки.“ Но аз ще ви дам и тези записки. Вие разбирате колко са ми скъпи. Могат нищо да не значат, но са ми скъпи. Аз съм писал на отделни бележници до осемдесет и втора година. И сега, разбира се, продължавам да пиша. Ще ви прочета само думите на големия полски поет Словацки: „Както и да желаем да служим с изкуството си на народа, не ще успеем да се освободим от чувството за безполезност, което съпътствува дори най-прекрасните постижения на твореца.“ Мен тези мисли също са ме вълнували и

занимавали. Знаете ли, че Мицкевич може би затова престава да пише. Имал е такива моменти и Толстой...

— Значи идва момент, когато всички надежди и илюзии падат в това отношение — възможността и надеждата да се служи на народа чрез изкуството?

— Това са най-мъчителните мисли и терзания в душата на твореца. Ами Толстой се е съмнявал дали с изкуството си ще направи света по-добър. Щом той се е тормозил от тази мисъл, какво остава за нас... Но ето още една истина, която напълно споделям. Тази мисъл е на Блок — „Изкуството, както и животът, не са за слабите." Аз много обичам Ларошфуко и съм записвал доста мисли от него. Ето една, която ме е впечатлявала твърде много: „Адът на жените е старостта."

— Но и животът си има своите корекции и често доказва, че адът за жените не е толкова страшен, колкото адът за мъжете. За тях като че ли е по-непреодолим.

— Абсолютно вярно е и това. Но защо да не е преодолим, все пак идва едно примирение, когато секнат силите.

— Но ние не говорим за примирението, а за преодоляването. Защото примирението е другата страна на ада.

— Добре казано, другата страна на ада... Но вижте тука какво съм записал. Един човек ме срещна на улицата и ме попита: „Ти ли си Павел Матев?" След утвърдителния ми отговор добави: „Прочетох ти книгата." Мисля, че ставаше дума за „Повикан от щастливи бездни". Този човек ми рече: „Прочетох ти книгата. Абе така трябва да бъде, ама не е така." Вижте каква рецензия!

— Често ли ви спират по улиците?

— Често.

— И какво ви казват в такива моменти?

— Как сте, другарю Матев? Благодаря, добре съм. Жив и здрав да сте! И си отминават. Понякога ми казват и други неща. А веднъж академик Владимир Георгиев, с когото се почерпихме, ми откри, че първото в света въздържателно списание е излязло в България. То било списание „Градинка"[38] на даскал Илия Блъсков. В отзива си за него Христо Ботев писал: „Градинка" на даскал Илия Блъсков не струва и ока вино!" Вижте как го е казал Ботев!... Записвал съм части от разговори, мисли за поети, които ценя и с които съм се срещал. За доста от тях съм ви разказвал. Ето нещо за Ласло Наги: „И все пак удивителна е силата на поетовото предчувствие." Когато Ласло Наги умря, в бюрото му намериха готова нова стихосбирка. И тя се казваше „Камбаните идват да ме вземат".

Обичам този поет. Обичах го и като човек. Вие знаете моето стихотворение за него в „Повикан от щастливи бездни“. То се нарича „Оплакване на приятел“. Мисля, че стана добро стихотворение. Това е унгарският голям поет.

Но понеже стана дума често ли ме спират по улиците. Аз съм записал още нещо тука. Срещна ме в парка един човек и ме спря с думите: „Здравейте, другарю Матев! Как сте? И аз съм добре като вас. Всяка събота и неделя ходя на Витоша. Ставам, знаеш, в пет часа сутринта и тръгвам. А отвътре нещо ме напъва — поезия! Вчера написах едно стихотворение. Искаш ли да ти го кажа? Слушай: О, Витоша грамадна! /Като гигант си ти. /За ходене досадна,/ но пълна с красоти.“

— Той явно е имал чувство за хумор. Не ви го е казал сериозно, предполагам?

— Ами, съвсем сериозно ми го каза. Сега само още нещо ще ви прочета и другите неща ви ги давам — „Поезията не успокоява и не задоволява, тя удивлява и тревожи. Поезията е духовност. Литературните десанти са показност.“ Не беше ли Толстой, който казваше: Не да се гледа, а да се страда. Опознайте живота, гледайте живота, ако искате да станете писатели! Все тези думи! Боже, как ли слепият Омир е станал поет!... Отбелязвал съм мисли, които са ме занимавали. Казвал съм, че страданието ражда поезия, и съм се боял, че са ме разбирали неправилно. Може би трябва да добавя и състраданието. Отбелязал съм си: Лириката е драматична и диалектична. Поетът мисли чрез душата си, затова притежава чувство за преданост и безпределност. Душата е неговата вътрешна галактика. Сложна в своите печали и радости и постоянно узнаваща пружините на света. И ето още нещо, което съм записал и което очевидно много ме е вълнувало: Какво е безсмъртие? Мигар наистина ще оставя завинаги две-три стихотворения в тази литература?! Животът е безконечен в хода си, но етапите на всички поколения са толкова конюнктурни, че не можеш да узнаеш кое е трайно и кое не. Някога са смятали за гениален Кирил Христов. Сега не поменуват тази гениалност. Никой не е смятал Дебелянов за безсмъртен, когато е ходил по този свят. Днес, когато го няма, живее неговото безсмъртие. Времето забрави Кирил Христов, а пощади Дебелянов... Знае ли човек на какво всъщност може да се надява...

— Не, времето и хората не са забравили съвсем Кирил Христов. Но виждам тука името на Любомир Тенев. Какво сте записали за него?

— Не, нищо особено. Той беше развълнуван, когато му посветих на него и на Гочо Гочев стихотворението „Гълъбът“, и ми се обади да ми благодари.

— Но неговата благодарност е и една оценка на тази книга, а вие не я прочитате, защото ви е неудобно навярно?

— Разбира се, че е неудобно да се четат такива неща. Аз изобщо много се притеснявам, когато ми казват подобни думи. Но той тогава по телефона ги каза и не можех да не ги запиша.

— Той казва, че „Това не е изповед, а отражение на духа. Не на духа, а на екзистенцията. Всеки стих е една сълза, проляна за една невинна смърт. Тук има покоряване, но не на думите, както смята Пенчо Данчев, а на пространството и времето. Една безкрайна мисъл, която внушава да се приближим един към друг и да бъдем хора. Не бива да те сравняват с Яворов. Той ти е учител, но ти си свой и неповторим. Благодаря ти!“ . . .

— Аз искам да знаете моите мисли по тези въпроси. А за думите и оценките на другите, които се отнасят за мен, мисля, че ви казах: приятно ми е да ги чуя, защото това са хора, които имат огромна култура, но винаги ме притесняват . . . Но вижте тука пък какво съм записал: „Настоятелството на Комитета за българите имаше заседание на 8 септември 1982 година в парк-хотел „Москва“. И там беше поставен въпросът защо България няма църковен представител в Ерусалим, където всички православни църкви имат представители. Отговарящият каза, че отдавна сме поставили искането си там да получим подворие. Вижте сега каква неповторима дума — подворие! Изумителна! И като етимология, и като звучене! Това значи навярно към големия двор, прилепена към големия двор . . . С тези мисли, които ви предоставям, аз ви давам някои от жалоните на моята личност. Тези мисли са хубави за мен и полезни за вас, защото те събуждат асоциации. Може да се тълкуват и различно в зависимост от състоянието.

— Те са във всички случаи и една провокация за действие на собствената ви мисъл.

— Те съдържат и един много солиден обем. Ще се изкуша и това да ви прочета: „Когато са облечени в музика, стиховете стават по-достъпни за хората.“ Констатирал съм го в песните, дето ги пеят по мои стихове.

— Освен Александър Йосифов, който е написал музика на повече от двеста ваши стихотворения, кой друг е композирал по ваши стихове? Изобщо какви са били отношенията ви

с композитори и изпълнители? Горчива ли е тази популярност, или е приятна?

— Върху мои стихотворения са композирали освен Александър Йосифов и Тончо Русев, Александър Бръзицов, Георги Костов и други. Какво да мисля. Някои от песните са хубави. Втори са средни, трети — слаби. Питали са ме защо разрешавам да правят песни. Че като публикувам своите стихотворения, те вече не са само мои — те са на читателя, на артиста, на композитора. Нали е така? Какво лошо има, че композиторът ги включва в мелодия и ги пуска да звучат в пространството и в душите. Даже е благородно.

— Смятате ли, че имате участие в съдбата на някои по-млади от вас поети?

— Мисля, че съм един от литературните кръстници на поета Иван Вълев от Пловдив. Бях главен редактор на списание „Септември“[39] и един ден влиза едно слабичко момче, студент. Носи стихотворения най-малко петнайсет. Половината традиционни, нека ги наречем така, половината модерни. След два дена го повиках. Тогава нямаше: „Елате след двайсет, елате след трийсет дена.“ Та след два дена го повиках и му казвам: Слушай, момче, ей тия три-четири стихотворения са великолепни, другото е талаш. Той ме гледа изумен: Другарю Матев, точно на другите ми ръкопляскат в университета и навсякъде само тях одобряват, а вие избрахте тъкмо обратното. Казвам му: Ами ти нали ми даваш за публикации, не за овации. Имаше стихотворение за една река, мисля Стряма, която пресъхва, но там пишеше как като имало вода, една дива птица кацала на върбата, оглеждала се в реката и забравяла, че е дива. Хубаво казано! Публикувах тези стихове.[40] Така че, той помни или не помни, не зная, но се смятам за негов литературен кръстник. Защото да публикуваш тогава стихове в „Септември“ значеше нещо все пак... Един ден, вече бях министър, идва при мене тогавашният директор на пловдивското издателство Величков. Този човек нямаше литературни амбиции, но той създаде това издателство. Носи ми един ръкопис и казва: „Вижте го, понеже много спорим за него, моля ви, намерете време и напишете една рецензия. Ако кажете „да“, ще издадем тази книга. Ако кажете „не“, няма да я издадем, защото кавга става около нея в издателството. Прочитам я аз, написвам рецензията, в която подчертавам достойнствата на стихосбирката и предлагам да бъде издадена. Беше първата книга на поета Петър Анастасов.[41] Бях забравил за това, но една вечер в Пловдив той сам ми припомни случая.

Ставало в рецензията дума и за едно твърде обстоятелствено стихотворение, посветено на една стая, както ми обясни, в което той пишел, че по всичко личало присъствието на жена. Вярвате или не вярвате, ми каза той, тогава разбрах как се прави поезия... Защото аз в рецензията съм писал: Защо приказваш толкова много и толкова дълго, ще напишеш, че си видял една стая, омагьосана от жена. Това „омагьосана от жена" може да замени всички подробности, обстоятелства и приказки. Писал съм набързо тази рецензия, аз тогава само нощем работех такива неща, но фактически съм изтъкнал един от принципите на поезията: не трябва да приказваш много, а образно... Имам участие и в съдбата на Владко Башев, но там нещата са по-близки като приятелство. Той ни беше много близък, и на мен, и на Лиза... В различни периоди съм се докосвал и до съдбата на Недялко Йорданов и Христо Фотев. И с двамата имах интересни срещи в онези млади и за мен години. Пак в „Септември" Недялко Йорданов донесе поемата си „Едно дете разговаря с баща си".[42] Поема, която му донесе и слава, и популярност. Трудна съдба, трудно произведение. Някои редактори смятаха, че не бива да се печата, опасно било, неподходящо било. Има ли опасно изкуство. Трябваше само да се усили епилогът като контрапункт. Недялко се оказа упорит и дръпнат, но склони. И поемата излезе. Талантливият трябва да бъде упорит.

С Фотев се срещнахме в Бургас — отидох да го видя, нали бях секретар по младите. Живееше в края на града, беше хубаво, младо, стройно момче. Отнесено и даровито. Отидохме в Морската градина. Все ми рецитираше стихове за морето, но с един малко архаичен реквизит. Рекох му: „Нямаш ли нещо друго, по-земно?" Добре, че попитах. Тогава именно той ми каза цялата си поема „Изпълкомът заседава". Прекрасна поема. И досега смятам, че тя е връх в неговото творчество. Не че другото, което пише, е лошо. Не. Но тази поема има нещо примамливо-романтично и реалистично-привлекателно. Взех я, донесох я в София и я публикувахме в „Литературен фронт". Тази поема получи първа награда за поезия на съвременна тема. А и Христо Фотев получи старт — голям и хубав. Да е жив и здрав да продължава в тази пътека.

— Болно ли ви е, когато очаквате талантливо поетическо бъдеще от някой поет, а след време виждате, че той не е успял да надхвърли нивото на старта?

— Да си призная, болно ми е. И гледам с тъга на тях като

на орлета, които не успяват да разперят добре криле и да литнат...

— А как мислите, трябва ли да се помага на младите поети, на младите таланти изобщо?

— Това е сложен въпрос. Един поет трябва да е в състояние сам да се утвърди. Но на даровитите в определени моменти трябва да се помага. Често си спомням в тази връзка съветския поет Лев Озеров, който в едно стихотворение писа, че на талантите трябва да се помага, бездарността сама се провира.

— Не е ли малко пресилено да се твърди, че вие сте проникнали „най-вече в тайнството на женския мир"? Не е ли преди всичко това вашата собствена душа, проникването в нея именно?

— Разбира се. Аз гледам на жената с огромно уважение, но не познавам нейния мир. Аз познавам себе си и нюансите на своите неуловими мисли...

— Поисках да изясня вашето отношение по този въпрос, защото ми се струва, че има едно невярно тълкуване и до известна степен разместване на ценностите. Отношението на един поет към жената може да е мечта, стремеж към съвършенство, уважение и преклонение, дори зов и вдъхновение, но не и познание. А и самата ви поезия доказва точно това — че жената си остава загадка, магия. Дори в последната ви книга „Сърдечни затишия" се обръщате към двегодишния си внук с подобни стихове:

Жената още си остава тайна:
небесна, очарована, сърдита.
И да я любиш — пак ще е незнайна...
Ще ти докажа, ако ме попиташ.

— Ама моля ви се, какъв познавач на жената мога да съм аз! Известно е, че човек трудно успява себе си да опознае дори. Аз затова, като са ме питали нещо за лирическия герой в моята поезия, казвам обикновено, че познавам себе си, а не лирическия герой. И пак повтарям, едно стихотворение е като една кардиограма.

— Гьоте казва: „Всички мои произведения са фрагменти от една голяма изповед." А и сам вие имате два стиха, които са близки с тази мисъл — „Стихът ми е същинска биография".

— Това донякъде обяснява отношението ми по този въпрос. Познавам себе си. Пък и себе си не винаги добре.

— А какво значи жената за вас, вече от висотата на годи-

ните, на страданието, проникновението, надникването в бездните на собствената ви душа?

— Аз съм един от ярките поклонници на жената. Не защото, както обикновено се казва, тя е шедьовърът на природата. Жената е постоянна тема в моето творчество. Това отношение се долавя дори и у поети, които имат само по две-три любовни стихотворения, както е при Заболоцки, когото обичам и много често го споменавам. Бих ви цитирал само един куплет, за да разберете как един поет може да гледа на това:

Я склоняюсь над твоими коленями,
обниму их с неистовой силою,
и слезами и стихотвореньями
обожгу тебя, горькую, милую.

Със сълзи и със стихотворения ще те изгоря. Какво нещо е само! Тези думи са достатъчни, за да разберете какво може този поет и какво е жената за него например.

Едва ли ще се намери човек, който да ви отговори напълно. Освен женомразците. А аз не съм от тях. Гледам на жената като образ и символ на красотата. Не само като символ, но и като осъществяване на красотата. Като същество, което може да даде най-голямо щастие и да те направи щастлив.

— Поетите си остават винаги малко неразбрани, затова бих искала да ви попитам: Срещахте ли щастие в действителност, или то си остава нещо химерично, една мечта?

— Получавал съм щастие. Много ли, малко ли — трудно е да кажеш. Щастието е кратковременно чувство. Аз съм казвал затова именно, че Пушкин наричал любовта „светла печал". Нашият Вазов казва: „Любов, тая сладка мъка / кой ли не е пащал." Как говори Яворов за любовта в „Луди-млади" и „Калиопа" ... Всичко това е забележително. Защото любовта хем е щастие, хем е мъка. Уважавам жената. Даже това е малка, бледа дума. Гледам на нея като извор на живота. От онези извори, които раждаха музите. Майката вече е друго и за нея неведнъж съм говорил, вие знаете моята любов и преклонение към нея. Едно време Сергей Есенин написа своята кратка биография в предговор към една своя книга и я завърши с думите: Останалата биография е в стиховете ми. На мен ми се ще да мога някога и аз да изрека: Всичко е в стиховете ми.

— Като че ли е закономерност, че една творческа личност

никога не може да бъде изцяло в любовта, колкото силно и съдбовно да е това чувство. И оттам се поражда тази драма на отношенията, която често се превръща в трагедия. Яворов — Лора са едно доказателство за това. Творецът е така устроен, той си има един свят, в който колкото и да има желание да допусне някого, да го посвети, да го направи съпричастен, все едно това е невъзможно. И както в смъртта човек е сам със себе си, така и в творчеството той е съвсем сам.

— Права сте. От неразбирането на тази специфичност се пораждат драми. Но аз ще ви отговоря много простичко: Поголяма любов от поезията нямам! Дори когато съм влюбен силно, когато мечтая за тази жена и я сънувам нощем. Ако жената, която обичам примерно, ми каже — или мене, или поезията, — тази жена престава да съществува за мен. Макар че като любов тя може да бъде стимул за моята поезия.

— Стимул и вдъхновение да, но това не предполага, че може да замени поезията. Защото за вас поезията значи живот.

— В никакъв случай и никога няма да оставя поезията. Може да съм обезумял и да страдам жестоко, защото аз съм твърде емоционална личност и много жестоко изстрадвам всичко. Но аз имам и лек, и оръжие срещу тази болка — това са моите стихове. Яворов по свидетелството на Лев Озеров, защото аз точно това не съм го срещал, изповядвал: „Като пиша своите стихотворения, аз се освобождавам от своите болки." Колко е вярно това! По себе си го зная. Наистина се освобождавам от болките. Поетът по този начин навярно се пречиства, за да продължава да съществува. Но чрез своето страдание и своята болка пречиства и другите хора.

— Отчаянието като състояние познато ли ви е? Стигали ли сте до него?

— Стигал съм, стигал съм . . . През последните години много съм мислил за съдбата на поетите. Тя е тежка съдба.

— Какво мислите за смъртта? Боите ли се от нея, или понякога ви се струва желана и ласкава?

— Имало е мигове, когато я желая. И не случайно темата за смъртта присъствува в моите стихове. Не само защото сърцето ми дава сигнали. Сергей Есенин се самоуби. Самоубийството е осъдително дело, нали така смята обществото. Осъдително е . . . Маяковски го осъди. След това също се самоуби . . . Познавах Фадеев и много го обичах. Не случайно дъщеря ми се казва Уля,[43] това е от „Млада гвардия". Бях потресен от неговото самоубийство. Не можех да повярвам! Та нали това бе-

ше човекът, който на шестнайсет години командува партизански полк. След това участвува в потушаването на Кронщадския метеж и смъртно ранен върху леда по едно чудо го спасяват. А не можете да си представите какво значеше неговото човешко очарование! Той беше рядко красив човек. От него лъхаше обаяние, красота и талант. А как хубаво пееше!... Но друго исках да ви кажа. Мисълта за смъртта е и мисъл за живота. Тя се явява тогава, когато мислиш за живота.

— Мисля, че това е достойнство на човека. Мисля дори, че всички, които са се обрекли на борбата преди Девети, са били наясно по този въпрос, наясно със своето собствено отношение към смъртта.

— Абсолютно! Трябва да ви кажа, че те бяха най-хубавите жизнелюбци, които съм виждал в живота си.

Понеже обичаха живота, те отидоха на смърт. Права сте. И за себе си мога да кажа, че говорейки за смъртта, аз говоря за живота. Не съм толкова млад, та като помисля за нея, да настръхна. Защото мисълта за смъртта отначало е с по-голям емоционален пълнеж, после започва да става по-рационална категория, повече осъзната. Осъзната като действителност, като неизбежност, като последен цикъл на живота, като мярка за този живот. Но още веднъж подчертавам, че колкото пъти пиша за смъртта, толкова пъти мисля за живота и според мене утвърждавам живота, защото той е началото. Животът е любов, животът е творение и тържество. Всичко е. И възкресение, и падение. Всичко става само в живота, в смъртта няма нищо.

— Въпреки целия разум, въпреки всичко, което знаем от науката за смъртта, не ви ли се струва понякога, че не е възможно едно такова изчезване, че навярно човек продължава да живее и след това?

— Едно мое стихотворение в книгата „Сърдечни затишия" е може би отговор на вашия въпрос. Нарекъл съм го „Призвание". То е за поетите и завършва така: „Но те не дремят под земята, / а чистят нейните недра." Това е отговорът на въпроса, ако можете да го приемете за отговор. Би трябвало цялото стихотворение да ви цитирам. Разбира се, може да се разсъждава още върху това. Не искам да отбегна въпроса. Но може би това е животът на поета след смъртта. Поетите чистят недрата на земята, разплитат възела на нравите, те са апостоли на най-великата нравственост.

— Каква е ролята на спомена в лириката?

— Огромна. Обичам да се връщам в миналото, обичам да

си припомням. Споменът е и житейски, и духовен опит. Споменът е богатство, споменът е мисъл, ако не е станал още мисъл, той е поне размисъл и предразположение за тази мисъл.

— При вас споменът е винаги и една дълбока болка?

— Болка по преживяното и изстраданото, и по още много други неща ...

— А възможно ли е насладата на даден миг да бъде по-силна във времето на спомена, отколкото е била в действителност? И какво е отношението на тази сила към творчеството, какви са техните зависимости?

— В стихотворенията преобладава тъгата. При мене това може да се получи единствено, когато дойде споменът за детството. Защото нали аз го възпявам като страна на свободата, на волното щастие. А всъщност, като си помисля какво сиромашко детство е било. И съм се чудил как става така, че се съхранява единствено прелестта на спомена, изчезват грубостта, разочарованията, недоимъкът. Тези мои „Пет късни благословии на детството“ са отново възхвала на детството, родени са в спомена за това време.

— Уморен ли сте, другарю Матев? Нямам предвид дали сега сте уморен, а изобщо измъчва ли ви мисълта за умора?

— Почти, почти ...

— Тялото или душата ви усещат по-осезателно тази умора?

— Душата ... Спомняте ли си редовете за Павел — „непобеден съм, но съм уморен“ ... Така че ето ви отговора.

— А какво мислите за безумието в творчеството? Има ли изобщо изкуство без определена степен безумие?

— Мисля, че поетът трябва да бъде малко безумен. Дори в едно от последните си стихотворения „Вина“ с мото от Вознесенски — „Поэт всегда виноват“, фактически разсъждавам върху това:

А може да ме сметнат и за луд,
ако съгледат колко съм залисан.
Благословен да бъде този труд,
когато лудостта ми има смисъл.

Все едно какво ще мислят за мен, важното е, че тази лудост ще роди една песен, която ме прави щастлив. Казвал съм го и друг път — по-добре безумие, отколкото тривиалност. Безумието в поезията е езическият пламък на дарбата. Трябва да блесне нещо, което е необичайно. Тогава именно се явява оня образ, който може да разтърси душата и да се запечати в съз-

нанието завинаги. Запомняш го, както помниш „Да се завърнеш в бащината къща“ или „Жив е той, жив е!“ Ана Ахматова казва: „В края на краищата понякога си мисля, че поезията се свежда до един цитат, който всички запомнят.“ Този цитат може да се нарече безумие. Но както може да се нарече безумие, той може да се нарече и най-вдъхновената поетическа мисъл, най-освободената от рамки, от условности, от конюнктура. Цитирах ви мисълта на Флобер, който казва, че трябва наистина да си безумен, за да се захванеш с литература... В този смисъл изповядвам това безумие. Демиургът трябва наистина да има нещо, за да каже: Вижте, сътворих един свят! Често ще чуете да се казва за поетите: те са отнесени хора. Не смятам, че е от злоба. То е по-скоро израз на нещо специфично. Аз мисля, че хората влагат в това понятие човешкото, разумното безумие. Дори и в такъв смисъл Горки изрича: Да живее безумието на храбрите! В такова безумие вярвам и мисля, че то трябва да придружава поета или да е родено с него.

— А какво мислите за труда като съставна част на творчеството?

— О, огромно значение има, огромно! Мисля, че понятието творчество е адекватно на понятието труд. Или най-малкото могат да се смятат за синоними. Не става въпрос за процеса на писането само...

— Имате предвид и онзи труд, който не се забелязва и затова често хората смятат, че едва ли не превръщате времето си в празник.

— Именно, именно. Исках да кажа точно за този труд, който не се вижда. И който е постоянно будуване на една мисъл, състояние на една душа, стремление на едно сърце. Когато не те напуска тъкмо това желание за творчество, желанието за поезия, това напрегнато състояние. Вие знаете, че пиша на взривове и че има периоди, в които не пиша. Но през това време отбелязвам разни неща в тези бележници, за които стана дума. Не е ли това пак мисъл за творчество. Четенето е също мисъл за творчество. Аз бих казал, че и обществената дейност е абсолютно необходимо условие за творчество. Доколкото тя се явява пулс на едно време. Не във всичките си проявления. Но е един уловен постоянен пулс. Трудът при мене трябва да го нарека една постоянна мисъл. Не познавам празен час, повярвайте ми. Дори когато съм най-напрегнат и изтормозен душевно. И може би най-постоянният ми труд е моята никога незаспиваща мисъл. Моята мисъл наистина никога не заспива и аз затова имам такива сънища, кратки и неспокойни.

Одеве говорехме, че съм легнал за трийсет-четиридесет минути, и да ви кажа, това не беше сън, а полусън, в който продължавам да мисля, в който имах и кошмари, и какво ли не. Ей такива са моите сънища. Постоянно мисля.

— Малцина разбират, че трудът на твореца е едно постоянно и жестоко изтощаване.

— Жестоко е наистина. Сигурно и тая мисъл ще ме умори. Но пък без нея не бих могъл да живея, не бих могъл . . . Така че за мен това е трайното като въздуха — една постоянна мисъл и постоянен труд. Защото трудът да напишеш нещо не е само труд. Някои елементарни хора смятат, че като те признаят за талантлив поет, твориш ей така просто, защото ти е дадено. А то нищо не се дава даром. Затова се и радвам, когато този труд се оцени, когато видя, че съм успял да развълнувам хората и да ги накарам да се замислят. Преди няколко дни публикувах баладата за Септемврийското въстание, а вчера на пленума най-малко двайсет души дойдоха при мен да ми благодарят. Интересна работа! И знаете ли кое ме впечатли мене, различни редове са запомнили, различни неща са ги развълнували. Един ми каза: Много хубаво, че се сети за тия жертви. Другият: Хубаво, ей така нас, комунистите, гледат ни, ние сме твърди, а имаме ангелски крила. Дойде трети и рече: Много хубаво си го казал това за Марица — „А в паметта тече Марица — / река, съдба и реквием.“ Друг пък дойде и ми вика: Слушай, това „Оставили завет и климат / от непокорна красота“ е страшно хубаво. Аз не казвам, че всички са ми изрекли по нещо. Но поне няколко души ми казаха конкретни неща, а другите просто изразяваха отношението си. Не казвам, че тяхната оценка съдържа истината за стихотворението. А и като ви казвам това, да не помислите, че се хваля.

— Може би не цялата истина, но различни страни от истината се отразяват в техните думи.

— Разбира се, че се отразява. Но какво значи голямата трибуна. Аз публикувам годишно двайсетина стихотворения в литературния печат и едно-две в „Работническо дело“. И се получава така, че двайсетината я ги видят, я ги не видят. Но двете — винаги се забелязват. Стотици хиляди четат. Четат и реагират, защото какво значи да го отпечаташ в един милион тираж. Понеже стана дума за труда, искам да ви кажа, че се радвам, когато видя този труд оценен. Значи има смисъл това, което правиш. Иначе съм много трудолюбив човек, може би има нещо общо със селската ми природа. И съм безкрайно любопитен. Чета цялата наша литературна периодика, чета съ-

ветската поезия във вестници, списания и книги. Цял живот съм го правил и сега продължавам. Чета поезия, белетристика, чета драми и понякога изпитвам по-голямо удоволствие при четенето им, отколкото при тяхната реализация на сцената.

— Забелязвате ли някакви по-особени промени да стават с вас по време на върховите ви творчески моменти: сърцебиене, чувство за изтощение?

— Не, не съм забелязал нищо особено. Само дето си търкам ръцете една в друга, когато съм притеснен. А в тези творчески периоди, както ги наричате, аз съм винаги притеснен.

— Чувство за реалност и успокоение ли ви обзема, когато напишете едно стихотворение, или чувство за нереалност?

— Сложно е да се обясни с точност. Но чувство на юношеско щастие.

— Как ви влияят външни дразнители като шум, миризми, светлини?

— Шумът ме дразни. Обичам повече светлина да има. Миризма на цветя би ме настроила добре, но да влиза от прозореца, не от ваза. Други миризми не понасям, когато работя.

— Обичате да бъде топло около вас, но при каква температура предпочитате да работите?

— Вярно е, обичам да е топло. На студено не мога да работя.

— При писане влияят ли ви годишните времена?

— В меката и топла есен работя най-добре.

— А отделните състояния на времето — слънчево, мъгливо, бурно, мрачно или при дъжд — как се отразяват на настроенията и работоспособността ви?

— Най-обичам тихия, продължителен и още топъл есенен дъжд.

— Лесно ли се разсейвате по време на писане и какви могат да бъдат причините?

— Понякога съзнателно се разсейвам, защото се затормозявам твърде много. Давам почивка на мисълта си, доколкото това е възможно в напрегнатото състояние. Но поне се стремя, излизам навън, плевя, окопавам цветята, много обичам с тях да се занимавам. Където ходя, все семена за цветя мъкна. Но това трае половин час. И търча отново. В такива моменти избягвам да разговарям, защото се разсейвам. С приятели искам да кажа, защото не можеш да говориш половин час и да прекъснеш.

— Доколкото зная, лошата хартия ви дразни?

— Дразни ме. Да си призная, предпочитам хубава бяла хар-

тия. Красиво бяла, девствена, тогава имам чувството, че тя приема думите ми с радост.

— А с какво предпочитате да пишете — с молив, писалка или химикалка?

— Само с химикалки. Те дори са моя слабост. Имам десетки химикалки, подарени ми от българите в чужбина от различни краища на света. Приятно ми е с тях да пиша. Дори понякога си мисля, че докато съм жив, няма да успея да ги изпиша.

— Имате ли някакви специални предпочитания към техните цветове, към външния им вид?

— Зелената химикалка ме дразни, но ако е оранжева или черна, с удоволствие я държа в ръка. Предпочитам черен пълнител, но и със син мога да пиша. Да са красиво оформени.

— В каква обстановка пишете най-добре? Какво трябва да има около вас в момента на писането — цветя, книги, картини, може би някакъв предмет, който обичате и неговото отсъствие създава безпокойство у вас?

— Обичам в такива моменти да гледам хубави картини. Картини от Цанко Лавренов, Дечко Узунов, Златю Бояджиев, Найден Петков. Както виждате, около мен са рисунките на Дечко Узунов от „Неоскърбени светове“.[44] Той ми е подарил няколко от тях. Другите май му ги откраднаха, изчезнаха по странен начин. И след това трябваше да ги прерисува. Обичам да ги гледам. А и „Неоскърбени светове“ е книга, на която аз много държа... Добре ми действуват в такива моменти и хубави български икони. Цветя, но, както казах, не във ваза. Гледам ги как растат и цъфтят на земята. В Макоцево преди няколко години жена ми построи за мен нещо като павилион,[45] за да мога спокойно да работя.

— Имате ли всички удобства там за писане, или те не са ви нужни?

— Не, не ми трябват. Не седя на стол и пред бюро. Обикновено се разполагам в един фотьойл и на коляното. Пиша в бележник с твърди корици. Колкото е по-голям бележникът, толкова по-добре. Имам простор да разположа думите, да ги видя, да ги поправям. На отделни листове никога не пиша, само когато преписвам на машина.

— Някакви други по-особени изисквания да имате в такива моменти към себе си или към обстановката?

— Прозорецът ми да е чист. Дразня се, ако срещу мен има немит прозорец. Търся истинска светлина, обилна и неподправена. Трябва да съм избръснат, чист и добре облечен.[46] Не елегантно, а удобно и приятно.

— Имате ли усещането, че онова, което сте написали на белия лист, не е същото, което е било в представите и в желанията ви?

— В началото — да. Разказвал съм как жестоко страдах, че не мога да пиша хубаво. Сега мисля, че по-често се съгласуват тези неща. Понякога, макар и по-рядко, обаче разбирам, че не се е получило така образно и ярко, както съм го замислил.

— Имате ли думи и съчетания или нещо друго в областта на стиха, което смятате за свое собствено откритие, за влог в днешния ни език?

— Други ще преценяват.[47] Обичам да завързвам една за друга думи, които изглеждат несъчетаеми. Обичам точните, уж противоречиви, а всъщност хармонични редове. Хармонията и музиката на словото. Железните треви, магическите реалности, ослепелите храсти, неизмамените сърца, небесните болки, жълтата тишина. Ей такива съчетания обичам.

— Някои творци признават, че има тайни в занаята, които те не биха искали да споделят с другите. Има ли подобна мисъл и при вас?

— Една тайна стане ли явна, тя загубва всичко. Леонид Леонов казва: Чудесата избледняват от обяснение... В края на краищата стихотворението си остава една тайна, както изобщо и творчеството. Има тайна, която не може да се обясни и слава богу, че не може.

— Искате да кажете, че има неща, които не можете да обясните, даже и да искате, дори и да стигнете до максимална откровеност?

— Именно. Защото има неща, които сам на себе си не мога да обясня.

— А има ли неща, които само вие знаете, но съзнателно или не, нямате желание да ги разкривате?

— Вероятно има. Всеки иска да запази този своеобразен код, който го прави индивидуалност в областта на изкуството. Вероятно има такова нещо.

— От какво се определя вътрешното предразположение и привързаност към една собствена книга? От степента на преживявания, трудности около творческата й история или увереност, че замисълът и усилията максимално са реализирани?

— От всичко, събрано накуп. А може би най-много от страданието или от състраданието, което си запечатал в книгата, и от вярата — наивната и скъпа вяра, че си се осъществил. От надеждицата да завещаеш нещо.

— Когато дълго нямате възможност да пишете, изпадате ли в депресивни състояния?

— Ставам нервен. Нервен и тревожен. Близките ми казват, че ставам нетърпим, и ми викат: „Махай се оттук, защото не може да се живее с тебе." Това е психическа тревога. Иначе минавам за уравновесен човек, който обича хората и никога не ги нагрубява. Външно може би ви изглеждам груб, а по нрав съм мек човек. Близките ми ме познават и разбират коя е причината. Това са сигурни признаци и тревожната напрегнатост означава, че е дошъл моментът за писане. Такова състояние се определя и от мисълта, че дълго време нищо не съм написал. Хора сме. Гледам, че другите пишат. Не ми е приятно, когато дните ми са празни за творчество. Питали са ме завиждам ли на хубавото стихотворение на друг поет. Не за да се изкарвам добър, ще ви кажа, че откровено се радвам. Но у мене в такива случаи зрее и едно недоволство, недоволство от самия мене. И в такива случаи си викам: „Ти трябва да напишеш нещо, което да е още по-хубаво!"

— Но това е необходима и хубава творческа амбиция.

— Наричам го красива завист, защото ми действува като подтик. То е недоволство-стремление. Радвам се на хубавите неща, които чета... Затова се и тревожа понякога за някой поет, в когото съм повярвал. Виждал съм в живота си и бързо изразходващи се дарби. Тъжна работа. Има поети, които почват добре, но културата им е ниска и бързо изостават. Без култура не може да се създава голямо изкуство. Талантлив, но със слаба култура поет няма да направи голяма поезия. Дори да има другите достойнства на характера — упоритост, настойчивост, работливост...

— Бързото изчерпване не се ли дължи и на прекалено самочувствие понякога, доволство от постигнатото, сигурност и успокоение?

— Това е страшно. Усетя ли някога, че съм доволен от това, което пиша или което съм достигнал, вече ще зная, че е дошла моята поетическа смърт. Не мога другояче да преценя и възприема подобно състояние.

— Оказва се, че жизнеността на дарбата е свързана и с въпроса за фаустовското начало. Има ли го това начало у поета, или го няма, защото не го ли изгаря този стремеж, спре ли, застине ли неговата мисъл, той наистина ще бъде мъртъв.

— Доволен ли е, вие правилно казахте, той е мъртъв. Защото човекът без съмнения не е човек. И сега има поети, които пишат, но са вече мъртви. А Христо Радевски на толкова

години запази своя характер, запази се и като поет. Всяка негова нова книга, която той ми изпрати, с удоволствие я чета. Вижте какво чудо — поет, който на солидна възраст все пак създава, мисли и чувствува...

— И все пак, как да се убедят младите, които сега прекрачват в света на изкуството, че то не се създава по пътя на компромисите, че преди всичко трябва да се пази характерът. Иначе в края на краищата дарбата се загубва въпреки измамните временни успехи, талантът умира, а личността деградира.

— Вижте какво, и мен ме боли от някои явления, но човек сам си пази характера. Никакви външни фактори не могат да му помогнат. Ако той се разлюлее при първия успех или при първата трудност, значи, толкова му е била дарбата. А външни обстоятелства винаги са съществували. Да не би големите поети, художници или белетристи да са създавали своите произведения при най-подходящи обстоятелства. Напротив, превъзмогвали са мъчнотии, страдали са... Преодоляното страдание е вече творчество, казваше Емилиян Станев. А то е вечното!

— Започнахме с корените ви в омагьосаната тракийска земя. Вие сте човек, който дълбоко и съдбовно обича своя край. Наблюдавам ви отдавна и разбирам, че характерът ви има съвсем особени съставки. Затова кажете, моля ви, какво ви даде прочутият чирпански край като типология и особеност, за да сте това, което сте днес — поетът Павел Матев?

— Доловили сте моя характер. Всичко това е така, но ми е трудно да обясня и да се разбере с какво точно ме е закърмил чирпанският край. Никога не съм се замислял върху цялостния духовен портрет на хората от моя край. Поетът съзнателно или интуитивно черпи от вътрешната духовност на хората, които е наследил или сред които е израсъл. И сега, като мисля, разбирам, че на първо място трябва да подчертая, че те са силни. Не толкова като физика, колкото като характер, индивидуално силни. Рядко съм срещал сред моите земляци безличия. Не че съвсем са липсвали, но те са били винаги обект на одумки и на недотам прилични сравнения. Като разум и воля моите земляци са трезви реалисти. Влечението им към виното и ракията не може да се нарече елементарно и лишено от вкус или разбиране. Те са и във висша степен романтици. Някога Яворов въплъти в песните си тая романтика. Спомнете си „Луди-млади" или „Павлета делия и Павлетица млада" и ще усетите какви буйни и красиви начала оформят техния дух. Може би тези начала са оформили и моя дух... Моите

чирпанлии са душевно щедри чада... Аз ги помня все като крилати души, на които им трябват небеса и пространство. Към това трябва да прибавим тяхната легендарна смелост, тяхното неимоверно чувство за чест. А чувството им за чест е било винаги моя гордост, защото е парещо като огън и хладно като кама. Като ви казвам това, вие ще разберете защо моят край никога не е затварял дворовете си за ветровете на бунтовете и революциите. И трябва да знаете, както и аз помня, че по поляните и ридовете на Средна гора, в пясъците на Марица има още неизтлели бели кости. Смятам моя край за много съществена част от отечеството на социализма. Хората от този край разнасяха неговите идеи, гинеха, защитаваха ги в преломните етапи... Искам да подчертая и едно друго качество, което съзирам и у себе си — трудолюбието... Обичам всички тези черти на хората от моя край. Смятам, че те са дали много за моето човешко и поетическо израстване. И днес, когато по някакъв повод те ми пишат, в писмата си ми изпращат тяхното знаменито стихотворение за чирпанската кама.[48] Това е също характеристика на техния дух, нали?

БЕЛЕЖКИ

[1] Ваня Георгиева — „При Павел Матев“, сп. „Съвременник“, бр. 4, 1981 г.

[2] Предпочитаната форма на отговори от Павел Матев винаги е била писмената. Една съпоставка между публикуваните през различни години интервюта, статии по различни въпроси и тази книга веднага доказва съществените различия между изреченото му и написано слово.

[3] Ето какво пише в едно свое писмо братът на поета Димитър Матев, където се внася яснота и малка корекция в спомените на Павел Матев: „Татьови са четири братя, сестра нямат. Най-големият е чичо Наньо. Чичо Кольо, когото аз не помня, е убит през войната. Чичо Златан. И тати. Чичо Наньо има 5 деца: 2 момчета и 3 момичета. Чичо Златан — 3 момичета. Чичо Кольо — 3 момичета, дето мъчиха нашия баща за наследство. И ние сме 2 братя и 1 сестра. Или дядо Матьо има 14 внуци.

Мамини са 2 братя и 5 сестри. Вуйчо Костадин и вуйчо Пеньо — ти сигурно не го помниш, умря като ерген от ТБЦ. Той беше много як и хубав човек, но един камък в кариерата пада върху гърдите му и той почина. Лошотията на вуйчо Костадин опис няма. Вуйчо Костадин има 5 деца — 2 момчета и 3 момичета. Леля Нанка, що беше женена в Тюркмен, има 2 момчета. Леля Кина, що беше женена в Скобелево — 1 момче. Леля Еленка, що е женена в с. Болярино, има 2 момчета и 1 дъщеря. Леля Калина, що беше от село Опълченец, има 2 синове. И мама — 2 синове и 1 дъщеря. Или дядо Павел има 16 внуци. Или заедно от мамина и татьова страна сме 30 внуци — хайде ние да не се броим два пъти — значи 27 — едно цяло хоро...“

[4] Тази обич и привързаност са се запазили между тримата и до днес. Братът Димитър Матев и сестрата Желязка Матева могат с часове да разказват за детството на Павел Матев, за ученическите му години, за разни случки и събития, станали в дните, когато всички са били заедно. Брат му Димитър: „Павел беше кротко дете. И той приличаше на тате. А аз съм на майка ми, тя беше по-серт. А Павел като малък все го биеха. Дойде си вкъщи и вика: „Дона пак ме би.“ Що даваш женско да те бие? Що ти е тази торба на рамо? Ще я вдигнеш, та по главата...

Павел колко пари е дал за мене, за лечението ми... Казваше ми: Бате, от пиле мляко да искаш, ще ти го намеря, само да оздравееш... Никога не мога да забравя това. Аз и да умра, пак ще го обичам брата Павел...“

А сестрата, дребничка, пъргава и лъчезарна жена на 65 години добавя: „Павел като беше съвсм малък, а аз ученичка, имах читанка, но я криех от него. Аз съм нямала осем годинки, а той е нямал три. Но ходеше, където ходи, все книжки си събираше и си тъпчеше джобчетата с тях. И един понеделник — понеделник е било, понеже мама пореше винаги на този ден,

мама вика: Христо, яла, яла! Тати отива и те много сладко-сладко си говореха. Аз като любопитна и аз се явих там. Виж, рече мама на тати, виж нашето дете какво има в джобовете. И като почна да вади тя прегънати книжки, те на парченца станали. Трябва да го заведем на доктор, рече мама, то е ненормално това дете. А тати й се надсмя и каза: Ти си гледай Митето, Павел го остави на мене. Понеже те си ги бяха разделили, по един син на всеки...

А в училище, да ви кажа, забравяше си стаята и аз го водех. В междучасията децата играят, а той седи на чина и не става... На първата учителска среща учителката казала на мама: Не мяза ни на кака си, ни на бати си: Седи плахо и кротко, гледа като будала: На втората среща Ботушарова рекла на мама: Ристовице, той ще надмине и кака си, и бати си. А на края на годината рекла: Злато, това дете ще стане нещо и грях ще ви бъде, ако не го изучите..."

Няма да скрия, че бях поразена от такава братова и сестринска привързаност, преклонение и обич. Особено бях изненадана от думите им: „Ако можехме да му дадем от нашите години, ще му ги дадем с радост. Да може по-дълго да живее, да се радва и да пише..."

[5] Става дума за стихотворението „Гълъбът" от книгата на Павел Матев „Повикан от щастливи бездни", С., 1981.

[6] Писмото на проф. д-р Иван Вапцаров е от 7 януари 1982 година. В него проф. Вапцаров подробно разказва тази далечна случка, като изяснява обстоятелствата, при които става раняването на прислужника Коста. След изстрела на Димитър Матев Коста започва да крещи: Убиха ме! Убиха ме!... При углавното дело, заведено в Стара Загора, проф. Иван Вапцаров не е бил ищец, а само свидетел. Но по молба на бащата Христо Матев той изменя в разказа си обстоятелствата по раняването, за да се получи по-малка присъда. Между другото в писмото си проф. Вапцаров казва: „Аз познавах добре баща ви и даже бяхме приятели. И той беше ловец, и аз бях „цигулар". Мога да кажа, че вие много добре сте го описали „с душа на птица" в едно ваше стихотворение. И не само него, а и майка си.

Болестта на брат ви „туберкулозен плеврит" открих аз и даже на свои разноски го заведох в диспансера „Уудоглу" — Пловдив. Лекувах го и по моя препоръка той стана овчар, за да живее на чист въздух."

Писмото на професор Вапцаров завършва със следните редове: „Пиша ви, защото ви уважавам и като човек, и като творец и бих бил много щастлив, ако мога да изчистя от вашето съзнание онова горчиво чувство, което изпитвате към един съвсем непознат вам човек благодарение на някакво не знам откъде дошло недоразумение.

Аз съм на 73 години. Бих бил много щастлив, ако едно нанесено несправедливо петно бъде изчистено от моето име."

Отговорът на Павел Матев е от 13 януари 1982 г. Ще си позволя да цитирам цялото писмо, за да стане случаят по-ясен:

„Уважаеми др. проф. Вапцаров,

Вашето писмо наистина ме изненада. И искам още в началото да ви кажа, че не съм искал с нищо да ви огорча. Беседата в сп. „Съвременник" беше спонтанна — надявам се, че това по всичко личи — и аз разказвах спомените си така, както са се напластили в моето детско съзнание, т. е: както съм ги чул, преживял и съхранил в клетките на юношеската си памет. Сега, като прочетох писмото ви няколко пъти, разбирам, че нещата са стояли иначе, че вие не носите никаква вина, но и аз никого не обвинявам. Както сам виждате, не споменавам никакви имена. Дори не съм подози-

рал, че вие ще прочетете тази беседа и ще изпитате дълбоко огорчение. Наистина литературата е небивало общуване между хората!

Запомнил съм това събитие като емоционално състояние. Затова не се впускам да го обяснявам, по-скоро характеризирам брат си като буен, силен и невъздържан. А ето че съм ви огорчил, вместо да ви благодаря. Извинявайте за субективността на спомена. Смятайте, че сте изчистили съзнанието ми от едно, както вие го наричате, горчиво чувство. Изпитвам удовлетворение, че мислите за баща ми, както аз мисля: човек с душа на птица.

Ваня Георгиева не заслужава никакъв укор. Тя записваше това, което аз приказвах. Сега на основата на тази беседа, след нови и допълнителни проучвания и разговори, смята да направи една книга анкета, каквито БАН вече издаде за редица писатели. Именно сега ще се възползвам от вашето писмо, за да разкажа за случая така, както вие го документирате, и да ви предпазя от злепоставяне — към каквото между впрочем нито съм се стремял, нито съм желал. Вие пишете: „Бих бил щастлив, ако едно нанесено несправедливо петно бъде изчистено от моето име.“ Ще изчистя това петно, макар че още веднъж повтарям — не съм споменавал вашето име!

Желая ви честити старини и съжалявам за неволната горчивина, която съм ви сторил.“

[7] По-късно видях тези черги в новия кабинет на Павел Матев в ателието на „Гео Милев“. Бяха в красиви тонове и навярно тъкани в по-късни години, защото не изглеждаха така бедняшки, както поетът си ги спомня. Цветовете грееха като слънце, излъчваха топлина и уют. Павел Матев не можеше да сдържи сякаш детската си радост: „Вижте какви черги е направила мама! Нали са красиви?!“

[8] Димитър Данаилов е роден на 1 декември 1924 г. в Чирпан. Завършва гимназия в Чирпан и българска филология в СУ „Климент Охридски“. Известно време е гимназиален учител (1953), завежда библиотека (1962), а от 1963 г. е директор на къщата-музей „П. К. Яворов“ в Чирпан. Издал е книгите: Милиони гълъби. Стихотворения. 1954; Тракийска луна. Стихове. 1962.

[9] Христо Недялков е роден през 1912 г. в София, в работническо семейство. Завършва славянска филология в СУ „Кл. Охридски“. Гимназиален учител в Чирпан е от 1938 до 1940 г. Редактира вестници и списания в различни градове, а в Чирпан — в. „Развитие“ и сп. „Багри“. Автор е на разкази, сборници със статии, изследвания за старата и новата бълг. литература, за европейските и славянски литератури. Известен е и като преводач на художествени произведения — главно от руски език. Издал е книгите: Разкази. 1937; Творческият път на българския учител, 1938; П. К. Яворов — Нови приноси към живота и творчеството на поета, 1939; Европейска и славянска литература, 1940; Български пътеписи, 1941; Пътеписите на П. П. Славейков, 1942; П. К. Яворов — Произход — живот — творчество, 1943 и др.

[10] Ето какво пише за град Чирпан в „Българска енциклопедия“ (1936) на Никола Г. Данчов (заедно с Ив. Г. Данчов): „Чирпан е околийски град в Южна България (Старозагорска област); 11 308 жители. Разположен в южния край на Сърненогорските хълмове. Жителите му се занимават с дребни занаяти, лозарство и др. Има фабрики за брашно, тютюн, растителни масла. Държавна болница. Гара на железницата Пловдив — Бургас. Съборен почти изцяло от земетресението през 1928 година. Сега се възобновява. Родно място на П. К. Яворов.“

[11] Иван Петков Станчев е роден на 24. IV. 1924 г. в Чирпан в земеделско семейство. Завършва гимназия в Чирпан в 1943 г. През 1945 г. пристига заедно с Павел Матев в София и се записва студент в Агрономическия факултет, но не успява да го завърши. Вече е в трети курс, когато го викат в армията като кадрови офицер. Достигнал до чин полковник, той се пенсионира в 1976 г. Живее в София. Иван Станчев е сърдечен, прям, непосредствен в отношенията си с хората. Навярно цял живот му е била неприсъща и чужда дори самата мисъл за прикритост на мислите. Цяла една вечер той неуморно ми разказва за Павел Матев, неговата гордост и най-сърдечно приятелство. От време на време по нещо допълваше и съпругата му Недка Станчева. В този дом не кипят литературни страсти и амбиции, не се водят литературни разговори, но тук Павел Матев винаги е намирал искреност и топло човешко отношение. И на книгите, които той им подарява, обикновено пише: „На Недка и Ваньо — с обич, която никога няма да премине."

За едно по-пълно разкриване образа и характера на Павел Матев навярно ще бъде интересно да се цитират поне няколко изречения от дългия разказ на Иван Станчев:

„Всички в нашата къща много го обичаха. Майка ми го имаше като свое дете. Кака Златка, майка му, също ме имаше за свой син... Понякога събота и неделя ние тримата братя ходехме в Оризово при Павел, да помагаме за ягодите...

В нашия край ние нямаме такъв издигнат човек. И аз мисля, че няма хора от Чирпан и Оризово, на които той да не е помогнал. Цяла България го обича, но все пак Старозагорски окръг най-много си го обича... Павел много направи за родния си край.

Като ученици всеки от нас си имаше гимназинален номер. По тях ни знаеха. Една вечер се прибираме късно и носим съветски книги. Бяхме ходили при Петър Калчев. И изведнъж ни срещат учителите. Ние се обърнахме и избягахме. Но на Павел шапката падна и той плачеше, че не може да иде на училище. На сутринта отидохме, големите намериха една фуражка и той влезе. Оправдахме се с това, че някъде са ни канили на колет. Бяха ни познали. Но ако ни бяха хванали с книгите, веднага щяха да ни изключат.

... Майка му беше много умна и сладкодумна жена. Да я слушате, няма да кажете, че това е жена без образование... Много мъчително преживяваше своята неграмотност. Беше й тежко, че не може да напише писмо на Павел. А Павел така хубаво й пишеше...

Той беше много потаен по отношение на поезията. Никога нищо не казваше. Започна да споделя чак като се утвърди като писател. Не знаех в гимназията дали е писал, защото никога не говореше за това::: Две години като студенти живяхме заедно, но аз никога не съм го видял да пише. Или да съм намерил тетрадка със стихове, да е говорил, че работи — не, нямаше такова нещо.

При него нямаше и колебание за какво да учи — филология, и толкова. А аз се двоумях дали ветеринарна медицина или агрономство...

Ние сме си чирпанлиите винаги с него, по време на подем и възход, и в падение също. Такива сме си..."

[12] Такъв сборник наистина е бил проектиран и подготвен да излезе за шейсетгодишнината на полувисшия институт по съобщенията „Аврам Стоянов" през 1982 г., но не е издаден.

[13] Георги Енев Боршуков (1903—1975) е роден в Казанлък. Основно образование и педагогическо училище учи в родния си град. Следва инженерство във Виена. Завършва право в СУ „Кл. Охридски" през 1947 г.

Уредник на в. „Утро“, главен редактор на в. „Дъга“ (1934—1944), в който е отразен богато литературният живот от онова време. След Девети септември работи във вестниците „Заря“, „Народна войска“, „Новини“, „Отечествен фронт“. От 1952 г. е преподавател по журналистика в СУ „Кл. Охридски“, от 1954 е доцент, а от 1959 — професор. Умира в София. Основните му проучвания са главно в историята на българската журналистика. Издава книгите: Принос към историята на българския социалистически печат, 1955; Оформяне и производство на вестник, 1957; История на българската журналистика, 1965 и др.

[14] Като председател на Комитета за българите в чужбина Павел Матев често пътува и се среща с българската колония, разпръсната по целия свят. Той получава твърде много покани за събрания на техните дружества, клубове, църковни общини, землячески групи и др. На тези срещи Павел Матев разказва за историческия и днешния ден на България, води интересни и любопитни разговори, отговаря на най-различни въпроси. Неутолима е жаждата на нашите сънародници по света за повече информация от България. Носталгията и споменът за отечеството ги карат да слушат с интерес за птиците на България, за нейните поля, реки и планини, за постиженията ѝ в областта на икономиката, науката, културата. Именно с такива задължения и родолюбиви намерения Павел Матев е посетил Канада, САЩ, Венецуела, Перу, Бразилия, Аржентина, Австралия, Италия, Франция, Белгия, Англия, Холандия, Швейцария, Унгария, Чехословакия, Полша, ФРГ, Австралия...

Сред българската колония не по-малко е известен Павел Матев и като един от известните поети на България. През последните години той е желан гост на българите от чужбина, те го канят специално на срещи, посветени на неговата поезия. Негови поетични вечери са се състояли в Ню Йорк, Хамбург, Есен, Хановър, Франкфурт, Женева, Берн, Цюрих, Базел, Виена, Прага, Бърно, Братислава, Варшава, Копенхаген, Столколм, Осло и другаде.

[15] Първото стихотворение на Павел Матев се нарича „След първи май“ и е публикувано във в. „Литературен подем“ — Стара Загора, през май 1946 г., с. 1. Стихотворението е подписано П. Синев. Но кой знае защо, Павел Матев е останал с впечатление, че името П. Синевин, с което е било подписано и изпратено стихотворението му, е съкратено на П: Синев: Така го споменава и във всичките си интервюта, в които става въпрос за първото му печатано стихотворение. И тъй като това е първата стихотворна публикация на поета, навярно ще бъде любопитно да се цитира като свидетелство за тогавашните му творчески възможности:

Аз видях победния ден
сред чисти и светли простори.
И моя народ вдъхновен
сърцето си волно разтворил.

— — —

Изпитият мургав миньор
от тъмната влажна галерия
как гордо изправя чело
и твърдо уверено гледа.

— — —

По родното гръмнало радио

чух спикера аз как предава:
„Шест хиляди души от
Габрово
са влезли в съревнование.“
— — —
Гориш ли от някаква сила,
или просто те носи възторг,
когато митингът подема:
„Вървиме след теб, Димитров!“
— — —
И се носи над всички:
„Другари!“
И си мислиш: „Земята трепери.“
Че над тебе туй пурпурно
знаме
начертало е тия победи.
— — —
В милионния трудов народ
бе бликнала сила огромна:
та туй е гранитния фронт
на новите дни — колектива!
— — —
Премина победния ден
сред чисти и свежи простори —
днес виждам народ вдъхновен
погълнат от труд неуморен.

[16] Става дума за книгата на Климент Цачев „В началото на пътя“ Спомени. С., БП, 1980. На Павел Матев са посветени изцяло страниците от 146 до 153.

[17] Последната пиеса, създадена от Георги Караславов, за която Павел Матев разказва, че не е била одобрена, остава в ръкопис и се нарича „Вуйчо владика“.

[18] Първото публикувано стихотворение на Павел Матев във в. „Литературен фронт“ е „Манолис Глезос“ — 1948 г., год. V, бр. 11, с. 3. Стихотворението е включено и в първата книга на Павел Матев — „В строя“, С., БП, 1951 г., с. 19.

[19] „Украинецът с бялата хармоника“, Стихове, 1951 г: е третата книга на Иван Давидков. Преди това той издава: Знаме с петолъчка. Стихове за деца, 1949; Трамвай. Стихове, 1950.

[20] Първата книга на Павел Матев „В строя“ излиза през 1951 год. Същата година излиза и първата книга на Иван Радоев — „Шумят знамената“. Иван Давидков наистина е вече с две книги, а през 1951 г. излиза неговата трета стихосбирка — „Украинецът с бялата хармоника“. Климент Цанев е издал вече „Стихотворения: 1948 г:“, а през 1951 г: излиза втората му книга със стихове — „Първи сноп“. И очевидно чувството, че е изостанал много от връстниците си, че те имат по няколко книги преди

него, при Павел Матев навярно се дължи на трудното му навлизане в поезията, на неговото недоволство от самия себе си.

[21] Съборът за Илинден-Преображение с българите, живеещи в чужбина, се провежда от 28 юли до 6 август през 1983 г. Съборът е организиран по инициатива на Комитета за българите в чужбина, съвместно с Министерството на външните работи, Държавния комитет по туризма, Комитета за култура, НС на ОФ, ОК на БКП в Благоевград и др. Голяма помощ в организирането оказва и Светият Синод. За българите, пристигнали в България за тържествата, вълнуващи моменти ще останат тържеството за Илинденското въстание в Благоевградски окръг, посещение на исторически места в окръга, пътуването до Оборище, Перущица, Панагюрище, Батак, Стария Пловдив, монументът „Знаме на мира", НДК „Л. Живкова". Неповторимо преживяване беше за тях и тържественият молебен в Рилския манастир, организиран по желание именно на българската колония.

В дните на събора на Илинден-Преображение се извършва и „първата копка" на бъдещия дом на Комитета за българите в чужбина. Този дом ще бъде материален израз и символ на родолюбие от страна на нашите сънародници, живеещи в различните краища на света.

Самият събор и проблемите, свързани с него, са отразени доста всеобхватно от нашите средства за масова информация. В българските централни и окръжни вестници са публикувани повече от двадесет материала за събора и съборяните: „Работническо дело"—4, „Отечествен фронт"—3, „Земеделско знаме" — 2, в. „Народна младеж" публикува цяла страница и др.

[22] Стихотворението „Мен ме измъчва красотата", посветено на Емилиян Станев, е в книгата „Родословие", която излиза през 1963 г. А Павел Матев става председател на КИК през март 1966 г. Очевидно този разговор с Емилиян Станев за Иван Кондарев и Кольо Рачиков е бил далеч преди тази година, но по всяка вероятност тук се е получило едно разместване на спомените, едно нарушаване на тяхната хронологичност, което между впрочем е така често срещано явление в човешката памет.

[23] Тук става дума за книгата „Мен ме измъчва красотата", излязла през 1983 г. от поредицата „Любовна лирика" на издателство „Народна младеж". Стихосбирката обхваща 95 стихотворения и разкрива доста всеобхватно и ретроспективно силата на Павел Матев като лирик.

[24] Поемата на Иван Скала „В тази минута", преведена от Павел Матев, е публикувана във в. „Работническо дело", год. XVII, бр. 203, 22 юли 1983 г., с. 5.

[25] „Пет къснн благословии на детството" са в книгата „Повикан от щастливи бездни", С., 1981. И тъй като Павел Матев много държи на тях и смята, че те са доста същностни за него, ще си позволя да ги цитирам и двете. Третото стихотворение е:

Сънувам летни пътища отново,
стърнища, и пътеки, и гори.
И чувам: чаткат лъскави подкови,
и виждам: кратки като миг искри.
— — —
А там, далеч, зад сините тополи,
зад вече избелялата бразда
отчаяните щъркели се молят
на полуразрушените гнезда.

— — —
Там спи под сив и дълговечен камък,
под изгоряла в жегата трева
завинаги успокоена мама...
Звъни над нея тиха синева.
— — —
Завъртат се над гроба като птици
най-живите ми чувства изведнъж.
Момчето залюляно от пшениците,
е станало един тревожен мъж.
— — —
Прости ми, мамо! Вече дълго време
не съм спохождал вечния ти дом.
А трябваше да падна на колени
и дълго да се моля мълчишком.
— — —
Да призовавам детските години,
под сянката на времето да бдя.
Аз бях честит със тебе, ако минем
през синя радост или през беда.
— — —
Във клетките на ранната ми памет
детинските ми спомени мълчат...
На лятната пътека чака мама,
а в мойта есен щъркели кръжат.

И петото стихотворение от тези „Пет късни благословии на детството" е:

Остарявам. И ранните дни
много често се връщат при мене...
Слънчогледите отстрани
падат тихичко на колени.
— — —
Предвечерната рохкава пръст
жари босите ми крачета.
Чезне слънцето. Околовръст
се разстила измамно полето.
— — —
Притъмнява. И бели звезди
над главичката черна надвисват.
Става мъничко страшно: иди
у дома си, че вече те мислят!

— — —

Но не би! Аз вървя и вървя
след вампири и самовили.
От голямата нощна трева
лунен кон се яви и изцвили...

— — —

Мой живот, остави ми поне
на детинството светлото блюдо:
там пасяха нощни коне —
най-голямото селско чудо.

[26] Някои от стихотворенията са писани преди три-четири години, но ръкописът на последната книга, за която става дума, се оформя от 1982 г. Или ако трябва по-точно да се определи — Павел Матев окончателно композира и довърши „Сърдечни затишия" през 1983 година и към края на същата година той предаде ръкописа в издателството.

[27] Цикълът „Небе" се състои от 8 стихотворения: Обич, Белези, Небе, Чест и дух, Предположение, Урок, Радост, Олтар.

В тези осем стихотворения има размисли за любовта, за живота и за народа, за род и родина, за чест и достойнство, за извечни човешки категории, които Павел Матев сякаш иска да внуши, да осмисли и разкрие пред двегодишния си внук. В стихотворението „Радост" например има една строфа:

И в залезна самота
сред противната делнична проза,
с утешителна красота,
цъфна твоята бледичка роза.

И тези стихове може би отчасти обясняват така несвойственото за някои представи общуване на един шейсетгодишен поет с едно двегодишно дете.

[28] Дни наред, докато траеха част от разговорите ни за анкетата, наблюдавах с интерес трепетите и вълненията на Павел Матев, свързани с очакването на малкия Павел. Обикновено сдържан и владеещ се, поетът се разстройва и при най-малкото заболяване на своя внук... Но самото дете видях за първи път в края на август 1984 г. на вилата в Макоцево. Едва тогава си обясних много от стиховете на Павел Матев, родени сякаш от едно равностойно емоционално и интелектуално общуване. Пред мен стоеше крехко същество, светло и лъчезарно, но с тъмните очи на чирпанския род. А кой знае, може би и страстите на този род са определени за него?

[29] Луиза (Лиза) Димитрова Матева, съпруга на поета Павел Матев, е родена на 24. X. 1928 г. в село Толовица, днес Септемврийци (Видински окръг). Завършва българска филология в 1950 г. Журналистка, заслужил деятел на културата (1982). Редакторка, а след това завеждащ отдел „Литература, изкуство и култура" във в. „Народна младеж" (1951—1961). Редакторка, а след това отговорен редактор на редакция „Литература и изкуство" от 1961 г. в Радио София.

Авторка на литературни и театрални рецензии, творчески портрети, проб-

лемни статии по въпросите на литературата, театъра и културата По-голяма част от материалите са предназначени за излъчване по радиото.

Лиза Матева има подробна и точна памет за всичко, което се отнася до творчеството и живота на Павел Матев. Благодарение на нея почти всички публикации от поета и всичко, което е писано за него, са събрани, подредени и класифицирани по реда на годините, в които са излизали.

[30] Стихотворението, посветено на поета Борис Христов, е от новата книга на Павел Матев „Сърдечни затишия“ и се нарича „Призвание“.

[31] Павел Матев има предвид дискусията във в. „Пулс“, която започна през 1982 г. със статията на Михаил Василев — „Спомен ли са ярките пости?“, бр. 5, 2. II. 1982 г., и продължи със статии като тази на Иван Поповановв — „Плюсовете са повече“ в две части: бр. 7 от 16. II. и бр. 8 от 23. II. 1982 г.; статията на Пенчо Данчев също в две части — „Не, не са спомен ярките поети“ — бр. 9, 2. III, бр. 10 от 9. III. 1982 г.; Симеон Хаджикосев — „Младата поезия вчера и днес“, бр: 11 от 16: III: 1982 г:, статията на Стефан Коларов — в две части: „Между съчинителството и дръзновения полет“, бр. 12 от 23. III., и бр 13 от 30. III. 1982 г., статията на Петър Караангов и Ивайло Знеполски — „В плен на прости истини“, бр: 14 от 6: IV. 1982 г., и др.

[32] В Комитета за българите в чужбина е винаги така напрегнато. Веднъж реших да преброя колко души ще влязат при Павел Матев. Бяха девет. Освен тези срещи през същия този час секретарката свърза председателя шест пъти за телефонни разговори. Комитетът е място, където се преплитат множество най-различни съдби и проблеми. И понякога съм си мислела, че ако Павел Матев беше белетрист, навярно би оставил вълнуващи страници за тези хора. Ако неговата поетична нагласа беше по-отворена към външни възприятия, по-уязвима от чуждите съдби и болки, а не така монологична и изцяло насочена към себе си, навярно бихме имали интересни поетични произведения.

[33] Стихотворенията „Антониановци“ и „Скулпторът“, за които става дума в разговора, са от книгата „Повикан от щастливи бездни“, С., 1981, (с. 34 и с. 20).

[34] Става въпрос за статията на Кирил Янев „Снимките творят поезия“, публикувана в сп. „Българско фото“, бр. 8, 1974. Ето няколко откъса от тази статия за илюстрация как е била посрещната стихосбирката „Натрупани мълчания“ с такова оформление:

„Книгата се чете и като стихове, и като снимки. Сякаш стиховете на поета получават една неочаквана зримост, едно ново измерение. А снимките взимат от тази голяма поезия един нов живец. И от това цялата книга придобива не само необичаен образ. В известен смисъл тя е нов „издателски жанр“ — своеобразен поетичен фотоалбум.“ И още: „Снимките се превръщат в метафори, символи и обобщения. И така от началото до края стихотворенията се съпътствуват от едни фотовидения, които тръгват от действителността, за да внушат мисли, да асоциират с чувства и настроения, да напомнят преживени неща, смътно да се докосват до душевни състояния, които познаваме, но които не винаги сме си обяснявали точно. А обясненията са в стиховете и снимките едновременно.“

[35] На въпроса ми кои критици са проникнали най-добре в художествената структура на отделните му книги и в цялостната същност на неговото творчество, Павел Матев отговори, че това са Пенчо Данчев, Иван Сарандев (особено в книгата си „Павел Матев. Литературно-критически очерк“, С., 1974 г), Емил Петров, Петър Караангов, Тодор Абазов, Георги Цанков.

[36] Статията на Пенчо Данчев „Единен в преображенията си“ излиза в сп. „Септември“, бр. 11 от 1972 г.

[37] Публицистичната книга „При огъня на славата“ излиза през 1978 г. в изд. „Народна младеж“ като поредно издание на библиотека „Светлина“. Тя включва различни изказвания и доклади, надгробно слово за Димитър Димов, няколко интервюта, а третият раздел, наречен „Записани мисли“, съдържа около 70 откъса от тях — някои само от по едно изречение, други по-подробно излагат мислите на автора по даден въпрос.

[38] „Градинка“ — тримесечно списание, издавано от редакцията на списание „Училище“. Излиза две години (1874—1875). Излизат всичко пет книжки, които се печатат в Букурещ, Гюргево, Виена. Редактор е Илия Блъсков. Според статията „Програма“ (кн. 1) списанието си поставя задача: „да саждаме и присаждаме сичко, което е хубаво и добро, тъй щото, кога извадим зарзавата на пазаря, да се аресва на мющериите, че и нам да е драго...“ Списанието има за мото строфа от народната песен „Седнала й Калинка в градинка, набрала й цвети сякакво.“ Списанието помества поучителни историйки, познавателно четиво по фолклор, етнография, география, природознание и забавно четиво — анекдоти, гатанки. Художествената литература е застъпена слабо. Препечатва произведения на К. Огняновнч, Р. Жинзифов, А. Козаров и др.

Списание „Градинка“ продължава под името „Градина“, а след втората годишнина излиза като вестник.

[39] Павел Матев е главен редактор на сп. „Септември“ от август 1963 г. до април 1966 г.

[40] Поетът Иван Вълев е издал книгите: Скорост. Стихотворения. Пловдив. 1967; Засял съм думи. Лирика. 1972; Прегръдка. Лирика. С., 1977; Незастраховани криле. Стихове. 1981.

Стихотворенията, за които споменава Павел Матев, са публикувани в сп. „Септември“, год. XVII, бр. 7, юли 1964 г. Те са: Средна гора, Въртенето на земята, Стряма, Пролетна поема. Ето и цялото стихотворение „Стряма“, от което Павел Матев е бил впечатлен тогава:

Има една неизвестна река
без пристанища и параходи.
Може да се прегази с крака,
може лесно да се преброди.
— — —
По мочурливите й брегове
кацат патици предпазливи.
Тази лунна вода ги зове
и забравят те, че са диви.
— — —
Лете из пресъхващите води
газят щъркели и малчугани.
А под плачещите от смях върби
си почиват овце и чобани.
— — —
Тя не прилича на Висла и Рейн,
тя е много по-малка от Волга
Но се е врасла така с мен,
че без нея не мога.

[41] Петър Кирилов Анастасов — роден на 27. X. 1942 г. в с. Марково, Пловдивски окръг. Гимназия завършва в София и бълг. филология в СУ „Кл. Охридски" през 1966 г. Редактор във в. „Отечествен глас" и главен редактор на в. „Комсомолска искра" (1967—1973 в Пловдив). Директор на издателство „Хр. Г. Данов" в Пловдив от 1975 г. Първата стихосбирка на поета Петър Анастасов, за която Павел Матев е писал рецензия, се нарича „Зимна нежност" и излиза в Пловдив през 1968 г. Петър Анастасов е издал и книгите: Особени белези няма. Документална повест. 1971; Тройно огледало. Стихове. 1972; Площад на хълма. Стихове. 1977; Както те обичам. Стихове. 1982.

[42] Поемата на Недялко Йорданов „Едно дете разговаря с баща си" е публикувана в сп. „Септември", год. XVII, бр. 1, 1964 г.

[43] Уляна Матева, дъщеря на поета Павел Матев, е родена на 13. X. 1950 г. Завършва театрална режисура във ВИТИЗ „Кръстьо Сарафов" — София. Работила е в театрите на Пловдив и Пазарджик. В момента е режисьор в Държавен сатиричен театър — София.

[44] Думите на Павел Матев „Както виждате, около мен са рисунките на Дечко Узунов" се отнасят за ателието в квартал „Гео Милев", където той работи от 1983 г. Големите платна обаче на Златьо Бояджиев, Найден Петков, Цанко Лавренов и др. са в апартамента на „Патриарх Евтимий".

[45] В нашите разговори много често ставаше дума за вилата в Макоцево, където в последните години Павел Матев работи най-добре и най-спокойно. Но вилата, както и павилиона, успях да видя през август 1984 година. Обикновена ограда. Обикновена дървена порта. Огромни дървета, самотен коларски път, по който трудно се промъква кола. На двора съглеждаме Петър Деспотов, зетя на Павел Матев, който работи нещо върху плочите на пътеката. В горния край на моравата се вижда светлина. Зад огромните стъкла е силуетът на Павел Матев. Той не е разбрал, че сме пристигнали, и продължава да работи. После слиза при нас, както винаги спретнат и стегнат. Много държи да видя цветята, които той сам засажда и отглежда. Разглеждаме ги под светлината на фенерче, защото наоколо бързо притъмнява. От това те изглеждат някак призрачни и нереални. Вилата се намира в самата гора, на три-четири километра от Макоцево. Дълбока тишина и чувство за пълна отдаленост от света. Едва сега разбирам защо Павел Матев работи най-добре тука, чувство на отшелничество и кой знае още какви чувства може да изпита човек на това място.

Под неравната светлина на фенерчето се изкачваме по неравни каменни стъпала, потънали в цветя и здравец. И ето ни в павилиона, за който толкова много съм слушала да се разказва. На вратата няма брава, тревожно зее отворът. Поглеждам Павел Матев, той се усмихва: „Вчера влязох да работя, но като рекох да изляза, вратата не се отвори и аз трябваше да минавам през прозореца. Затова сега е без брава, наложи се да я изкъртваме..."

Целият павилион е направен от дърво в солидни размери и някак неправилна форма. А големите прозорци гледат към старата къща и моравата. На една от стените грее красиво пано — „Композиция в зелено" от Ярмила Чинанкова. Паното е подарък на Павел Матев от министъра на културата в Словакия Мирослав Валек... Дърворезба, скулптурни фигурки, томче стихове от Тютчев, Ана Ахматова на английски... Павел Матев казва: „Ето, на този фотьойл седя и работя. А на ей този стол, дето го виждате пред фотьойла, си държа книгите, които в момента ми трябват, бележници, химикалката..." До прозореца има бюро, което Павел Матев ползва само когато трябва да преписва вече преработени и редактирани стихове. От вътрешната страна на вратата съглеждам рогозка с нарисуван дракон в

източен стил. Неволно си спомням за детския страх на Павел Матев от змии. Но този дракон очевидно не буди ужас и неприятни спомени. Надписът над него говори за съвсем други изживявания: „Горим и ненавидим, влюбляемся, хохочем от души и водку пьем. И, в общем, очень здорово живем!!!"

Късно през нощта Лиза и Павел Матев ни изпращат на двора. Нощта е влажна и студена. Есента вече се усеща. След няколко дни те навярно ще се върнат в софийския си дом. Но тук аз видях един друг Павел Матев и една друга Лиза. Някак по-успокоени и по-сърдечни... И си мислех в тази хладна нощ с дъх на есен, дали е възможно да се доловят, разберат и изразят по някакъв начин обстоятелствата, хората, мислите и вълненията, изобщо целият живот на един творец. Но не само като щрихи, видими за всички, а и онези почти неуловими нюанси... Твърде сложно е. За нас винаги ще останат толкова неразгадани и недоказани импулси...

[46] И наистина през всичките тези години, по време на многобройните ни срещи и разговори, нито веднъж не заварих Павел Матев неизбръснат, отпуснат или пък небрежно облечен. Би казал човек, че това е финес на потомствен аристократ, ако не беше израз на самовъзпитание и високи духовни стойности. И винаги си спомнях думите на Чехов „У човека всичко трябва да бъде прекрасно..."

[47] Твърде скромен и лаконичен е тук отговорът на Павел Матев, затова ще си позволя да цитирам отговорите му от анкетата на Любен Любенов „За римата и стиха", сп. „Съвременник", бр. 3, 1980 г., с. 351.

„1. Не виждам нищо лошо в римувания стих. Повечето шедьоври на световната поезия го защищават. Пък и той толкова укори и удари е издържал и пак е просъществувал и съществува, че моята слаба защита едва ли му е необходима.

2. Учил съм се от Яворов, Дебелянов, Вазов, Вапцаров и Радевски. Отлично римуват тези творци, отлично владеят езика. Надявам се, че моят път започва със слаби рими и продължава с по-добри. Навярно си самовнушавам, че сега познавам по-добре поетическите възможности на българския език.

4. Не съм се замислял дали пък нещо от моите рими може да представлява новост в римувания стих. Дори не съм подозирал у себе си стремления към някакъв принос.

5. Съдържанието на творбите ми не се диктува ни най-малко от римата. Аз съм й верен другар, но не съм й сляп поклонник. Имам чувството, че и тя гледа на мене от същата приятелска, но не любовна дистанция. Така се ражда нашето взаимно уважение и затова се търсим един друг. Нищо ново няма да кажа, ако спомена, че тя е съществен елемент от дисциплината на мисълта и на стиха. Някои смятат, че тя ограничава. Мисля обратното: че защищава. Защищава от бъбривост, от разточителство, от нехайство и самодоволство. Тя дава обем на стиха, като му съкращава пространството. Римуваното стихотворение е по-късо от неримуваното, но е по-обемно, по-гъсто, по-плътно. То не пести мислите, а хартията, не разлива чувствата, а ги концентрира, защото носи вътрешна смислова и емоционална енергия. Римата е часовой на тази енергия. И още една роля изпълнява според мен тя — става стимул за възприятие и запаметяване. Не съм бил артист и не ще бъда, но съм слушал от призваните за това изкуство, че за тях римуваните стихове са по-приемливи като материя от неримуваните.

Сигурен съм, че вдъхновението играе роля при римуването. То е примамка за римите и те по-лесно се отзовават. Поне за мене е така: когато работя вдъхновено, те като че ли идват незабелязано и сами.

7. Не търся напевност — диря музика. А тя не се крие в римите, а в

цялата творба. Разбира се, римите не я разрушават, но не я и създават. Може би мълком й помагат.

10, 11, 12, 13 и 15. Глаголни или неглаголни, мъжки или женски, точни или неточни, тройни, четворни или съставни, римите съществуват и вършат своята — казах вече каква — работа, за която трябва да им благодарим. Римата е истинска и нужна тогава, когато, изпълнявайки функцията си, не се натрапва: вижте ме колко съм точна, пълна, колко съм мъжествена или женствена. Истинската рима е скромна работничка. Такава е тя у Яворов, такава е и у Вапцаров. И я обичам именно за това.

[48] Стихотворението се нарича „Песен за чирпанската кама“ и е от Димитър Данаилов (вж. бележка № 8). Това стихотворение до голяма степен е израз на духовната същност на хората от този край, всички почти чирпанлии го знаят и обичат да го казват или да цитират отделни стихове. Навярно ще бъде интересно като още една багра към характеристиката на хората от Чирпан:

Наточена на кремъчно точило —
свистяла като огън в робски мрак,
прерязвала въжета на бесило,
забивала се в гърлото на враг.
Готова да убие и ламя —
такваз била чирпанската кама.

И носят се предания за нея
от старите години до сега.
Оправяла тя сметките със бея
за момин лик, помръкнал от тъга.
Пазителка и на имот и чест,
и на вдовишкия живот злочест.

Във пояс, до тютюна и чакмака,
и плоската с ракия все била.
При турските засади във сокака
излитала тя в миг като стрела.
И пъпа на чирпанското дете
бил рязан с нея — здраво да расте!

По-свята от икона божигробска
сияела в ония времена.
Разсичала вериги
пранги робски,
наказвала доказана вина —
тъй както Вълко и Кабанван
от епоса на стария Чирпан.

А днес — о, страх ме е да кажа —
и тя е станала музейна вещ.
Но и в музея тя стои на стража,
пламти от нея примера горещ
и ако пак се появи ламя,
ще грабнем ний чирпанската кама!

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

Абазов, Тодор — 224
Абашидзе — 136
Авишай, Стела — 112
Аврамов, Рубен — 114, 130
Айнщайн — 196
Алеко — 59
Александров, Чудомир — 190
Ана — 175, 176
Анастасов, Петър — 200, 226
Андреев, Веселин — 105, 107, 129
Андрейчин, Любомир — 98, 103, 110, 112
Антоколски, Павел — 62, 63
Аристотел — 195
Асеев — 147
Ахматова, Ана — 139, 144, 207, 226
Багряна, Елисавета — 107, 108, 147
Бажан, Микола — 57
Байрев, Христо — 51, 52, 71, 72
Байчев, Делчо — 64
Бакалов, Георги — 142
Балабанов, Александър — 110
Балзак — 61, 195
Банев, Банчо — 168
Бараков, Иван — 73, 74
Башев, Владимир — 131, 201
Белчева, Дора — 84
Беляев, Алберт — 140
Бетховен — 89, 183
Бигор — Георги Стоянов — 128
Блок, А. — 144, 196, 197
Блъсков, Илия — 197, 225
Божилов, Божидар — 108
Божков, Петър — 185, 186
Боров, Тодор — 64
Боршуков, Георги — 101, 218
Босяцки, Евгени — 186
Ботев, Хр. — 18, 50, 59, 63, 142, 197
Ботушарова — 48, 216
Бояджиев, Златю — 210, 226
Брамс — 180, 183
Бръзицов, Александър — 200
Бунева — 52
Бунин, Иван — 139, 196
Бънков, Ангел — 98
Бюфон — 195
Вагенщайн, Анжел — 128
Вазов, Иван — 24, 47, 50, 59, 88, 89, 184, 203
Валек, Мирослав — 226
Ванга — 145, 146
Вапцаров, Иван — 35, 216
Вапцаров, Н. — 142, 192, 227, 228
Василев, Михайл — 224
Василев, Ц. — 152
Вежинов, Павел — 128, 130
Величков — 200
Вихренски, Гео (Георги Бъчваров) — 108
Владигеров, Панчо — 188
Вознесенски — 147, 206
Волен, Илия — 22, 134
Вълев, Иван — 200, 225
Вълкадинова, Роза — 52
Вълчев, Найден — 108, 120
Габе, Дора — 147
Гагарин, Ю. — 139, 141
Ганев, Христо — 128, 130
Гановски, Сава — 114
Ганчев, Марко — 31
Генов, Георги — 13
Генов, Кузман — 59
Георги — 71
Георги (Господинов) — 94
Георгиев — 52
Георгиев, Владимир — 110, 197
Георгиев, Емил — 110
Геров, А. — 151

Гилен, Николас — 174
Гита (Господинова) — 76, 94
Глезос, Манолис — 119
Горки, М. — 48, 59, 141, 143, 194, 207
Гочев, Гочо — 148, 199
Грозев, Геро — 103, 104
Гудзенко, Семьон — 139
Гуляшка, Ема — 72, 73
Гуляшки, Андрей — 72, 73, 130, 132
Гьоте — 202
Давидков, Иван — 120, 121, 220
Дамянов, Дамян — 131
Данаилов, Димитър — 45, 46, 217, 228
Данчев, Пенчо — 124, 162, 163, 179, 180, 181, 187, 199, 224
Данчов, Никола Д. — 217
Дебелянов, Д. — 56, 59, 63, 142, 144, 198, 227
Деспотов, Петър — 226
Дечев, Данаил — 131
Дечева, Ваня — 131
Джагаров, Георги — 120, 166, 187
Димитров, Георги — 114, 123, 124
Димитрова, Блага — 168
Димитър (Матев) — 16, 215, 216
Димков — 138, 139
Димов, Димитър — 192, 225
Динеков, Петър — 108, 109, 165, 169
Доде, Алфонс — 55
Дона — 215
Достоевски, Ф. — 59, 64, 165, 195
Драч, Иван — 57
Дьолакроа — 195
Еврипид — 110
Екзюпери — 163, 195
Еленка — 13, 215
Елин Пелин — 47, 49, 59
Елюар — 95
Енчев, Бурян — 128
Есенин, С. — 140, 141, 142, 144, 178, 203, 204
Есхил — 110
Жинзифов, Р. — 225
Жозефина — 193
Жорес, Жан — 47
Жотев, Добри — 186
Заболоцки — 144, 182, 203
Загорчинов, Стоян — 108
Запотоцки, Ант. — 116
Захари — 49
Злата — 12, 13, 18, 216, 218
Златан — 10, 215
Златанов, Кольо — 80, 81
Златаров, Асен — 110, 111
Знеполски, Ивайло — 224
Иван (Петков Станчев) — 65, 67, 68, 69, 70, 92, 98, 218
Йовков, Йордан — 23, 28, 47, 48, 49, 52, 58, 59, 156, 171
Йорданов, Недялко — 201, 226
Йосифов, Александър — 175, 179, 180, 183, 199, 200
Кабаиванска, Райна — 115
Кабаивански, Ячо — 115
Кабакчиев, Любомир — 176, 179, 180
Калинка — 13, 215
Калчев, Петър — 63, 64, 218
Караангов, Петър — 145, 155, 179, 180, 181, 224
Карабашев — 114, 115
Каранфилов, Ефрем — 122
Караславов, Георги — 49, 114, 115, 116, 117, 118, 135, 168, 220
Каролев, Стоян — 169
Капка — 96
Келешеви — 67
Кина — 13, 215
Киселинчев, Асен — 98
Козаров, А. — 225
Коларов, Стефан — 224
Кольо — 215
Колридж — 195
Коста — 216
Костадин — 12, 215
Костов, Георги — 200
Костов, Стефан — 169
Коротич, Виталий — 57
Коцев, Венелин — 177
Кочетов — 137
Крачолов, Атанас — 70, 71
Кремен, Михаил — 167
Кръстев, Кръстьо — 167
Кулиев, К. — 177
Лавренов, Цанко — 210, 226
Ламартин — 55
Ларошфуко — 197
Лебедев-Кумач — 137
Левски — 89
Леков, Иван — 111

Ленин — 171, 172
Леонов, Леонид — 154, 195, 211
Лермонтов — 89, 144
Лиза — 56, 68, 70, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 111, 117, 122, 163, 173, 180, 201, 223, 224, 226
Лилиев, Николай — 50, 51, 142, 144
Лилов, Александър — 140
Лолов, Рамадан — 17
Лора — 166, 167, 204
Луговской — 194
Луконин, Михаил — 139, 140
Любенов, Любен — 227
Майерова, Мария — 116
Ман, Томас — 195
Манов, Емил — 131
Маринов, Димчо — 29
Матев, Йордан — 53
Матева, Желязка — 215
Матьо — 9, 215
Маяковски — 136, 142, 204
Межелайтис, Едуардас — 136
Мина — 166
Милев, Гео — 63, 64, 74
Минка, С. — 152, 181
Минков, Светослав — 107
Мирчев, Кирил — 110
Митко — 104
Митьо — 68
Михайлов, Георги — 71
Михайлов, Стоян — 80
Мицкевич — 197
Мишев, Георги — 134
Младенов, Петър — 133, 134
Мопасан — 61
Моцарт — 180
Наги, Ласло — 197
Надя (Станева) — 168, 169, 171, 172
Найден — 41, 42
Найденов, Таньо — 77
Нанка — 13, 215
Наньо — 215
Наполеон — 136, 193
Наровчатов, Сергей — 139
Недков, Кольо — 75
Недялков, Христо — 50, 51, 52, 70, 217
Нейедли, Зденек — 116, 117
Некрасов — 53, 157
Неруда, Пабло — 196
Николай (отец Николай) — 85, 86
Нонев, Богомил — 131
Овадия, Давид — 108
Овчаров — 94, 95
Огнянова, Юлия — 84
Огнянович, К. — 225
Озеров, Лев — 202, 204
Омир — 31, 110, 198
Орлов, Сергей — 139
Павел — 10, 11, 12, 37, 77
Павел (Петров Деспотов) — 67, 91, 157, 158, 163, 179, 206, 223
Павлов, Вичо — 75
Пандов, Трайко — 93, 94, 95
Панова, Искра — 114
Пантев — 97
Папазов, Начо — 69
Парушев, Николай — 50
Пастернак — 131, 144
Паустовски, К. Г. — 135, 136
Пейчев, Иван — 166
Пеньо — 215
Пенчева, Станка — 120
Петков, Найден — 210, 226
Перо — 142
Петров, Емил — 128, 129, 130, 224
Петров, Ивайло — 12, 23, 108, 134, 169
Петър Ангелов — Пиер — 84, 85
Пипков — 181
Пожаревски — 80
Попиванов, Иван — 224
Попов, Васил — 131
Пушкин, А. С. — 62, 89, 144, 163, 164, 189, 195, 203
Радев, Тодор — 69
Радева, Сибила — 84
Радевски, Хр. — 29, 57, 190, 212, 227
Радичков, Йордан — 131, 133, 134, 168, 169, 196
Радоев, Иван — 32, 108, 119, 120, 121, 166, 220
Райкин, Аркадий — 174
Раковски, Вътьо — 124, 173, 181
Ралин, Радой — 119
Рашков — 16
Рилски, Максим — 57
Рицос, Янис — 195
Романски — 110
Русев, Иван — 99, 102, 103
Русев, Тончо — 200
Самодумов, Тодор — 110, 111

Самуил — 146
Сарандев, Иван — 224
Светлов, Михаил — 142, 144, 150, 153
Северняк, Серафим — 108
Симонов, Константин — 95, 137, 138, 139
Скала, Иван — 172, 173, 174, 221
Слав (Хр. Караславов) — 118
Славейков, Пенчо — 167
Славов — 128
Славов, Иван — 78
Словацки, Ю. — 196
Слуцки, Борис — 149
Смеляков, Ярослав — 141, 144
Смирненски, Христо — 63, 64, 74, 142
Соколов, Владимир — 107, 153
Сосюра, Владимир — 57
Сребров, Йовчо — 70
Станев, Емилиян — 134, 135, 168, 169, 170, 171, 172, 187, 213, 221
Станишева — 49
Станчева, Недка — 218
Стефанова, Лиляна — 63
Стоев, Генчо — 108
Стоев, Желью — 77
Стойков, Стойко — 112
Стоянов, Захари — 102
Стоянов, Найден — 52, 75
Стрелков, Лозан — 72, 73
Стършенов, Богомил — 183
Танчев, Петър — 104
Твардовски, А. — 137, 138, 139, 153
Теллалов — 59
Тенев, Любомир — 148, 198
Тодоров, Петко — 19, 167
Тодоров, Станко — 170
Тодоров, Цветан — 111
Толстой, Лев, — 30, 31, 155, 169, 176, 197, 198
Тургенев — 134
Тютчев — 226
Узунов, Дечко — 89, 184, 185, 210 226
Уля (Матева) — 84, 104, 117, 158, 204, 226
Фадеев, А. — 74, 137, 177, 204
Федин, К. — 136
Флобер — 196, 207
Фотев, Христо — 201
Франс, Анатол — 55
Фунев, Иван — 184
Фурнаджиев, Никола — 107, 119, 120, 121, 122, 164
Фучеджиев, Дико — 134
Хаджидекова — 55
Хаджикосев, Симеон — 224
Хайне — 82
Хайтов — 134
Ханчев, Веселин — 53, 128, 130, 165, 185
Хашъмов, Сава — 179, 180
Хитлер — 183
Христов, Борис — 181, 182, 224
Христов, Кирил — 198
Христо (Матев) — 16, 19, 20, 35, 216
Цанев, Георги — 50, 110
Цанков, Георги — 224
Цанов — 80, 81
Цачев, Климент — 108, 109, 120, 121, 166, 220
Цветаева, Марина — 139, 144, 153
Цонев, Пламен — 131
Цончев, Дончо — 134
Чайковски — 182
Чапаев — 94, 95
Червенков, Вълко — 104, 108, 114
Чехов, А. П. — 171, 195
Чинанкова, Ярмила — 226
Шатобриан — 193
Шекспир — 22
Шишманов — 88
Шолохов — 74, 136
Шостакович — 183
Юго, В. — 55
Юркин, Радик — 123
Яворов — 18, 43, 44, 45, 50, 56, 59, 61, 63, 70, 71, 89, 97, 107, 144, 164, 166, 167, 168, 169, 199, 203, 204, 213, 217, 227, 228
Янев, Кирил — 224

ВАНЯ ГЕОРГИЕВА

ПАВЕЛ МАТЕВ

Първо издание

*

Редактор Минко Бенчев
Художник Веселин Павлов
Худ. редактор Олга Паскалева
Техн. редактор Веселина Балабина
Коректор Янка Василева

*

Формат 16/60/84 ; тираж 2006 екз.;
печатни коли 15,75 : издателски коли 14,69 ; уик 14,99 ;
л. г. IV/45 ; Изд. № 6246 ;
поръчка № 205/1985 година на изд.
„Български писател" ;
дадена за набор на 1. VIII. 1985 г. ;
излиза от печат на 15. XII. 1985 година;
цена 2,04 лв.

Код 25 $\frac{9535322311}{5062-62-85}$

ДП „Васил Александров" — Враца

„Литературни анкети“ идат да продължат постигнатото от пионерите на литературното анкетиране у нас.И не само да продължат, но чрез приложението на съвременна научна методология, съобразена с изискванията на българската марксическа литературна историография, да го обогатят.

В „Литературни анкети“ писателите говорят за самите себе си — разказват за своите първи литературни изяви, влияния, литературна среда, за първите си книги, за зараждането на творбата и т. н.

В „Литературни анкети“ под формата на непринудена беседа се поднасят изчерпателни биографични сведения и автентични данни за живота на анкетирания автор, за биографиите на неговите произведения, за особеностите на творческия процес.

В „Литературни анкети“ ще бъдат обхванати широк кръг от изтъкнати съвременни писатели, литературни критици и литературоведи.

„Литературни анкети“ ще бъдат ценен източник на изворов материал както за литературния историк, така и за широк кръг от читатели.

Цена 2,04 лв.